

האוניברסיטה הפתוחה

המחלקה לסוציולוגיה, מדע המדינה ותקשורת

שקיעתו של טיעון השלום הדמוקרטי

The Decline of the Democratic Peace Argument

חגית מסיקה כהן

ת.ז. 024329435

יולי 2015

עבודה זו נכתבה בהנחייתם של פרופ' פיקי איש שלום, האוניברסיטה העברית בירושלים

ופרופ' יגיל לוי, האוניברסיטה הפתוחה

מחקר זה מהווה מטלת סיום לקבלת תואר מוסמך מטעם התכנית ללימודי דמוקרטיה בין-תחומיים באוניברסיטה הפתוחה.

רבים סייעו לי בשנים בהן עבדתי על המחקר הזה ובראשם הפרופ' פיקי איש שלום מהמחלקה ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים והפרופ' יגיל לוי, ראש התכנית ללימודי דמוקרטיה בין תחומיים באוניברסיטה הפתוחה.

לא זו בלבד שהם ניאותו לשמש לי כמנחים בכתיבת עבודת המאסטר, אלא שהם אף השפיעו רבות על דרך חשיבתי וראייתי את מכלול תחום היחסים הבינלאומיים.

אני מבקשת לתת תודה מיוחדת לכל צוות התכנית ובראשם לד"ר אילנה קופמן כמו גם לעמיתיי ללימודים אשר דלתות חדרם וליבם היו פתוחים בפניי ללא סייג לאורך כל תהליך כתיבת המחקר.

תוכן עניינים

12-4	מבוא
35-13	פרק ראשון: מסגרת תיאורטית הקדמה רטוריקה רטוריקה פוליטית ניתוח רטורי הון רטורי הפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית עלייתם ושקיעתם של טיעונים
49-35	פרק שני: תקופת השימוש בטיעון השלום הדמוקרטי הקדמה בנימין נתניהו ופוליטיקה של דחייה סיכום
66-50	פרק שלישי: תקופת שקיעתו של טיעון השלום הדמוקרטי הקדמה תיאוריית השלום הכלכלי שקיעתו של טיעון השלום הדמוקרטי 2003-2011 סיכום
104-67	פרק רביעי: ההתפכחות מרעיון יישומה של דמוקרטיה כפויה הקדמה אירועים של קידום כפוי של דמוקרטיה במזרח התיכון הביקורת על הרעיון של קידום כפוי של דמוקרטיה א. מידת יעילותה של דמוקרטיזציה כפויה ב. דמוקרטיה כפויה חותרת תחת ערכים דמוקרטיים ג. סוגיית אמינותה של דוקטרינת בוש בעיני העולם הערבי

ד. שאלת ההתאמה בין אסלאם ודמוקרטיה

ה. שאלת מוסריותה של דמוקרטיזציה כעילה למלחמה

שחיקה בתמיכת דעת הקהל האמריקנית והעולמית במדיניות הדמוקרטיזציה

של ממשל בוש

ביטוי לשינוי בשיח האמריקני בסוגיית קידום כפוי של דמוקרטיה במזרח התיכון

סיכום

118-105

פרק חמישי: דיון וסיכום

ביבליוגרפיה

מבוא

בעבודת מחקר זו ביקשתי להתבונן באופן שבו פוליטיקאים עושים שימוש רטורי בתיאוריה כטיעון (argument) משכנע במטרה לקדם את האינטרסים הפוליטיים שלהם ולהצדיק את מדיניות-החוץ שלהם. לשם כך עקבתי אחר השינויים בזיקתו של בנימין נתניהו לתיאוריית השלום הדמוקרטי בין השנים 1993-2011: האופן שבו אימץ את התיאוריה כטיעון תקף ומשכנע כדי להצדיק את מדיניותו בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני וכדי להפוך את טיעונו ללגיטימי בעיני קהלו; האירועים החיצוניים בזירה הבינלאומית שסדקו משמעותית את חוזק טיעונו מבוסס התיאוריה; השינוי שחל במעמדו של הטיעון בשיח הבינלאומי כתוצאה מאירועים אלה; ולבסוף שקיעתו הכמעט מוחלטת של השימוש הרטורי בו. התפתחות הרטוריקה הפוליטית של נתניהו והשינויים שחלים בה במהלך שנים אלה, ייבחנו ביחס לשינויים בזירה ובשיח הבינלאומיים בתפיסת הקשר שבין דמוקרטיה ושלום במזרח התיכון ואף ייקשרו אליהם. שאלת המחקר העומדת אפוא בבסיס עבודה זו מתייחסת לגורמים לשקיעתו של טיעון השלום הדמוקרטי כמצדיק את אופן ניהולו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ברטוריקה הפוליטית של נתניהו בעשור האחרון וקשירתם של גורמים אלה לתיאוריות של רטוריקה וארגומנטציה.

הנחה רווחת היא ששלום ודמוקרטיה קשורים ביניהם קשר בל-יינתק. על פי הנחה זו דמוקרטיה מובילה לשלום ויש אף מי שטוענים שלא ניתן להשיג שלום בר-קיימא ללא דמוקרטיה. מאמרים רבים נכתבו על שני ערכים אלו ועל הקשר ביניהם. תיאוריית השלום הדמוקרטי, לפיה דמוקרטיה כמעט לעולם אינן נלחמות האחת בשנייה, מבטאת את הקשר הזה באופן מובהק. תיאוריה זו היא מהתיאוריות הבולטות והמשפיעות ביותר בחקר היחסים הבינלאומיים ובחקר הפוליטיקה העולמית ואחת מאבני הבסיס של הגישה הליברלית. ייחודה טמון בהתמקדותה במאפייניהן הפנימיים של המדינות ובמבנה משטריהן כהסבר לאופי מדיניות-החוץ והביטחון שלהן. זוהי תיאוריה אמפירית המבוססת היטב בספרות הרלבנטית, וחוקרים רבים רואים בה מעין חוק אמפירי ביחסים הבינלאומיים (Levy, 1988: 662).

נהוג לייחס את שורשיה של התיאוריה לספרו הקלאסי של הפילוסוף עמנואל קאנט (Kant) 'שלום הנצחי' (קאנט, 1795: 36-37). בחיבור זה טען קאנט¹ כי אין עם שיימצא בו רוב שיתמוך ביציאה למלחמה שלא נכפתה עליו, כיוון שהרוב הוא הראשון לשלם את מחיר המלחמה. לפיכך, אם לכל העמים בעולם תינתן זכות הבחירה, לא יימצא עם אשר ייזום פעולה אגרסיבית וכך תיעלם תופעת המלחמה מן העולם. גם הוגה הדעות הליברלי, אלכסיס דה-טוקוויל (De Tocqueville), התייחס

¹ אם כי קאנט דן ברפובליקה ולא בדמוקרטיה, ממנה הוא סלד.

לקשר בין דמוקרטיה לשלום וטען כי "יקשה מאד לקרוא עם דמוקרטי לנשק, כשמולדתו נהפכת לזירת מלחמה..." , שכן "האזרחים של ארצות דמוקרטיות - אין לבם ללחימה" (דה טקוויל, 1835 : 262). בשנת 1983 זיהה החוקר מייקל דוויל (Doyle) שהתייחסותו של קאנט לרפובליקות נכונה גם לגבי הדמוקרטיות המודרניות (Doyle, 1983: 205-235) – ומכאן, 'השלום הנצחי' של קאנט הפך ל'שלום הדמוקרטי'. מחקרים רבים שנעשו מאוחר יותר בדקו מלחמות מאז הופעת הדמוקרטיה המודרנית ואישו את התיאוריה על סמך ממצאיהם (Doyle, 1986; Maoz and Russett, 1993; Rummel, 1983).

תיאוריות שונות ניסו לעמוד על המכניזם הסיבתי הקושר בין דמוקרטיה להיעדר מלחמה ואלה התגבשו לשתי פרדיגמות מתחרות עיקריות. הראשונה, הפרדיגמה המבנית מוסדית, מדגישה את השיטה הפוליטית ומוסדותיה ולפיה דמוקרטיות אינן נלחמות זו בזו מאחר שמתקיימים בהן הפרדת רשויות, מערכת בלמים ואיזונים והליכי קבלת החלטות מורכבים ואיטיים יחסית, המאפשרים לשני הצדדים את הזמן והנטייה לחתום על פשרות של שלום ולמנוע מלחמות (Bueno de Mesquita et al., 1999; Fearon, 1994; Reiter and Stam, 2002, 2003) לפי תפיסה זו די בכך שבשני הצדדים תתקיים דמוקרטיה מינימלית, פורמלית ומוסדית כדי שמלחמה תהפוך לבלתי סבירה. פרדיגמה זו אינה מחייבת השערה אוטופית לגבי טבע האדם. טבעו השמרני של האדם, האיזון בין המוסדות והתמרון הפרגמטי של ההנהגה הפוליטית, הם אלו המבטיחים את חוסר הסבירות למלחמות בין דמוקרטיות.

לעומת זאת, הפרדיגמה הנורמטיבית תרבותית אינה מתבססת רק על צורת ממשל, אלא גם על התרבות הפוליטית של אזרחים דמוקרטים. לפי פרדיגמה זו אזרחים ומנהיגים בדמוקרטיה סולדים מאלימות וחותרים לפתרון של שלום, כיוון שמטבעם הם סובלניים ומוכנים לפשרות. כך, גם מנהיגות דמוקרטית מתאפיינת בכיבוד זכויות אדם ולכן תעשה כל שביכולתה כדי להגן על חיי אדם משני הצדדים (Dixon, 1994; Maoz and Russett, 1993). פרדיגמה זו מבוססת כמובן על אינטרפרטציה אופטימית של טבע האדם – האדם מסוגל בדמוקרטיה לעבור סוציאליזציה כך שיהיה מתנגד עקבי של כל אלימות ומלחמה. לכן לפיה אין מדובר רק בדמוקרטיה פורמלית אלא בדמוקרטיה מורחבת, נורמטיבית, תרבותית והשתתפותית.

על אף המעמד שרכשה לה תיאוריית השלום הדמוקרטי בקרב חוקרים, היו גם מי שביקרו אותה. לפי ביקורת אחת אין בזירה הגלובלית די 'זוגות דמוקרטיים' אמיתיים ולכן לא ניתן להסיק

מסקנות ביחס להיעדר מלחמה הנובע מאופיין הדמוקרטי. לפי ביקורת אחרת, השלום בין מדינות מערב אירופה לאחר מלחמת העולם השנייה - שלום המהווה את הדוגמה העיקרית לתיאוריית השלום הדמוקרטי - התבסס לכל הפחות בחלקו על הפחד מהאיום הסובייטי ולא היה קשור בהכרח לאופיין הדמוקרטי של המדינות (Starr, 1992: 207). קולות הביקורת מלמדים על כך שיש להתייחס גם לתיאוריה זו, הזוכה להסכמה כה רחבה, באופן מסויג ולא כאל אמת מוחלטת או כאל חוק המסדיר את היחסים הבינלאומיים.

אולם נראה כי במהלך השנים גלשה תיאוריית השלום הדמוקרטי מהספרות האקדמית אל הזירה הפוליטית והציבורית והשפעה רבה מיוחסת לה על עיצוב מדיניות-חוץ. איש שלום החוקר את הביוגרפיה הפוליטית של תיאוריית השלום הדמוקרטי, מצביע במחקריו על שתי זירות שונות שבהן גויסה התיאוריה לצרכים פוליטיים ושני אופני שימוש שונים בה (Ish-Shalom: 2006, 2008). הזירה הראשונה היא מדיניות-החוץ האמריקנית בעידן שלאחר המלחמה הקרה, בתקופת כהונתם של הנשיאים ביל קלינטון וג'ורג' וו. בוש, שעל אף שהיו נשיאים שונים במובנים רבים, גילו דבקות רבה בתיאוריה. דוגמה מובהקת לכך היא דוקטרינת בוש. דוקטרינה זו התבססה על התיאוריה כציר מרכזי והפכה אותה לכלי פוליטי שבאמצעותו הוצגה סוגיית קידום הדמוקרטיה בעולם כאינטרס אמריקני חיוני והכרחי המעניק לגיטימציה לשימוש בכוחה הצבאי של ארצות הברית להפצת הדמוקרטיה המערבית במזרח התיכון (Ish-Shalom, 2006: 584-587).

שימוש פוליטי שונה בתיאוריה נעשה על-ידי מנהיגים מהמחנה הפוליטי הימני במדינת ישראל. במקרה זה, מציין איש שלום, כי קיומן של שתי תיאוריות שונות המסבירות את תופעת השלום הדמוקרטי אפשר למנהיגים אלה להעביר מסר פוליטי שונה באופן ישיר את צרכיהם האידיאולוגיים. כך בנאומיו השונים בפני פורומים בינלאומיים, בהתייחסו לסכסוך הישראלי-פלסטיני, הציג בנימין נתניהו טיעונים הנשענים על התיאוריה לפיהם שלום חייב להיות מבוסס על דמוקרטיה ולכן בהיעדרה, כל משא ומתן עם הרשות הפלסטינית נידון לכישלון. את התיאוריה המבנית מוסדית של השלום הדמוקרטי גייס נתניהו על מנת להציג דמוקרטיזציה כאסטרטגיה טובה ביותר להשגת שלום יציב וכפרויקט קל יחסית למימוש שכן הוא מחייב רפורמה מבנית מוסדית בלבד (Ish-Shalom, 2008: 281-301).

רטוריקה זו המציגה את הדמוקרטיזציה של הרשות הפלסטינית כתנאי הכרחי לפתרון הסכסוך ושנועדה לשכנע בכך את הממשל האמריקני, אפשרה לנתניהו לאמץ 'מדיניות של דחייה' בכל הנוגע

למשא ומתן עם הפלסטינים. מדיניות שכזו משרתת אידיאולוגיה ישראלית נצית כיוון שהיא מאפשרת את הסטת הדיון מסוגיות הליבה של הסכסוך ומספקת זמן נוסף להמשך הטיפוח של מפעל ההתנחלויות בשטחים. במקביל, איש שלום מראה שאת התיאוריה הנורמטיבית תרבותית של השלום הדמוקרטי גייס נתניהו לטובת חיזוק הזהות הדמוקרטית המשותפת של ישראל וארצות הברית כדרך למינוף תמיכתם למדיניות זו. כך תרמה תיאוריית השלום הדמוקרטי, על שני הסבריה, לקידום סדר יומו של נתניהו. מאמצים רטוריים אלה, בין היתר, הניבו פירות בתוכנית 'מפת הדרכים' שאותה התווה הנשיא בוש, שאחד מעיקריה היה רפורמה מדינית ודמוקרטיזציה של הרשות הפלסטינית (שם).

ברם, התחקות אחר הרטוריקה של נתניהו בשנים האחרונות מעלה שהחל משלהי העשור הקודם הוא שינה באופן משמעותי את השימוש בטיעון השלום הדמוקרטי. נתניהו המשיך להשתמש בתיאוריה הנורמטיבית תרבותית של השלום הדמוקרטי, על מנת להדגיש את הזהות הדמוקרטית המשותפת עם המערב. זאת כדרך לחזק את הזיקה שבין ישראל לארצות הברית ולמנוף בכך לגיטימציה למדיניות ניהול הסכסוך. עם זאת, הרטוריקה שלו בנוגע לדמוקרטיזציה של הרשות הפלסטינית כבסיס הכרחי לשלום בינה לבין ישראל – רטוריקה הנשענת על התיאוריה המוסדית מבנית של השלום הדמוקרטי – החלה להישחק באופן הדרגתי. רק בקדנציה הנוכחית הפסיק נתניהו כמעט לגמרי להשתמש ברטוריקה זו ובמקומה החל להשתמש (לתקופה קצרה בלבד, כפי שנראה להלן) בטיעון לפיו הכלכלה (וכבר לא דמוקרטיה) היא זו שעשויה להוביל להבשלת התנאים להשגת השלום (נתניהו: 2008).

מאחר שבמשך תקופה ארוכה (1993-2008) חזר נתניהו והציג בנאומיו ובכתביו את סוגיית הדמוקרטיזציה של הרשות הפלסטינית כמפתח לסיום הסכסוך, אני מוצאת שהעובדה שהפסיק להשתמש בתיאוריית השלום הדמוקרטי מעוררת תמיהה וטעונה הסבר. לכן, בעבודת מחקר זו אני מבקשת להתייחס לשימוש של נתניהו בתיאוריה זו כאל אמצעי שיהפוך אותה לטיעון רטורי משכנע – כלומר לרטוריקה טיעונית (פרלמן, 1984). בתוך כך אבחן את השאלה המרכזית: מהם הגורמים לשקיעתו של טיעון השלום הדמוקרטי כמצדיק את אופן ניהולו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ברטוריקה הפוליטית של נתניהו בעשור האחרון?

כאמור, מחקרים רבים עוסקים בתיאוריית השלום הדמוקרטי. עם זאת, רק מעטים מתוכם דנים בשימוש הפוליטי שנעשה בה לצורך הצדקת מדיניות מסוימת. איש שלום, מהחוקרים המרכזיים של פן זה בתיאוריה, מתמקד במחקריו במאפייניה השונים של התיאוריה המרכיבים את הונה הרטורי,

באופן בו הפכה מנוסח תיאורטי להשקפה פוליטית המעצבת מדיניות-חוץ, בשימושים הפוליטיים השונים בה ובמידת האחריות המוסרית והחברתית של תיאורטיקנים לתוצאותיהן המעשיות של תיאוריות (Ish-Shalom, 2006, 2008). בכך הוא יוצר תשתית תיאורטית מבוססת לסוגיה. כמו כן איש שלום מציין באופן אגבי את האירועים שהתרחשו בזירה הבינלאומית כסיבה אפשרית לזניחת טיעון השלום הדמוקרטי על ידי נתניהו. עם זאת, איש שלום אינו עוסק מספיק בתנאים לחוזה של התיאוריה ככלי שכנוע יעיל בידיהם של פוליטיקאים או בחסמים העלולים לסדוק את נכסיה הרטוריים ולהוביל לפיחות במעמדה. לכן התשתית התיאורטית שהוא פורש במחקריו אינה נותנת מענה מלא לגורמים בגינן הופסק הגיוס הפוליטי שלה. כדי לחדד את הדברים אוסיף ואציין שבעוד איש שלום עוסק בעלייתה של תיאוריית השלום הדמוקרטי ברטוריקה הפוליטית של מנהיגים, הרי שאני מבקשת לעסוק בגורמים לשקיעתה, תוך קשירתם של גורמים אלה לתיאוריות של רטוריקה וארגומנטציה.

קראפורד (Crawford), הבוחנת את תפקידם ומשקלם של הוויכוח והטיעון ביחסים הבינלאומיים, מתמקדת מחד בתנאים ההופכים טיעונים מסוימים ליעילים ומנגד - בחסמים העלולים לפגוע ביעילותם של טיעונים. את האחרונים היא מחלקת לשתי קטגוריות שונות. הקטגוריה הראשונה מתייחסת לחסמים החיצוניים לטיעון (חסמים תלויי הקשר), והיא כוללת את החסמים האלה: היעדרה של סביבה תרבותית ומוסדית פתוחה ונגישה המאפשרת מעגל משתתפים רחב בוויכוח, אמינות המוטלת בספק של הדובר וכן יחסים רגשיים שליליים בין הטוען לקהל מאזיניו. הקטגוריה השנייה מתייחסת לחסמים פנימיים, כלומר כאלה הנובעים מהטיעון עצמו. קטגוריה זו כוללת את החסמים האלה: חוסר בהירות לשונית של הטיעון, חוסר הלימה בין תוכן הטיעון לבין האמונות והזהויות התרבותיות הרווחות בין המשתתפים בוויכוח ופער בין תפיסות העולם של הדובר לבין תפיסות העולם של קהלו (Crawford, 2009: 118).

ואולם, בעבודה זו אני מצביעה על תופעה רטורית ייחודית בה הדובר הטוען את הטיעון (נתניהו), תוכן הטיעון (השלום הדמוקרטי) וזהותו של הקהל (מערבי, דמוקרטי), הינם נתונים קבועים, בעוד שהמשתנה היחיד הוא קיומו או היעדרו של הטיעון ברטוריקה של הדובר. משמעות הדבר היא שהחסמים שקראפורד מציעה, אשר מקורם בדובר, ביחסיו עם הקהל, בפערים ביניהם או בטיעון עצמו, אינם מספקים מענה שלם לסיבות בגינן הופסק השימוש בטיעון, וזהו הפער הקיים במחקר שעבודה זו מבקשת למלא. אני מוצאת שהשאלה בדבר הגורמים להפסקת השימוש בתיאוריה כטיעון המצדיק מדיניות-חוץ מסוימת (וקשירתם של גורמים אלה לתיאוריות של רטוריקה) היא

שאלה חשובה, שכן חקירתה עשויה לתרום אמפירית לאופן שבו גורמים מערכתיים בינלאומיים עשויים ליצור שינוי במעמדו ובתוקפו של רעיון או טיעון ואגב כך ליצור גם שינוי בשיח של שחקן מדיני.

טענת המחקר שלי היא שכישלונם של אירועים של דמוקרטיזציה כפויה בזירה הגלובלית בעשור האחרון סדקו את חוזקו של טיעון השלום הדמוקרטי בשיח הבינלאומי. אירועים אלה חשפו את הקשר הרופף המתקיים בפועל בין רפורמות דמוקרטיות מבניות ובין שלום ואף הוכיחו שהרצון להפיץ דמוקרטיה כתכתיב כפוי מבחוץ עלול להוביל לתוצאה הפוכה - לעלייתם של כוחות אנטי-דמוקרטיים. לפגיעה ברלבנטיות של הטיעון בשיח הבינלאומי תרמו בהמשך גם חילופי השלטון בארצות הברית ב-2009 שהובילו לסדר יום פוליטי שונה המבקש לזנוח את היומרה האמריקנית להגמוניה מדינית תרבותית ואת רעיון הדמוקרטיזציה כמוטיב מרכזי במדיניות-החוץ האמריקנית. כפי שמסבירה וצופה התיאוריה של הרטוריקה, נתניהו, נואם ורטוריקן מוכשר ומנוסה, שינה את טיעונו באופן שלהבנתו יהלום נורמטיבית את ההקשר הבינלאומי החדש - כלומר, ההקשר שבו טיעון מצליח או כושל מלהדהד. את ההקשר יש להבין באופן שאותו מפרשת הגישה הקונסטרוקטיביסטית: כשילוב של אירועים ממשיים, גורמים מטריאליים, גורמים אידיאיים והמשמעויות החברתיות הניתנות להם. כך, האירועים של דמוקרטיזציה כפויה בזירה הבינלאומית, בשילוב המשמעויות החברתיות והפוליטיות שנלוו להם, יצרו להבנתו של נתניהו הקשר בינלאומי חדש. אל הקשר חדש זה התכוונן נתניהו רטורית כשזנח את טיעון השלום הדמוקרטי שחדל להדהד היטב באוזני קהלו ואימץ במקומו טיעון חדש שלתפיסתו ולאור המציאות הבינלאומית החדשה שהתהוותה, יהדהד טוב יותר.

כאן המקום לציין מגבלה שהטלתי על עצמי במחקר הנוכחי. ההתמקדות שלי היא בקהל הבינלאומי ובמיוחד ההנהגה האמריקאית. זהו כורח של הצורך במיקוד, אך הוא כרוך בפישוט של מציאות מורכבת בהרבה בה הקהל מורכב למעשה מקהלים רבים, כולל הציבור האמריקאי, האירופאי וכמובן גם הציבור הישראלי. יתרה מכך, בעולם גלובלי, פנייה לקהל אחד (למשל ההנהגה האמריקאית) מגיעה גם לקהלים אחרים (למשל, הציבור הישראלי) ולכך עשויות להיות השלכות על יעילות הטיעונים הרטוריים והשימוש בהם. עם זאת, במקרה אותו אני בודקת, מסיבות שיפורטו בהמשך, עיצב נתניהו את הטיעונים הנסמכים על השלום הדמוקרטי בעיקר אל מול ההנהגה האמריקאית ועל כן זהו מיקוד המחקר הנוכחי.

ברצוני לציין כי מבנה העבודה שיפורט להלן תואם את מהותה. מאחר שטענת המחקר שלי מצביעה על הקשר בין נושאים שונים מתחום לימודי הדמוקרטיה (הרטוריקה הפוליטית של נתניהו לאורך השנים, אירועים של דמוקרטיזציה כפויה בזירה הבינלאומית, הביקורת שעוררו אירועים אלה והכרסום שחל בתמיכת הציבור במדיניות שתרמה להתרחשותם) כעל הסיבה לשקיעתו של טיעון השלום הדמוקרטי ברטוריקה הפוליטית של נתניהו, יש לפרוס את הנושאים הללו באופן הדרגתי לצורך הבהרתה של הזיקה ביניהם.

הפרק הראשון משמש מסגרת תיאורטית לעבודה ובו יידונו המושגים המרכזיים שבהם אשתמש במהלכה.

בפרק השני אנתח את הנאומים הפוליטיים העיקריים של נתניהו בין השנים 1993-2003 - התקופה שבה השתמש נתניהו בעקביות בטיעון השלום הדמוקרטי להצדקת אופן ניהולו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

בפרק השלישי אבחן את הנאומים הפוליטיים של נתניהו בין השנים 2003-2011 - התקופה שבה החל טיעון השלום הדמוקרטי לשקוע ואת מקומו תפס טיעון חדש - טיעון השלום הכלכלי. השוואה בין שתי תקופות אלה תראה בבירור את השינוי שחל ברטוריקה של נתניהו במהלך השנים.

בפרק הרביעי אסקור את אירועי הדמוקרטיזציה הכפויה שהתרחשו בזירה הבינלאומית, אדון בהם לאורה של שאלת המחקר ואבחן את יעדיהם מול תוצאותיהם בפועל. כמו כן אדון בביקורת הנוקבת שהתעוררה בעקבות אירועים אלה. ביקורת זו תוצג באמצעות ניתוח של מאמרי ביקורת ושל מאמרי דעות בעיתונות המערבית והערבית. בהמשך הפרק אציג את הביקורת על המדיניות של הדמוקרטיזציה הכפויה מנקודת ראותו של הציבור האמריקני ואבחן את השחיקה ההולכת וגוברת של תמיכתו במדיניות זו. זאת אעשה באמצעות ניתוח סקרים מרכזיים של מכוני מחקר מובילים בעולם. לבסוף אציין את המשמעויות הפוליטיות של אירועי הדמוקרטיזציה הכפויה, שהתבטאו בין היתר בעלייתו לשלטון של הנשיא ברק אובאמה בראשות המפלגה הדמוקרטית בארצות הברית בתחילת 2009.

בפרק החמישי אקשור בין השינוי שחל בשיח האמריקני ביחס לקידום פעיל של דמוקרטיה במזרח התיכון כמפתח לשלום ויציבות לבין שקיעתו של טיעון השלום הדמוקרטי ברטוריקה הפוליטית של נתניהו. ההסבר שאותו אציע לשקיעת הטיעון עשוי למלא את החסר המחקרי העולה ממחקרה של קראפורד ביחס לחסמים אפשריים שקיומם מונע מטיעון ביחסים הבינלאומיים להיות טיעון יעיל. בנוסף, בפרק זה אציע את האפשרות לכך שהסיבות הנוגעות לזניחתו של טיעון השלום הדמוקרטי

עשויות לספק הסבר גם לזניחתו של טיעון השלום הכלכלי. לצורך כך אציין (בקצרה בלבד) גם את מקומו של האיחוד האירופי בסכסוך הישראלי-פלסטיני.

פרק ראשון

מסגרת תיאורטית

הקדמה

בפרק זה, המשמש מסגרת תיאורטית לעבודה, יידונו המושגים המרכזיים שיופיעו בה: רטוריקה, הון רטורי וטיעון. הרטוריקה תיבחן בהתייחס להגדרותיה השונות ותוך התמקדות בהגדרה המשמעותית לעבודה זו וכן יידונו מאפייניה הייחודיים של הרטוריקה הפוליטית הרלוונטיים לנושא הנחקר. בהמשך יוסברו השיטות שישמשו לניתוח הרטוריקה הפוליטית של נתניהו - ניתוח רטורי, ניתוח טיעונים וניתוח שיח. כמו כן תוגדר משמעות המושג 'הון רטורי' בכלל ובהקשר לתיאוריית השלום הדמוקרטי בפרט וכן תוצג הפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית. לבסוף יסקרו הסיבות לעלייתם ולשקיעתם של טיעונים בפוליטיקה העולמית. כל זאת כרקע תיאורטי לגורמים שבגינם זנח נתניהו את השימוש בתיאוריית השלום הדמוקרטי כטיעון משכנע להצדקת הדרך שבה בחר לנהל את הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

רטוריקה

שכנוע הוא אחד האמצעים להגשמת השאיפה האנושית להשפיע על העולם, שאיפה שימיה כימי החברה האנושית. צור מגדיר את השכנוע כהפעלת גירויי השפעה במטרה ליצור, לחזק, לשנות או למחוק אמונות, עמדות או שאיפות ובאמצעותם להשפיע על התנהגות. מדובר במעשה אמנות של ריכוז אמצעי ההשפעה, מיקודם והתאמתם לקהל היעד המונע להאמין להם או להתנהג על פיהם. הבולט במעשי השכנוע הוא רטוריקה הפונה באמצעות דיבור אל חושי השמיעה והראייה וגם אל רגשות (צור, 2004 : 29).

ראשיתה של הרטוריקה כתחום אמנות מובחן ומודע במאה החמישית לפני הספירה בסיראקוז שבסיציליה, שם פותחה ככלי לשימוש בבתי המשפט כדי לזכות בתביעות רכוש. מאחר שאין זה המקום לפרט את תהליך התפתחותה, יצוין רק שמראשיתה נסובה מחלוקת עקרונית סביב מעמדה, מהותה ומשמעותה וזו המשיכה ללוות אותה לאורך השנים.

הסופיסטים, המורים היוונים הנוודים אשר לימדו את רזיה, צידדו באמת יחסית ומסתברת, לפיה לכל אדם היכולת לעצב ולנמק את השקפת עולמו על פי דרכו. האמת לפיהם אינה מוחלטת וכל כולה תלויה בעמדת הדובר וביכולתו הרטורית לשטוח את השקפתו לפני מאזיניו. לכן כל אמצעי השכנוע לגיטימיים לשם השגת תמיכתו של הקהל. מנגד טענו הפילוסופים היוונים שהרטוריקה היא תרמית ושהסופיסטים לא חקרו את האמת. אפלטון שהעניק לאמת מעמד מוחלט ובלתי תלוי בדובר או בכל גורם חיצוני לה, טען כי לא יכולת הדיבור קובעת את הקרבה לאמת, ולכן אמצעים רטוריים עלולים להוליך שולל את המאזינים. לפיכך, מן הראוי שטיפול בטיעונים ייעשה באמצעות התמקדות בתוכן

הדברים ולא בהצגתם המרשימה (רטוריקה, 2002: 10-13). ככלל, ניתן לומר כי הפילוסופים היוונים העדיפו את הדיאלקטיקה, שנתפסה כהליך בירור ביקורתי הסולל את הדרך לאמת, כשיטת דיון ישירה, רציונאלית ונטולת קישוטי לשון.

מידת המוסריות והלגיטימיות של הרטוריקה הוסיפה לעורר ויכוחים, אך בה בעת היא המשיכה להתפתח ואף השפיעה על אמנות הנאום ברומא. תורת הרטוריקה פותחה על ידי היוונים והרומאים ואלה האחרונים הרחיבו את התשתית העיונית שלה אך צמצמו את תורת הנאום להוראה של כללי יסוד מעשיים בנאומים (צור, 2004: 79). מאז ימי יוון העתיקה התגבשה הרטוריקה לכדי 'אמנות הרטוריקה' כפי שזו מוכרת בימינו. אך אם במשמעותה המקורית היא נקשרה עם אמנות הנאום, מבנה הנאום ודרכי נשיאת נאומים שמטרתם לשכנע, הרי שבתקופתנו התרחב המושג לאמנות הדיבור והצטמצם לנאומים שרק אתגר השכנוע נלקח בהם בחשבון (שם: 78). במקביל להתפתחותה כפרקטיקה, התפתחה הרטוריקה גם כתיאוריה והפכה לגוף ידע רחב (Ish-Shalom, 2008: 282). עד להתגבשותה ככזו התאפיינה התפתחות מעמדה בעליות ומורדות בהתאם לנסיבות ולתקופה.

מהי רטוריקה ומהם מאפייניה? בותי (Booth) היטיב לבטא את הקושי הטמון בניסוח הגדרתה כאשר פסק כי אין בנמצא הגדרה יחידה הממצה את המושג (Booth, 2004: 3). קונלי (Conley) מחדד קושי זה וטוען כי: "בראש ובראשונה, מבחינה היסטורית, הרטוריקה הופכת לחשובה להבנת, במיוחד בזמני אי-ודאות ומשבר, בין אם משברים בהיבט הפוליטי ובין אם אי-ודאות בהיבט האינטלקטואלי. שנית, אני רואה מגוון תגובות מתמשכות למשברים כאלה, הנובעות מתפיסות שונות באשר למהות המושג 'רטוריקה' – מהי, מה תפקידה ומטרתה ולא כתופעה בודדת של תחום חקר שניתן לקרוא לו רטוריקה" (Conley, 1990, ix). בורק (Burke) גורס כי "בכל מקום שיש בו ממד של שכנוע – יש גם רטוריקה ובכל מקום שיש רטוריקה, יש משמעות" (Burke, 1969: 172).

מגוון משמעויותיה של הרטוריקה נשען על התפיסות השונות והמנוגדות שנקשרו לה לאורך ההיסטוריה. מילון אוקספורד מגדיר אותה כ"אמנות השימוש בשפה באופן יעיל במטרה לשכנע אחרים או להשפיע עליהם", כ"שפה צחה, אלגנטית ומליצית", כ"דיבור או כתיבה המבוטאים במונחים אשר נועדו לשכנע" וגם כ"שפה המאופיינת בביטויים מלאכותיים, בחוסר כנות ובראוותנות" (The Oxford English dictionary: 2010). להלן פרשנויות אחדות המאפשרות התבוננות מעמיקה ורחבה יותר על מושג הרטוריקה.

נראה כי שלילת אפלטון את הרטוריקה השפיעה רבות על הפרשנות הקלאסית והמודרנית של המושג. כאמור, אפלטון לא ראה ברטוריקה מעשה אמנות, כי אם כלי לשכנוע ציבור מאזינים בדבר ובהיפוכו באמצעות מניפולציות וגניבת דעת. אריסטו לעומתו הציג אותה באור חיובי יותר וראה בה אמצעי שכנוע דמוקרטי לגיטימי. בחינתו המעמיקה את נושא הרטוריקה הניבה פיתוח עיוני מקיף של הנושא ומיון שיטתי של סוגי הרטוריקה, מטרותיה ואמצעיה השונים ותרמה תרומה משמעותית למחקר המודרני. הוא התייחס לרטוריקה כאל "אמנות השכנוע" המאפשרת "...לגלות את דרכי השכנוע האפשריות ביחס לכל עניין" (רטוריקה: 2002: 50). הרטוריקה אינה מספקת את המידע הדרוש כדי לדון בבעיה כלכלית או פוליטית כלשהי, אך היא מספקת את הדרכים שבהן מידע מסוים יאורגן ויובע באופן אפקטיבי (לנדאו, 1988: 16). אריסטו אף הגדיר את הרטוריקה כמשלימה את הדיאלקטיקה (רטוריקה, 2002: 19). גרסטן (Garsten) טוען כי בניגוד לאפלטון שבחן את הרטוריקה בהקשר הפילוסופי שלה, הסתפק אריסטו בהגדרה טכנית בלבד שלה. הוא נמנע מלעסוק בסוגיות אתיות הקשורות ברטוריקה ובמקום זאת הגביל את מרחב הפעולה שלה לדיונים פוליטיים בלבד (Garsten, 2006: 118).

עיון בספרות המחקרית על הרטוריקה מעלה שתפיסות שליליות לגביה המשיכו להיות נפוצות גם במהלך המאה האחרונה. קונלי טוען שמלחמת העולם הראשונה הובילה לשינוי בתפיסת השפה בשל השימוש חסר התקדים שנעשה בה על ידי אומות עוינות, לצורכי תעמולה. העולם היה עד למעמדה החדש של השפה לא רק כאמצעי להעברת מידע, כי אם גם ככלי רב עוצמה בידיהם של בעלי עניין, וביניהם גם אויבים, לשם שכנוע והנעה לפעולה (Conley, 1990: 261-262). לפי בריאנט (Bryant) ניתן להגדיר רטוריקה כ"שימוש במילים בומבסטיות, משוללות תוכן וכשפה שקרית וריקה מתוכן" (Bryant, 1953: 402). גם זלדין מייחס לה דימוי דמגוגי וטוען כי "הרטוריקה הפכה את הדיבור לשכנוע. המילים היו אמצעי לזכות בכוח... ניצחון בוויכוח הפך תחליף לגילוי האמת... הרטוריקה הפכה לנשק שדיכא מיליונים" (זלדין, 2000: 19). מחקרים מאוחרים יותר מלמדים שתפיסתה של הרטוריקה כשלילית לא נעלמה - ניתן עדיין למצוא אנשי אקדמיה התופסים אותה כתחום מחקר זניח בחשיבותו וככלי שכנוע זול (Booth, 2003: viii).

ואולם, תפיסת הרטוריקה כשלילית היא רק צד אחד של המטבע. יחסיותם של ערכים כמו אמת וצדק בעידן הפוסטמודרני וקיומם של הבדלים תרבותיים, הפכו את הרטוריקה לאמנות הנתפסת פחות כניסיון לשימוש ערמומי במילים ויותר כקרובה לאמת (צור, 2004: 102). רטוריקה נתפסת כיום גם כאמצעי לקידום ולשיפור חייהם של אנשים. לפי בות' (Booth) איכות חיינו, ובעיקר זו

האתית והקהילתית, תלויה במידה רבה באיכות הרטוריקה שלנו (Booth, 2004: 12). הרטוריקה יכולה לשמש להבהרת רעיונות ומחשבות, ולא זו בלבד שהיא חוקרת אי-הבנות אלא שהיא חוקרת גם את האופן לפתרון (Richards, 1936: 3).

חוקרים מהעת האחרונה מדגישים את השימוש שנעשה ברטוריקה בסמלים למטרות תקשורת. רטוריקה לפי פוס (Foss) אינה מתייחסת רק למערכת הסמלים המהווה חלק משיח כתוב ומדובר, אלא כוללת גם סמלים שאינם חלק משיח מילולי מובהק (כמו במוסיקה, בריקוד, באומנות ועוד), כלומר היא עוסקת במגוון הדרכים לתקשורת באמצעות סמלים (Foss, 2004: 3-6). האוזר (Hauser) נוקט בהגדרה מצמצמת יותר וטוען שרטוריקה כתחום מחקר עוסקת באופן שבו בני אדם משתמשים בסמלים ובעיקר בשפה, כדי להגיע להסכמה המאפשרת מאמץ מתואם ומכוון. אך הוא מסייג ומבהיר כי אין מדובר בתקשורת לשם תקשורת, כי אם בתקשורת כאמצעי - כלומר בתקשורת המבקשת לתאם פעולה חברתית (Hauser, 2002: 2-3). אנינגר (Ehninger) מגדיר רטוריקה כתחום הכולל את כל הדרכים שבהן בני אדם עשויים להשפיע על חשיבתם והתנהגותם של אחרים, באמצעות שימוש אסטרטגי בסמלים (Ehninger, 1972: 3). בורק מסביר שהרטוריקה מושרשת בתפקיד בסיסי של השפה עצמה. השימוש בשפה משמש אמצעי סימבולי של זירוז שיתוף פעולה בין גורמים - אנשים או מוסדות - אשר מטבעם מגיבים לסמלים. לדבריו הרטוריקה משרתת תהליך של הבניית מציאות המאחד בין אנשים, והשגת מטרה זו כרוכה ביצירת הזדהות רגשית בקרב קהל השומעים שבאמצעותה יצבור הדובר כוח שיאפשר לו לפעול באופן יעיל (Burke, 1969: 42-43). בורק, אם כן, מגדיר רטוריקה כשימוש במילים כדי ליצור עמדות או להניע בני אדם לפעולות.

בניגוד לחוקרים אלו המתייחסים לרטוריקה מנקודת המבט של המאזינים הנענים לתקשורת באמצעות סמלים, פרלמן מתייחס אליה מנקודת מבטו של הדובר ומתמקד בחשיבות בניית הטענות בה. פרלמן, מהתאורטיקנים החשובים של 'רטוריקה וארגומנטציה' במאה ה-20 ואחד ממייסדי 'הרטוריקה החדשה', ביקש להחיות את מעמדה כתאוריה של ארגומנטציה, כמתודה להעלאת טענות. פרלמן רואה ברטוריקה תיאוריה ומעשה של כל פעילות לשונית, אשר מכוונת להבטיח את השכנוע של קהל השומעים על ידי הדגשת מבנים של ארגומנטציה ודפוסים של העלאת טענות (פרלמן, 1984).

פרלמן טוען בדומה לאריסטו, כי הרטוריקה אינה נפרדת מהדיאלקטיקה. תפקידה של הרטוריקה לחשוף את האמת תוך התדיינות בין הדובר לקהלו המתבססת על העלאת טענות רציונליים ועל

חשיבה ביקורתית. מסרים הנוטים להשפיע על אחרים, לכוון את מחשבתם, לעורר אמוציות או לשכנן, לכוון לפעולה - שייכים כולם לתחום הרטוריקה. הרטוריקה מתמקדת בדרכים שבהן אדם משדל את זולתו לראות את הדברים מנקודת מבטו ולקבל את השקפת עולמו. בכל מצב שבו אנשים מחפשים תמיכה והסכמה לטיעוניהם, הם נדרשים לרטוריקה. הרטוריקה מבקשת לאפשר לדעות מסוימות להתגבר על דעות אחרות המתחרות בהן - כלומר היא פועלת במצב שבו נחוץ שיקול דעת מפני שיש דעות מנוגדות (שם).

ממגוון ההתייחסויות למושג 'רטוריקה' שהוצג לעיל ניתן לראות אפוא שיש צדק בטענתו של בות', לפיה אין בנמצא הגדרה יחידה הממצה אותו. הרטוריקה היא תחום מורכב, רב-ממדי, רב-משמעי ובעל היסטוריה ארוכה. לכן יש להימנע מלנסות להגדיר אותה באופן אחיד וחד-פעמי, ובמקום זאת יש להתייחס לכל הגדרותיה השונות שנצברו במהלך השנים כדי להבין כיצד כל אחת מהן מעצבת את התחום ואיזו זווית היא מאירה בו (Bizzell & Herzberg, 2000: 1). עם זאת, בעבודה זו ייעשה שימוש בהגדרתו של פרלמן הרואה ברטוריקה "פעילות לשונית המכוונת להבטיח את השתכנעותו של קהל השומעים באמצעות העלאת טיעונים". הגדרה זו משרתת את שאלת המחקר הנוגעת לזניחתו של בנימין נתניהו את תיאוריית השלום הדמוקרטי, ומתייחסת לתיאוריה זו כאל טיעון שנתניהו השתמש בו כדי להבטיח את ההשתכנעות של קהל שומעיו - הקהילה הישראלית והבינלאומית, בנוגע לדרך שבה יש לנהל את הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

לסיכום, תהא תפיסת הרטוריקה אשר תהא (חיובית, שלילית, בדגש על סמלים למטרות תקשורת או בדגש על הליך של בניית טיעונים, אמצעי הפונה להיגיון או לרגש) - אין להמעיט בחשיבותה, שכן יש בכוחה לקשר בין בני אדם ולהשפיע על המארג החברתי במגוון דרכים משמעותיות: יצירת ריבוד, חלוקת עוצמות ושינויי התנהגות.

רטוריקה פוליטית

סעיף זה יתמקד ברטוריקה הפוליטית ובמאפייניה הייחודים כדרך להבנה טובה יותר של הרטוריקה הפוליטית של נתניהו.

בזיכרונם של בני האדם מאוחסנים מסרים חברתיים ופוליטיים שונים שחדרו, נקלטו ועובדו במאמץ רטורי מכוון של בעלי עניין. המעורבים בפוליטיקה, בעלי ההינע בחברה, מנהיגים, שליטים ואף בעלי שררה, מפעילים באמצעים שונים מערכות שיטתיות של הזרמת מידע מגמתית, מסונן

ומנוסח בקפידה, שנועד להשפיע על יחידים וקבוצות ולשכנעם. השכנוע יכול להיות מכוון לגיוס קהל השומעים, ל'הרדמתו' או להנעתו לפעולה.

הרטוריקה היא אחד מכלי ההשפעה המרכזיים של מנהיגים ובאמצעותה הם זוכים לעוצמתם הפוליטית. הם עושים בה שימוש לצורך בניית מערכות פוליטיות, חברתיות ותרבותיות חדשות וגם לצורך שינוי או שימור מערכות קיימות. רטוריקה מופעלת לא רק במצבי קונפליקט, אלא גם כאשר יש הסכמה חברתית והזדהות בין מפעיליה לנמעניה. הרטוריקה מופיעה כמעט בכל תהליך חברתי ופוליטי - יסודות רטוריים² מצויים כמעט בכל פעולת תקשורת, בין אם במתכוון ובין אם לא, בין אם ביוזעין ובין אם בהסתר, ואלו משקפים את עולמם הפנימי והחברתי של הדוברים, או את כוונתם להשפיע על נמעניהם (צור, 2004 : 64).

בספרות המחקרית ניתן למצוא השקפות שונות בדבר מעמדה של הרטוריקה בפוליטיקה. ויטגנשטיין למשל רואה ברטוריקה אמצעי הקושר בין מקורות השפעה ואידאולוגיות. הוא גורס כי סמלים וסימנים מבטאים צרכים, משאבים ומידע בדיאלוג הציבורי ומהווים מקורות השפעה. עמדות ודעות מהוות אידאולוגיות. החוט המקשר בין מקורות ההשפעה לאידאולוגיות הוא המעשה הרטורי המבטא אינטרסים (ויטגנשטיין, 1995 : 187). התיאורטיקן הפוליטי פינלסון (Finlayson) רואה ברטוריקה חלק אינטגרלי וחיוני מהתיאוריה והפילוסופיה הפוליטית. לדבריו, הדרך להבנה היסטורית של התפתחות אידאולוגיות פוליטיות צריך להתבצע דרך חקר הנאום הפוליטי והטיעונים המועלים בו (Finlayson, 2006, 2007). ג'קסון וקרובס (Jackson & Krebs) מציגים השקפה מרחיקת לכת יותר בסוגיית מעמדה של הרטוריקה בפוליטיקה. גם הם מייחסים לה מעמד מרכזי בפוליטיקה, אך רואים בה מנגנון מניפולטיבי המסווה אינטרסים אמיתיים, מעין מכשיר נוסף להפעלת כוח וכפייה ביחסים הבינלאומיים (Jackson and Krebs, 2007).

צור מציין כי לאו טסה, חכם סיני מהמאה החמישית לפנה"ס, טען כי נאום פוליטי טוב, אינו צריך לפזר הבטחות או להרגיז את קהל השומעים. מנהיגים פוליטיים המפעילים רטוריקה כדי לשכנע ולהשפיע על קהלים שונים ולזכות בעוצמה באמצעות דיבורם, מחויבים להיענות לכללים שעיצבו לאו טסו בסין העתיקה, אריסטו ביוון הקלאסית, קווינטיליאנוס ברומא, ולא רק להם, אלא גם לכללי התרבות בתקופתנו, הרואים ברטוריקה אמנות המקבצת את אמצעי השכנוע האפשריים בנושא כלשהו (צור, 2004 : 10). קוצ'ין (Kochin) מתבטא באופן ספציפי יותר מלאו טסה. בדומה

² כמו מטאפוריקה, אירוניה או שאלות רטוריות.

לפרלמן הוא טוען כי נאום פוליטי טוב הוא כזה המאפשר לציבור הנמענים להצטרף לדובר למסע תלוי זמן באמצעות טיעונים. במסע זה חווים הנמענים במחשבתם תהליך הבנוי ממידע ומעובדות בהווה, שעתיד להיטיב עמם בבוא היום, כפי שעולה מדברי הדובר (Kochin, 2009: 67).

בספרו 'רטוריקה' מונה אריסטו שלושה סוגים של מבעי שכנוע ומצביע על שימושיהם החברתיים. אחד מהם הוא הרטוריקה הפוליטית שנועדה להניע את קהל נמעניה להתנהג בדרך רצויה, או להתרועע מהתנהגות לא רצויה. לפי אריסטו, נאומים פוליטיים עוסקים בחמישה תחומים שונים. אחד מתוכם, הרלבנטי לעבודה זו, הוא "מלחמה ושלום" (רטוריקה, 2002: 58). הנואם הפוליטי מציע לקהל מאזיניו טיעונים שנועדו לשכנעם כי מגמותיו עולות בקנה אחד עם הערכים והאינטרסים שלהם וכי כדאי להם ללכת בדרכיו (שם: 66-63). הנואם מציע בדבריו גם חלופות שונות להתנהגות הנמענים, בדרך שתשכנע אותם להאמין כי החלופה הטובה ביותר עבורם היא זו שהנואם מציע (שם: 66-71).

כפי שצוין קודם לכן, מושג הרטוריקה כולל בתקופתנו את אמנות מבעי השיח על כל ענפיו ולא רק את אמנות הנאום כבעבר (צור: 2004: 78). ממד הדיבור הינו ממד חשוב במנהיגות, שכן באמצעותו יוצרים המנהיגים דעת קהל, משפיעים על עמדות ואמונות, מספקים מידע וסמלים, מנסחים צרכים ומאווים, מגדירים ערכים, תכנים משותפים וסדרי עדיפויות, מפרשים מצבים, השקפות או רעיונות, מנמקים ומסבירים מעשים ומחדלים, מתמודדים עם מחלוקות ועוד (שם: 23, 31). כיוון שכך, מיומנות הרטוריקה על שלל אמצעיה נחשבת תנאי הכרחי למנהיגות אפקטיבית. צור מציין כי מנהיגים עשויים להשפיע על קהל שומעיהם באמצעות כלי השפעה פוליטיים שונים וביניהם: שכנוע הגיוני המתבסס על טיעונים לוגיים או ראיות עובדתיות וגיוס מעורר השראה או הנעה, המתבסס על בקשה, או פונה לרגשות (שם: 39).

עד כה הודגש תפקידה של הרטוריקה הפוליטית בעיקר ביחסים שבין מנהיגים ומונהגים, כלומר בתוך המסגרת המדינית. אך בהתאם לקביעתו של בורק לפיה "בכל מקום שיש בו ממד של שכנוע, יש גם רטוריקה", חשוב לזכור שרטוריקה כאמנות שכנוע אינה כפופה לגבולות מדיניים. היא מתרחשת במספר רב של רבדים וחשיבות רבה נודעת לה גם בפוליטיקה בזירה הבינלאומית הרלבנטית לעבודת מחקר זו. כך, בעוד חסידי התיאוריה הריאליסטית מניחים ששינוי התנהגותו של שחקן מדיני נובע בדרך כלל מכפייה, מאילוץ, או משימוש בכוח, טוענת קראפורד, הבוחנת את תפקידם ומשקלם של הוויכוח והטיעון ביחסים הבינלאומיים, ששיחה ודיונים בין גורמים שונים

לצורך שכנוע ושינוי עמדות והתנהגויות שכיחים הן בפוליטיקה העולמית והן בפוליטיקה הפנימית (Crawford, 2009: 103-104).

ניתוח רטורי

לצורך ניתוח הרטוריקה הפוליטית של נתניהו יש להקדים ולעמוד על משמעותו ומטרותיו של ניתוח רטורי כמעשה של ביקורת רטורית וכן על משמעותם ומטרותיהם של ניתוח טיעונים ושל ניתוח שיח.

פוליטיקאים עושים 'מעשים של רטוריקה', כלומר הם מארגנים את השיח שלהם כך שיהיה משכנע. חוקרי רטוריקה עוסקים בניתוח טקסטים ודיבור ומפתחים תיאוריות המסבירות איך ומדוע הטקסטים הללו מזמינים ומשכנעים, מדוע פותחו בזמן שפותחו, אילו מבני טיעון, מטאפורות ועקרונות מבניים מופעלים בהם, ובחלק מהמקרים גם מה ניתן לעשות כדי לייעל את פעולתן של צורות תקשורת שונות בתוך הקשר נתון (ליץ', 2011 : 237-238).

הניתוח הרטורי מבקש להאיר באופן שיטתי את הממד הרטורי של הפעילות החברתית ולהעריכו. הוא מקיף את כל האסטרטגיות האופייניות של פעילות שכנועית וחושף את דרכי הפעולה של המשתתפים בסיטואציה רטורית. הוא שואף לספק תובנה רבה יותר לגבי הדרך שבה פועלים בני האדם, ולכן הוא עוסק בזיהוי המורכבות של הפעילות הרטורית ומנסה לפענח את דרכי הפעולה והחשיבה של המשתתפים. הניתוח בוחן את הפעילות הרטורית גם כדי להפחית את הבלבול המכוון שנגרם לקהל השומעים והוא עשוי לספק הבנה מפורשת של תפיסות סמויות. ניתוח רטורי מתחיל באיתור מושא הניתוח. על פי המסורת, הניתוח הרטורי עוסק בביקורת של סוגי שיח דבור, כמו זה המתקיים בבתי משפט, בפרלמנט, בזירה הפוליטית ועוד. אך כיוון שסוגי שיח אלו מדווחים, מעובדים ומופצים בדרך כלל כטקסטים כתובים, מנתחי רטוריקה מפעילים את שיטות המחקר שלהם גם על מקורות מתועדים בכתב (שם : 239-240), כפי שאעשה בעבודה זו.

מטרה מסורתית נוספת של הרטוריקה היא חקר השכנוע. לאורך ההיסטוריה היה מושא הניתוח טקסט שנועד לשכנע באופן גלוי, אך כיום ניתוח רטוריקה יכול לחול על כל שיח המתיימר להיות אובייקטיבי. ואולם, בין אם החוקר בוחר בשיח דבור, במסמך כתוב או בתמונה, בין אם הוא מבקש לנתח שיח שמטרתו המוצהרת היא לשכנע (נאומים פוליטיים או פרסום), ובין אם הוא מבקש לבחון שכנוע סמוי יותר (כמו מאמר מדעי או כתבה בעיתון), ההקשר של השיח הוא הדבר הראשון שיש לבדוק בתחילת כל ניתוח רטורי (שם : 240).

הקשרי השיח הם בעלי חשיבות עליונה ולכן בבואנו לערוך ניתוח רטורי עלינו להתייחס לכמה קטגוריות ושאלות מנחות הקיימות כבר למעלה מ-2000 שנה, ראשית כשיטות לתרגול נואמים ולאיימונים, ולאחר מכן, הודות לאריסטו, כדרך לניתוח המבנה של שיחים מסוימים ולבדיקתו. קטגוריה ראשונה היא נחיצות (Exigence). כשמנתחים ניתוח רטורי צריך לזהות את נחיצות הרטוריקה המנותחת - כלומר לזהות ולהבין איזה צורך היא משרתת. תפיסה זו ממצבת את הניתוח ומבטיחה שהוא נטוע בתוך ההקשר המתאים. ניתוח רטורי הנעשה כראוי מתמקד גם במידה שבה טקסט מסוים שנועד לשכנע, הולם את הנסיבות, כלומר, מתמקד גם בשאלת 'תזמון נכון' של הטקסט שנועד לשכנע. הקטגוריה האחרת היא הקהל - בעוד שבמופע דיבור הקהל מזוהה, בטקסטים ובצורות אחרות של תקשורת המונים, הקהל אינו נמצא ולכן קשה יותר לזהות אותו. עם זאת, הטקסט ממצב את הקהל שלו באמצעים רטוריים שניתן ואף יש להתחקות אחריהם באמצעות ניתוח (שם: 242-243).

כלי הניתוח הרטוריים רבים מכדי שניתן יהיה לפרטם כאן, לכן יפורטו רק אלה הרלבנטיים לעבודה זו. אחד מהמודלים לניתוח רטורי הוא המודל של אריסטו. אריסטו זיהה שלושה רכיבי יסוד בתהליכי ההשפעה באמצעות רטוריקה ואלו הם: 'אתוס' המתייחס לאתיקה של הנואם, לאמינות המיוחסת לו המבוססת על אישיותו, לניסיונו המקצועי, לתדמיתו הציבורית ולהערכה שרוחשים לו; 'לוגוס' המהווה את המרכיב הארגומנטי והרציונלי של הנואם - בפנייה אל ההיגיון אנו מסתמכים על טיעונים לוגיים כאמצעי שכנוע, על עובדות וראיות ועל ניתוחם של הטענות וההנמקות; 'פאתוס' המתייחס לכל האמצעים הרגשיים הקשורים לנאום ולאופן השמעתו. השפה ממלאת תפקיד חשוב בתהליך השכנוע הרגשי. אמצעים תחביריים וסמנטיים מעניקים לטקסט או לנאום אופי מסוגן, המשכנע את הנמען על ידי ההנאה שהוא מפקד ממקצב, משנינות של שבירת מושגים מקובלים, ממטאפורות ועוד. המרכיבים הסגנוניים עשויים למלא תפקיד חשוב בשכנוע דווקא בגלל ההנאה האסתטית והריגוש שהם מעוררים בנמען (ליץ', 2011: 244, רטוריקה, 2002: 23-26). שלושת יסודות אלו חיוניים לבחינת ההקשר כנקודת התחלה לניתוח רטורי. הם מספקים צורות טיעון המופיעות בסוגים שונים של שיח משכנע והם צורות ראשוניות שמהם ניתן להמציא או לפתח טיעונים משכנעים (ליץ', 2011: 244-245).

העיסוק ברטוריקה מכוון לבחינה שיטתית של עקרונותיה, של כוחה ושל השפעתה על הקהל. בהתאם לכך, מאז נכתבה תורת הרטוריקה היא נסובה סביב שלושה קודקודי משולש שאין לנתק ביניהם וסביב יחסי הגומלין ביניהם: הדובר, הטקסט (הכתוב או המדובר) והקהל. כיוון שהקהל

הוא מרכיב מרכזי בסיטואציה הרטורית ומהווה משאב טבעי לדוברים, ייחס אריסטו חשיבות גם לשני אמצעים בתהליך השכנוע: 'יצירת מכנה משותף בין הדובר לקהלי' ו'שפה מתאימה'. האמצעי הראשון מבין השניים נועד בראש וראשונה לרכך את הקהל ולא רק למנוע התנגדות ראשונית שלו לדברי הנואם. כדי לרכך את קהלו, על הנואם להכיר את הדעות המקובלות על הקהל הזה ולהשתמש בהן כנקודת מוצא לטיעונו. האמצעי השני מתייחס לכוח ההשפעה שיש לנאום המותאם ומכוון לקהל מסוים. הקשר המחשבתי בין הנואם לקהלו מחייב שימוש בשפה שהמאזינים יוכלו להבינה – שפה זהה לא רק במובן הלשוני שלה אלא גם במובנה הערכי והתרבותי (גתי, 2009: 28-9).

כלי ניתוח ספציפי יותר הקשור קשר הדוק לרטוריקה ושעשוי לתרום לעבודת מחקר זו הוא **ניתוח טיעונים**. כל דיבור המבוטא במסגרת ויכוח מתפתח ונבנה סביב אבן יסוד אחת - הטיעון. הטיעון יוצר את עמוד השדרה של הדיבור ומייצג את הרעיון או את העיקרון המרכזי שהדיבור מתבסס עליו. כמו כן הוא מהווה כלי לשינוי חברתי, שכן מטרתו לשכנע את קהל המטרה. ניתוח טיעונים מביא אפוא את הטיעון אל קדמת הבמה של המחקר החברתי העוסק בדיון הציבורי. הוא מציע מתודולוגיה מקיפה על הניתוח של מבני טיעון, כדי להיטיב להבין את הפרמטרים המשפיעים על התפתחותם של דיונים ציבוריים (ליאקופולוס, 2011: 175-176).

המונח 'מערך טיעונים' (argumentation) מתייחס לפעילות דיבור או כתיבה המורכבת מסדרת התבטאויות שמטרתן לשכנע קהל באמצעות הצדקתה של דעה מסוימת או הפרכתה. המטרה של ניתוח טיעונים היא לתעד את האופן שבו אמירות מובנות בתוך טקסט של שיח ולהעריך את מידת חוסנו. הגישה המסורתית רואה בטיעון גם תהליך וגם תוצר. התהליך מתייחס למבנה ההיקשי של הטיעון: מדובר בסדרה של אמירות המשמשות כטענות ובסדרת אמירות נוספת המשמשת הצדקה לאמירות קודמות. הטיעון כתוצר מתייחס לאופן שבו הופכים טיעונים לחלק מפעילות המתרחשת בתוך ההקשר הכללי של השיח (שם).

לבסוף, כיוון שבעבודת מחקר זו נבחנת הרטוריקה הפוליטית של נתניהו לא רק כשלעצמה, אלא גם ביחס למסגרת השיח הכללית בזירה הבינלאומית בסוגיית הקשר שבין שלום ודמוקרטיה, כלי ניתוח רלבנטי נוסף הוא **ניתוח שיח** (Discourse analysis). ניתוח שיח הוא השם שניתן למגוון שיטות שונות לחקר טקסטים, שהתפתחו מתוך מסורות תיאורטיות שונות ובמגוון דיסציפלינות מחקריות. המשותף למסורות ולדיסציפלינות אלה הוא הדחייה של ההשקפה הריאליסטית, לפיה השפה אינה אלא אמצעי ניטרלי לשיקוף העולם או לתיאורו, והאמונה בחשיבותו המרכזית של השיח להבניית החיים החברתיים (רוזלינד, 2011: 199).

מגוון שיטות אלו חותרות להבנת הקשרים המורכבים שבין שפה לחברה. ניתוח שיח הוא קריאה קפדנית ומעמיקה, הנעה בין הטקסט לבין ההקשר שלו, כדי לבחון את תוכן השיח, את ארגונו, את הפונקציות שהוא ממלא, את האופן שבו הוא מתכתב עם טקסטים אחרים ואת הערוץ וההקשר החברתי והתרבותי הרחב שבתוכו הוא מתקיים. ניתוח שיח עוסק בניתוח של סיטואציה שבה דוברים שונים בעלי השקפות שונות זו מזו נותנים את קולם ומנסים להשפיע זה על זה וגם על ציבורים שאינם משתתפים בפועל בשיח (שם: 216-199).

ההון רטורי של תיאוריית השלום הדמוקרטי

משמעות המושג 'הון רטורי' והאופן שבו הוא מגולם בתיאוריית השלום הדמוקרטי נבחנים במאמרו של איש שלום (Ish-Shalom, 2008). בחינה זו מאפשרת למחקר בתחום הרטוריקה לעסוק לא רק בכישורי הנואמים, אלא גם בנכסים הרטוריים העומדים לרשותם. מהו הון רטורי? בעוד המושג 'רטוריקה' יכול להיות מוגדר כאמנות השכנוע, הרי שהון רטורי הינו 'סך כל משאבי השכנוע המקובצים והמוטמעים בישויות שונות', כאשר ישויות אלה יכולות להיות גם תיאוריות. הון רטורי הוא תכונה של ישויות הנוצרת על ידי מאפיינים מסוימים שלהן. בעוד מאפיינים מסוימים עשויים לפעול כמשאבי שכנוע בזכות עצמם, הרי שאחרים משמשים כמשאבי שכנוע רק כאשר הם יוצרים מערכת של יחסים עם מאפיינים אחרים של הישות. הדבר כרוך ביצירת רשת פנימית שבמסגרתה מתקיימים יחסי גומלין בין מאפיינים פנימיים שונים של הישות. מאפיינים אחרים של הישות מוגדרים כמשאבי שכנוע רק על רקע מבנה היצוני התוחם את הישות. הדבר כרוך ברשתיות היצונית, אשר במסגרתה המאפיינים הפנימיים של הישות קושרים אותה לישויות היצוניות, רחבות ומכלילות יותר (Ish-Shalom, 2008: 283).

לצורך המחשה עושה המחבר שימוש בפואמה כדוגמה. הפואמה מקפלת בתוכה משאבי שכנוע פנים טקסטואליים, אך גם כאלה שהם היצוניים לטקסט. חריזה, לדוגמה, הינה מאפיין פנים טקסטואלי העשוי לפעול כמשאב שכנוע ולשמש את הנואם ככלי להעברת מסריו באופן קליט וחינני. בה בעת, שימוש של נואם מוכשר בפואמה אשר חריזה שלה משתלבת עם המקצב שלה - מאפיין פנים טקסטואלי נוסף של הפואמה - עשוי ליצור משאב שכנוע מועצם, וזאת, כאמור, באמצעות רישותם של שני מאפיינים פנימיים אלו יחדיו. מאפיין היצוני לפואמה יכול להיות למשל מעמדה התרבותית כסמל לאומי מוכר וידוע בחברה נתונה. כאן מדובר במבנה תרבותי היצוני לטקסט, שעשוי לפעול כרקע, אשר עליו מועצמים המאפיינים הפנימיים של הפואמה. לכן פואמה עשויה להפוך לנכס שכנוע מועצם בידיהם של בעלי עניין כאשר בין שני מאפייניה הפנים טקסטואליים (חריזה ומקצב)

מתקיימים יחסי גומלין וכך גם בינם לבין מאפיין חוץ טקסטואלי (כמו מבנה או מעמד תרבותי של הפואמה) (שם : 283-284).

המושג הון רטורי הינו מושג רחב. אומנם אין ביכולתו ליצור מסד להסבר תיאורטי לכשעצמו, אך ביכולתו לקשר קונספטואלית בין רעיונות שונים ולסייע בחשיבה אודות משאבי השכנוע העומדים לרשות המשתמשים ברעיונות אלה (ובכך להאיר את השימוש המניפולטיבי בהם) – טמון ערך רב. מנגנונים תיאורטיים אחרים המנתחים רטוריקה תוך שימוש והבנת מושג הון רטורי עשויים לפתח תיאוריות בעלות כוח הסבר שלם יותר של אמנות השכנוע. ההון הרטורי עוסק בשאלות כמו: מהם משאבי השכנוע הזמינים למשתמש בהם? מהן הטכניקות לגיוסם וכיצד הם פועלים? מהן המטרות הפוליטיות שאמצעים אלה נועדו לשרת? עוד יצוין כי הון רטורי לא פועל ברשות האמת או ברשות אינטרסים כלליים, אלא ברשות אינטרסים פרטיקולריים או ברשות אידיאולוגיות. מכאן נובעים יחסי גומלין מורכבים בין המושגים 'הון רטורי' ל'תיאוריה', בהיות האחרונה פגיעה לשימוש לרעה על ידי הראשונה (שם).

איש שלום מצביע על חמישה מאפיינים שונים של תיאוריית השלום הדמוקרטי, המרכיבים את הונה הרטורי - כלומר העשויים לשמש כנכסי שכנוע בידיהם של פוליטיקאים. מאפיין ראשון הוא מעמדה של התיאוריה בקרב אליטות מדיניות כתופעה דמוית חוק השולטת בזירת הפוליטיקה העולמית. כאמור ישנה ספרות אמפירית ותיאורטית רחבה המבססת את תקפות התופעה לפיה דמוקרטיות אינן נלחמות זו בזו, רק בשל היותן דמוקרטיות. על אף הביקורות הנוקבות שהופנו כלפי תיאוריה זו, היא נהנית מקונצנזוס רחב בחוגי האקדמיה ולא זו בלבד אלא שהיא אף גלשה לתחום הציבורי והתקבלה על ידי פוליטיקאים, אידיאולוגים ומלומדים מקשת פוליטית רחבה, כסדירות המנהלת את היחסים בין מדינות (שם : 285).

בהקשר זה מצביע איש שלום על מדיניות-החוץ האמריקנית בתקופת כהונתם של הנשיאים קלינטון ובוש (1993-2009), שעל אף שהיו נשיאים שונים במובנים רבים, גילו שניהם דבקות בתיאוריה. דבר זה מעיד על עומק חדירתה לחשיבה המקובלת של האליטות האמריקניות. הרעיון לפיו דמוקרטיות אינן נלחמות זו בזו הפך להיות רעיון מרכזי בנקודת המבט האמריקנית על הפוליטיקה העולמית. קבלת התיאוריה על ידי האליטות המדיניות, במידה רבה אף יותר מהקונצנזוס התיאורטי הרחב ביחס לתקפותה, מהווה מקור מרכזי להון הרטורי שלה. במקרה זה, מציין איש שלום, שבדומה למעמדה של פואמה כסמל לאומי, גם מעמדה של התיאוריה בקרב האליטות המדיניות הוא למעשה

מבנה פוליטי ותרבותי החיצוני לה, אשר פועל כרקע שעל בסיסו מועצמים מאפייניה הפנימיים של התיאוריה, כנכסי שכנוע (שם).

המאפיין השני הוא הנגזרות המעשיות מהמסקנה העולה מהתיאוריה לפיה דמוקרטיות אינן נלחמות זו בזו. לקבלת מסקנה זו ישנה השלכה מדינית בדמות תמיכה בדמוקרטיזציה בזירה הבינלאומית, שכן על פי המשוער כל מדינה ההופכת לדמוקרטית, חדלה להוות איום על דמוקרטיות אחרות. לפיכך, הגדלת מספר הדמוקרטיות בעולם, כמוה כהרחבת אזור השלום. מכאן שהתיאוריה מניבה אינטרסים ממשיים אשר מהווים מוקד משיכה לפוליטיקאים מעצבי מדיניות. עובדה זו מצביעה על מקור נוסף להונה הרטורי של התיאוריה (שם : 286).

המאפיין השלישי המרכיב את הונה הרטורי של התיאוריה הוא קיומן של שתי תיאוריות שונות המבקשות לבאר את תופעת השלום הדמוקרטי, המבנית מוסדית והנורמטיבית תרבותית, כאשר כל אחת מהן מסייעת בהעברת מסר פוליטי שונה. חסידי התיאוריה המבנית של השלום הדמוקרטי נוטים להדגיש את מאפייניה המבניים של הדמוקרטיה ועל כן מתייחסים לדמוקרטיזציה כאל תהליך קל יחסית של כינון דמוקרטיה בהיבט המבני שלה (בלמים ואיזונים, בחירות מוסדרות ועוד). מנקודת מבט זו, ניתן ליזום ולממש את הדמוקרטיזציה באמצעות סוכנים חיצוניים ואף ניתן להגשימה בפרק זמן קצר יחסית (שם : 286-287). מאידך, חסידי התיאוריה הנורמטיבית של השלום הדמוקרטי נוטים להדגיש את המאפיינים הנורמטיביים והתרבותיים של הדמוקרטיה ותופסים אותה כתהליך מורכב של בנייה וגיבוש נורמות דמוקרטיות. לפי הנחה זו, התהליך אמור להתבצע על ידי סוכנים פנימיים, הן לשם יעילות והן לשם לגיטימציה, והוא כרוך בתהליכים נרחבים, ארוכים ומאומצים של חברות, חינוך והפצת נורמות. הפערים בהגדרות, באופן התפיסה, בדרך התפעול ובציפיות מן הדמוקרטיזציה כפי שאלה נובעים משתי תיאוריות מתחרות אלו, פותחים מרחב פוליטי שעלול אף הוא לשמש את הדוברים המוכשרים כמצע להעברת מסרים פוליטיים שונים (שם).

הקונצנזוס הקיים בחוגים השונים סביב תזת השלום הדמוקרטי והערך המוסף של משמעויות תיאורטיות שונות הנקשרות יחדיו על ידי פוליטיקאים, הם מקור נוסף להון רטורי שניתן לגייסו פוליטית. כך, פוליטיקאים יוצרים אינטראקציה רטורית וקושרים את התיאוריות המסבירות השונות לאמונות תרבותיות ופוליטיות אחרות, אשר הינם למעשה מבנים חיצוניים לתיאוריה, בכדי לשרת את האג'נדות הפוליטיות שלהם. איש שלום מוסיף כי העוצמתי מבין המבנים החיצוניים התרבותיים והפוליטיים הוא הרעיון של 'אנחנו' ו'הם'. כלומר, ההון הרטורי של תיאוריית השלום

הדמוקרטי יכול לשמש בידי פוליטיקאים לאישוש הצדקת אמונה זו, תוך ניצולה באמצעות הגדרתה מחדש במונחי 'אנחנו הדמוקרטים' כנגד 'הם האוטוקרטים' (שם).

המאפיין הרביעי שאותו מציין איש שלום, מתייחס למורשתה הארוכה והיוקרתית של התיאוריה המיוחסת, ולא בהכרח בצדק, לעמנואל קאנט. קאנט, מגדולי הפילוסופים בעולם המערבי ואבי התבונה והמוסר, האמין למעשה ברפובליקניזם וסלד מדמוקרטיה. אך למרות זאת, הקשר בין תיאוריית השלום הדמוקרטי לבין 'השלום הנצחי' של קאנט מוצג כקשר ישיר ומקביל והקבלה זו, המעצימה את יוקרתה של התיאוריה, מהווה משאב שכנוע משמעותי (Ish-Shalom, 2013: 90).

המאפיין החמישי (שהוא מאפיין כללי של תיאוריות באשר הן) מתייחס לכפילות המבנית של תיאוריית השלום הדמוקרטי. כפילות זו מתבטאת בנגישותה לציבור מחד ואי בהירותה תחת מצג של אובייקטיביות, מאידך. תיאוריית השלום הדמוקרטי, מעצם היותה תיאוריה, התפתחה במהלך חיפוש אחר ידע מדעי במטרה להציע מנגנון סיבתי אובייקטיבי לתופעת השלום. לכן אין היא נגועה בהטיה פוליטית או אידיאולוגית כלשהי. איש שלום טוען כי בכך היא מייצגת את המנגנון המושלם המספק מענה לצורכיהם של קובעי מדיניות ציבורית, התרים אחר מנגנונים סיבתיים אובייקטיביים לכאורה, אשר יסייעו להם בגיבוש מדיניות יעילה (Ish-Shalom, 2008: 277-278).

בהתייחס לממד 'אי הבהירות' איש שלום מסביר, כי בכל הליך תיאוריזציה מצוינים התניות וסייגים המפרטים את מגבלות יישומה ואת תנאי תקפותה של התיאוריה. כך למשל, מרבית התיאורטיקנים העוסקים בשלום הדמוקרטי מסייגים וגורסים שיחסי שלום ודמוקרטיה תקפים רק במסגרת יחסים בין זוגות של דמוקרטיות, שהתיאוריה תקפה רק בין דמוקרטיות יציבות ושתהליך דמוקרטיזציה נוטה באופן מסוכן לאלימות ולחוסר יציבות. אך סייגים אלו נעלמים במעבר התיאוריה מהתחום האקדמי לזה הציבורי ובאופן זה הופכת התיאוריה לטענה מוחלטת לפיה דמוקרטיות שלוות במהותן בכל מקום ושבדמוקרטיזציה היא-היא המפתח לשלום (שם). בנוסף, התיאורטיקנים מחויבים לתכתיבים הגיוניים הקובעים מה ניתן או לחילופין מה לא ניתן להקיש מן התיאוריה. כך למשל, לא נוכל להקיש מן ההנחה התיאורטית הגורסת שדמוקרטיות אינן נלחמות לעולם זו בזו, שמשטר אוטוריטרי הינו משטר לוחמני, או שצמדים אחרים, כמו לדוגמה משטר דמוקרטי מול משטר לא דמוקרטי, נוטים למלחמה ביניהם. תכתיבים אלו אינם בהכרח פועלים בתחום הציבורי והם בעלי נטייה להידחק לפינה על ידי פופוליזם פוליטי (שם).

מקור מרכזי להון הרטורי של התיאוריה הוא עובדת התפשטותה החופשית המקלה על מעברה לתחום הציבורי. אי בהירותה של התיאוריה בקרב הציבור הרחב וכן נגישותה הגבוהה מאפשרות לפוליטיקאים לגייס פוליטית את ההון הרטורי שלה ולהשתמש בו לתועלתם. זאת, תוך קריאה פשטנית שלה, שאינה לוקחת בחשבון את כל התניותיה. בדרך זו הופכת התיאוריה לכלי למניפולציה בידי דוברים מוכשרים (שם).

הפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית

הקונסטרוקטיביזם עוסק בסוציולוגיה של הידע ורואה בתהליך הפקת הידע האנושי תהליך של יצירת או הבניית מציאות חדשה ולא שיקוף או גילוי של מציאות קיימת. הסבר לרעיון הקונסטרוקטיביסטי ניתן למצוא אצל פוסנוט (Fosnot): "לנו כבני אדם, אין גישה בלתי אמצעית למציאות האובייקטיבית, כיוון שאנו בהכרח בונים את הגרסה שלנו למציאות זו, ובה בעת משנים אותה ואת עצמנו" (Fosnot, 1996: 18). הפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית מניחה אפוא אונטולוגיה רלטיביסטית (לפיה יש הרבה מציאויות), אפיסטמולוגיה סובייקטיביסטית (לפיה הידע והמשיב מייצרים הבנות בשותפות) ומערך נטורליסטי (המצוי בעולם הטבעי) של הליכים מתודולוגיים (נורמן, לינקולן, 2003: 35).

הקונסטרוקטיביזם מורכב משלוש רמות סדורות של תיאוריות, כאשר כל רמה של תיאוריה יונקת את כוח ההסבר שלה מזו שמעליה. הרמה הראשונה היא קונסטרוקטיביזם כתיאוריה מטא-פיסית, מעין פרדיגמת-על הנוגעת לכלל תחומי הידע ועוסקת באופן שבו חוקרים מבקשים לדעת את המציאות והידע שבאמצעותו הם מבקשים לפרשה. הרמה השנייה היא קונסטרוקטיביזם כתיאוריה חברתית העוסקת בתפקיד הידע' בהבניית המציאות החברתית. הרמה השלישית היא קונסטרוקטיביזם כתיאוריה ביחסים הבינלאומיים, שבהתאם לשתי התיאוריות שמעליה, גורסת כי התיאוריה והמחקר הבינלאומיים צריכים להתבסס על אונטולוגיה ואפיסטמולוגיה חברתית (Adler, 2002: 96).

הקונסטרוקטיביזם, כתיאוריה חברתית, נשען על תפיסות פילוסופיות פנומנולוגיות והרמנויטיות, שהתפתחו בעיקר למן המאה ה-19 וראשית המאה ה-20. באשר לאונטולוגיה, לאופן שבו נתפס העולם, על-פי פרדיגמה זו, המציאות החברתית אינה בגדר עובדה אובייקטיבית נתונה, אלא תוצר של הבנייה חברתית, כלומר, יצירה משותפת של בני-אדם המתרחשת באמצעות האינטראקציות שהם מקיימים ביניהם. אינטראקציות אלה, שהלשון המשותפת מתווכת אותן, מאפשרות לבני

האדם החיים בסביבה אחת להגיע להבנות הדדיות וייחוס משמעויות משותפות לתופעות המוכרות להם (שלסקי, אלפרט, 2007: 41-44).

באשר לאפיסטמולוגיה, גורס הקונסטרוקטיביזם שהמציאות נתפסת באופן סובייקטיבי, על-פי עולם המושגים, הערכים והתרבות של הסוכן – האדם בעל יכולת הפעולה – המתבונן בפעולה ומתנסה בו. התופעות יכולות אפוא להיות מוכרות לבני-האדם רק על-פי התפיסות הסובייקטיביות, או ליתר דיוק, האינטר-סובייקטיביות שלהן, אלה שעוצבו במשותף מתוך מידה של הסכמה. תפיסות אלה, הן שמגדירות מציאות והן הבסיס להבניות החברתיות שלהן. על-פי פרדיגמה זו הגבולות בין אונטולוגיה לאפיסטמולוגיה מיטשטשים: המציאות מעוצבת במידה רבה על-פי האופן שאנו תופסים אותה, מכירים אותה, מפרשים אותה ומגיבים עליה (שם).

ביחס לקונסטרוקטיביזם כתיאוריה ביחסים הבינלאומיים: סיומה הלא-אלים של המלחמה הקרה, היווה זרז אינטלקטואלי לצורך בהמשגה תיאורטית חדשה בתחום היחסים הבינלאומיים. זאת, בהתחשב בחוסר יכולתן של התיאוריות השולטות עד אז בתחום³ לחזות אפשרות כזו. את החלל הזה מילא הקונסטרוקטיביזם. כפועל יוצא, עדים העשורים האחרונים להופעת ספרות ענפה ומתרחבת בדבר תרומתו של הקונסטרוקטיביזם ליחסים הבינלאומיים ומקומו בתחום מדעי זה (Adler, 2002: 96-102). לפי תיאוריה זו, מדינות מתקיימות לא רק במערכת מטריאלית של חלוקת עצמה, כי אם בתוך חברה בינלאומית, המוגדרת 'סביבה חברתית' והמורכבת מהבנות ורעיונות משותפים כמו מוסדות בינלאומיים, נורמות, תרבות, זהות וערכים כמושגים אשר נותנים לאינטרסים לאומיים את תוכנם ואת משמעותם. ה'סביבה חברתית', גורסת התיאוריה, מהווה פריזמה שדרכה מדינות תופסות את המציאות, מעצבות את הזהות שלהן ומגדירות את האינטרסים שלהן ולכל אלה נודעת השפעה רבה על התנהגותן (Hopf, 1998: 176; Checkel, 1998: 326; Copeland, 2000: 187-9). המחקר הקונסטרוקטיביסטי מדגיש כי הדרך בה בני-אדם מתייחסים, בין השאר, למושג 'נורמות', כאמצעי לראיית העולם המדינית שלהם, איננה בלתי רלוונטית למדיניות הננקטת על ידם: על-פי הקונסטרוקטיביזם, הבחירות אשר מדינות עושות בסוגיות בטחון למשל, אינן רק תולדה של עוצמתן היחסית, כי אם תלויה גם בהבנתן הנורמטיבית ובשאיפתן לגבש הלימה נורמטיבית עם הגורמים הבינלאומיים המשמעותיים עבורם.

³ בעיקר הניאו-ריאליזם והניאו-ליברליזם.

עבודת מחקר זו עוסקת ב'אירועים חברתיים' המתקיימים בסיטואציות ספציפיות. מושאי ההתייחסות העיקריים של העבודה הם הן הזיקה שבין הקהל (נמעני טיעון השלום הדמוקרטי) לבין אירועים בזירה הבינלאומית והתובנות העולות מהם, והן האינטראקציות הממשיות המתנהלות בין שחקן מדיני לבין שחקנים אחרים במערכת הגלובלית, האופן שבו הם מבנים סדרים ודרכי פעולה, והמשמעויות שהם מייחסים לפעולותיהם ולפעולות זולתם. לפיכך אני מוצאת שהפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית המבקשת להביא להבנת המשמעויות שמייחסים בני אדם לתופעות ואשר באמצעותן הם מבנים את המציאות ומשנים אותה, מתאימה לשמש עוגן תיאורטי נוסף לטענת המחקר שלי. עוד יצוין כי בניגוד לפוזיטיביזם, הרי שעבודה זו אינה מבקשת להסביר תופעה בדרך אובייקטיבית, למצוא את הסיבות והחוקים לתופעה ומתוך זה להכליל ולנבא, כי אם לתת פרשנות לאירוע או לתופעה, כלומר לעמוד על משמעויותיה עבור המשתתפים הנחקרים וסביבתם, תוך התייחסות למכלול מרכיביה של התופעה (שלסקי, אלפרט, 2007: 56-57).

עלייתם ושקיעתם של טיעונים

חוקרים קונסטרוקטיביסטיים המייחסים משמעות לשפה בפוליטיקה העולמית מדגישים את תפקידם וחשיבותם של טיעונים במשא ומתן הבינלאומי. חוקרים אלו שותפים להנחה כי שכנוע פולמוסי, המבוסס על טיעונים, עשוי להוביל לשינוי בעמדותיהם של שחקנים, וזאת לאור נכונותם של שחקנים אלה לאפשר לטיעון יעיל לשכנע אותם במחיר הוויתור על העדפותיהם המקוריות. הנחה זו סותרת את ההנחה של חוקרים רציונליסטיים הגורסים ששחקנים מונעים רק מרצון למקסם את התועלת שלהם (Checkel, 2001; Deitelhoff, 2009; Risse, 2000).

בניסיון לתאר מהי 'רציונליות טיעונית' ובהסתמך על הקווים שהציג הברמאס (Habermas) להיגיון העומד מאחורי ויכוח אמיתי, מדגיש ריסה (Risse) כי מאחורי ויכוח אמיתי עומדים סוכנים הנכנסים לתהליך הידברות באופן מודע, כשמטרתם להגיע לתוצאה הטובה ביותר תוך כדי שכנוע. שני אלמנטים עיקריים נחוצים לתהליך זה: ראשית, השחקנים אינם שואפים למקסם רווחים יחסיים אלא להגיע לקונצנזוס בנוגע להבנתם את הסיטואציה העומדת על הפרק ולגבי הצדקת הנורמה או העיקרון המנחה את פעולתם. שנית, קונצנזוס מושג בתהליך הדדי של שכנוע על סמך הטיעון הטוב ביותר ולא על סמך יחסי עוצמה או היררכיה בין הצדדים (Risse, 2000: 6-7). במילים אחרות, מדובר בוויכוח בין שווים שבו מיומנויות השימוש בשפה הן שמכריעות את הכף.

ריסה מוסיף כי הברמאס התווה כמה הנחות מקדימות הנדרשות על מנת שאלמנטים אלה יוכלו להתממש. הנחה ראשונה היא שהשגת קונצנזוס בין הצדדים מניחה את יכולתם של הצדדים לאמפתיה, המאפשרת להם לראות דברים דרך עיניו של הצד השני. לפי ההנחה השנייה, הסוכנים חייבים לחלוק ביניהם עולם מושגים ערכי זהה. עולם מושגים זה יכול פרשנויות קולקטיביות של הסוכנים את עצמם ואת העולם סביבם, הנשענות על היסטוריה, תרבות ומערכת שפה דומים. לפי ההנחה השלישית, נקודת הפתיחה של פעילות תקשורתית מניחה שוויון בין הצדדים ונגישות שווה לשיח (שם: 10-11).

קראפורד מבקשת להחליף את תפיסתו המצמצמת של 'האדם הפוליטי' בזירה הבינלאומית כשחקן רציונאלי ואסטרטגי המונע מאינטרסים בלבד, וכן את התפיסה לפיה כוח וכפייה הם המרכיבים העיקריים, או הבלעדיים, המניעים אותו ואת הפוליטיקה העולמית בכלל. במקום זאת, היא מציעה הבנה עשירה ומעמיקה יותר של האדם הפוליטי, הכוללת את כל פעולותיו האופייניות ובכללם גם את השימוש בכוח ובכפייה, את יכולתו לקחת חלק בשיח, להעלות טיעונים, להקשיב לאחר, לחוש רגשות, לבטא תחושות ולכוון מוסדות מתווי דרך. כל זאת באמצעות שימוש במילים, (כלומר באמצעות שימוש בשפה) ולעיתים תוך מאמצי שכנוע (Crawford, 2009: 103-105).

הבנה עשירה זו של האדם הפוליטי תאפשר לנו, לדבריה, להבחין כי מאמצי שכנוע, הכוללים העלאת טיעונים במטרה לגרום לאדם כלשהו להאמין בתוכנו של הטיעון ולפעול בהתאם למשתמע ממנו - להצדיק מדיניות מסוימת או להביא לשינוי עמדות, אמונות והתנהגות - נפוצים בזירה הבינלאומית ומניעים את האדם הפוליטי יותר משמקובל להניח. לטענתה, הפוליטיקה הבינלאומית כוללת אומנם אלמנטים של כפייה, של כוח ושל שכנוע כאחד, אך מיסודו ותפוצתו הגדלה והולכת של הטיעון, העומדים ביחס ישיר לתפוצתו ההולכת וקטנה של השימוש בכפייה ובכוח, מסתמנים כאחד השינויים המשמעותיים בפוליטיקה העולמית ב-350 השנים האחרונות לערך. כיוון שמטרתה של שיחה היא לעתים לשכנע אחרים, הצגת טיעונים היא תהליך בלתי נפרד ממנה. בלעדי הטיעון לא תיתכן אפשרות להגיע להסכמות בנוגע לתכני נורמות ולאופן יישומן. יתרה מזו, הטיעון גם תומך בכל יתר צורות הפעולה בזירה הבינלאומית ובכללן גם פעולות אסטרטגיות ופעולות כפייה, שכן לא ניתן לגייס אנשים לפעולות אלו ללא הטיעון (שם). הנחותיה אלו של החוקרת עולות בקנה אחד עם גישות ביקורתיות, קריטיות ופוסט-מודרניות בקונסטרוקטיביזם, המייחסות לשפה משקל רב.

אחד מטעוניה של קראפורד הוא שרגשות ואמונה נורמטיבית מהווים היבטים חשובים בהחלטה האינדיבידואלית של השחקן הפוליטי. לכן שחקנים פוליטיים נוטים לשפוט טיעון ראוי לא רק על פי

ערכו האמיתי ומעשיותו, אלא גם על פי מה שנחשב צודק בעיניהם וגם לפי התחושות שהוא מעורר בהם. גם אופן הפעולה שברצונם לקדם מתבסס על יחסיהם הרגשיים עם האחר ועל תחושתם ביחס למה שנחשב צודק נורמטיבית (שם). טיעון פוליטי אם כן המוגדר כניסיון לשכנע, אינו עוסק רק ברציונל אלא גם בהיבטים רגשיים ונורמטיביים של האדם הפוליטי (שם: 104).

מתי ומדוע הופכים טיעונים מסוימים לבעלי כוח שכנוע? קראופורד מציינת כי טיעונים פוליטיים בעלי כוח שכנוע הם טיעונים המתגברים על חסמים העלולים לפגוע ביעילותם. היא מחלקת את החסמים האלה לשתי קטגוריות. קטגוריה ראשונה מתייחסת לחסמים החיצוניים לטיעון, היינו חסמים תלויי הקשר. קטגוריה זו כוללת חסמים כמו היעדרה של סביבה תרבותית ומוסדית פתוחה ונגישה המאפשרת מעגל משתתפים רחב בוויכוח, אמינות המוטלת בספק של הדובר וכן יחסים רגשיים שליליים בין הטוען לקהל מאזיניו. קטגוריה שנייה מתייחסת לחסמים פנימיים, כלומר לכאלה הנובעים מתוך הטיעון עצמו. קטגוריה זו כוללת חסמים כמו חוסר בהירות לשונית של הטיעון, חוסר הלימה בין תוכן הטיעון לבין האמונות והזהויות התרבותיות הרווחות בין המשתתפים בוויכוח ופער בין תפיסות העולם של הדובר לבין תפיסות העולם של קהלו (שם: 118). אבקש להתעכב על שני החסמים האחרונים.

המעשה הרטורי הוא בעיקרו תהליך פסיכולוגי. גורמים חיצוניים וסביבתיים משפיעים על תהליך החשיבה של בני האדם. יעילותו של המעשה הרטורי נבחנת בהתאם למידת ההסכמה של הקהל עם הדובר ולמידת ההשפעה שיש למסריו על הקהל. הרטוריקן עושה שימוש בטיעון כחלק מהמסר שלו מתוך מטרה שדבריו יהיו משכנעים, יובילו לשיתוף פעולה ואף יניעו את הקהל לפעול בדרך אליה הוא מכוון. חשוב אפוא שעוד בטרם גיבוש הטיעונים יהיה הדובר מודע לאופן שבו אנשים חושבים ולאופן שבו הם מאמצים הנחות ומסקנות.

הדובר מציג את רעיונותיו לקהל שומעיו וזה מחליט אם לאמץ או לדחות אותם. כדי שרעיונותיו יהדהדו בקרב קהלו (כלומר יעוררו הזדהות ויזכו להסכמה) ולא יעוררו התנגדות ובלבול, על הדובר להתאים את המסר שלו לקהל. מסר המכוון לצרכים, לרצונות ולאמונות של הקהל, יועבר באופן משמעותי ואפקטיבי יותר. הטיעון לעולם לא יוכל אפוא לשמש אמצעי שכנוע אם הנחות היסוד שלו לא תהיינה גלומות בהשקפותיו של הקהל.

טינדל (Tindale) מרחיב נקודה זו וטוען כי קיימת הלימה הדדית בין הטוענים לרעיון מסוים לבין קהל היעד שלהם. הטיעון ומידת הטמעתו הם תולדה של יחסי גומלין בין שני גורמים אלה. יתרה

מכך, טיעון נובט בתוך הקהל, מתפתח בהתאם לדרישותיו ואילו תוצאתו נמדדת ביחסו לקהל רחב נוסף, אוניברסלי יותר (Tindale, 2006: 463). בכך הוא סותר למעשה את ההנחה המסורתית יותר, הקובעת כי הרטוריקה אינה אלא "הלימוד התיאורטי של טכניקות שכנוע מעשיות" (van Eemeren & Houtlosser, 1999, 483). ההיענות לדרישות הקהל מתבטאת בהימנעות מעימות אתו, וביצירת אווירה של שיתוף ואמפתיה. ואולם אך טבעי הוא שמידת ההיענות בפועל תשתנה מקהל לקהל בהתאם לאופיו ודרישותיו הייחודיות. למרות שהנואם בוחר בטיעון שמטרתו לקדם את רעיונותיו בקרב מאזיניו (Tindale, 2006: 452), עליו לזכור שלקהל יש חלק לא מבוטל בהכתבת התנאים בהם יתפתח הטיעון. לכן על הרטוריקן לשמר את תחושת המגע עם קהלו בכל שלב ושלב. זאת, בין אם באמצעות מחוות, דברי שבח או באמצעים אחרים. לקהל, למרות שתיקתו, יש קול, ועל הרטוריקן לשמוע קול זה ולקחת בחשבון שהוא עצמו חלק בלתי נפרד מהקהל. לדעתו של טינדל, הטוען וקהלו מעורבים שניהם בממד הרטורי, שולטים יחדיו על מצב הטיעון והופכים אותו למוחשי (Tindale, 2006: 457).

עוד טוען טינדל שהתקשורת המתקיימת בין הדובר 'המומחה' (expert) לבין קהל שומעיו מאופיינת בשלושה גורמים: הקשבה לדבריו של הדובר, תגובה רגשית של הקהל לאתוס של הדובר (היינו, האמינות המיוחסת לו) והבנת הקהל את טיעוני הדובר על רקע דברים אחרים שאותם הקהל כבר יודע ושבהם הוא מאמין, המשמשים לאישוש טיעוניו של הדובר או להפרכתם. טינדל מייחס חשיבות רבה לגורם השלישי, שכן לטענתו יש ביכולתו של גורם זה להסביר מדוע קהל השומעים יתמוך (או לא) בטיעון מסוים לנוכח טיעון סותר. עוד הוא טוען כי הקהל עובר תהליך של מה שמכונה 'היקשים מבוססי עדות' להסבר הטוב ביותר (testimonial inferences to the best explanation), כאשר 'הטוב ביותר' נקבע על פי תנאי הקהל השומע ועל פי מאגר הניסיון שהוא צבר בחייו, ואלו עומדים באופן בלתי תלוי לטיעוניהם של דוברים 'מומחים' (Tindale, 2011: 352).

אם כן, יעילותם של טיעונים שאינם עומדים בהלימה לאמונות ולזהויות התרבותיות הרווחות בקהל נפגעת באופן משמעותי. כאשר יש פער בין תפיסות העולם של הדובר לבין תפיסות העולם של קהלו וכאשר מהטיעון עולים מונחים אשר אינם מאפיינים את השיח הדומיננטי, הדבר פוגע בתקשורת ובהבנה של הצדדים זה את זה, ומכאן שגם אפקטיביות הטיעון נפגעת, עד כדי הדרת השתתפות הטוען (Crawford, 2009: 118) לכן, לאור העיקרון הראשון של הרטוריקה: יצירת מכנה משותף של הסכמה או הזדהות עם הקהל שאמור להתחבר עם המוכר לו, המזוהה והזוכה להסכמה ללא עוררין

- על הנואם לסגל את עצמו ואת נאומו וטיעונו לעמדות הקהל (Eco, 2006: 44-65). זייד מוסיף כי הדרך הטובה ביותר עבור הנואם לפתח טיעונים נעשית באמצעות שני כלים חשובים: עובדות ודוגמאות התומכות בו, הרלבנטיות לסביבה הקוגניטיבית של הקהל. עובדות הסותרות את הטיעון עלולות להעמיד את הנואם בעמדת נחיתות ולגרום לכך שיואשם בחוסר קשר עם המציאות ובדיבורי סרק (זייד, 2004: 57-60).

סיכום

בפרק זה נדונו המושגים בהם אעזר במהלך העבודה. הרטוריקה נבחנה בהתייחס להגדרותיה השונות ותוך התמקדות בהגדרה המשמעותית לעבודה זו וכן נדונו מאפייניה הייחודיים והרלוונטיים של הרטוריקה הפוליטית. בהמשך הוצגו השיטות שישמשו לניתוח הרטוריקה הפוליטית של נתניהו - ניתוח רטורי, ניתוח טיעונים וניתוח שיח. בעזרת ניתוח רטורי וניתוח טיעונים ינתחו נאומו של נתניהו בשתי תקופות שונות וייבחן קיומם של שלושת הרכיבים: פנייה אל הרגש, פנייה אל ההיגיון וכיצד באה לידי ביטוי אישיותו. כמו כן, ייבדק האופן שבו נתניהו מסגל עצמו אל קהל היעד באמצעות פתיחה בהסכמות ובשפה המתאימה. הטיעונים שעליהם מבוססת טענתו לגבי הקשר שבין שלום לדמוקרטיה וההנמקה והתימוכין שהוא מעניק להם יתוארו אף הם, וכן ייסקרו הטיעונים שבהם הוא משתמש בתקופה מאוחרת יותר. בעזרת ניתוח שיח אנסה למצוא מתאם בין השינויים ברטוריקה שלו לבין שינויים בשיח הבינלאומי בכלל ובשיח האמריקני בפרט, בסוגיית הקשר שבין יציבות ושלום לבין דמוקרטיה.

בהמשך הפרק הוגדר המושג 'הון רטורי' בכלל ובהקשר לתיאוריית השלום הדמוקרטי בפרט. התשתית התיאורטית בדבר ההון הרטורי המגולם בתאוריה, תשמש אחד מעוגניה התיאורטיים של עבודת מחקר זו. בעזרתה אראה כיצד בעקבות אירועים של כפיית דמוקרטיה בזירה הבינלאומית נסדקו נכסיה הרטוריים של התיאוריה והובילו לפגיעה במעמדה כטיעון משכנע להצדקת מדיניות. תשתית תיאורטית נוספת שהוצגה בפרק, שגם עליה אבסס את טענת המחקר שלי, היא הפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית. בהתבסס על פרדיגמה זו, הרואה את המציאות כמעוצבת במידה רבה על-פי האופן שאנו תופסים אותה, מפרשים אותה ומגיבים עליה, אוכל להסביר את האופן שבו נתפסו האירועים בזירה הבינלאומית על ידי הקהל (נמעני טיעון השלום הדמוקרטי), האופן בו הוא פירש אותם וכן המשמעות הנורמטיבית שאותה ייחס להם. כמו כן יסייע הקונסטרוקטיביזם להסביר את רצונו של נתניהו לאמץ טיעון משכנע חדש אשר יהלום את הסביבה הבינלאומית ואת הנורמות שהתהוו בה (כתוצאה מאכזבה מנורמות קודמות) ובאופן זה להימנע מדיסוננס נורמטיבי עמה.

לבסוף, נסקרו הסיבות התיאורטיות לעלייתם ולשקיעתם של טיעונים בפוליטיקה העולמית. עוגנים תיאורטיים אלה (תיאוריות של רטוריקה וארגומנטציה, הון רטורי, קונסטרוקטיביזם והסיבות לעלייתם ולשקיעתם של טיעונים בפוליטיקה העולמית) יספקו להערכת מענה שלם לסיבות שבגינן זנח נתניהו את השימוש בתיאוריית השלום הדמוקרטי כטיעון משכנע להצדקת הדרך שבה בחר לנהל את הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בפרק הבא ינתחו הנאומים הפוליטיים העיקריים של נתניהו בין השנים 1993-2003 - התקופה שבה השתמש בעקביות בטיעון השלום הדמוקרטי להצדקת מדיניות-החוץ שלו.

פרק שני

תקופת השימוש בטיעון השלום הדמוקרטי

ברטוריקה הפוליטית של נתניהו

2003-1993

הקדמה

בפרק זה המבוסס על מחקריו של איש שלום (Ish-Shalom, 2013: 92-101) תוצג התקופה שבה גייס בנימין נתניהו את תיאוריית השלום הדמוקרטי ומינף אותה רטורית כטיעון בעל כוח שכנוע באופן ששירת את מטרותיו הפוליטיות והאידיאולוגיות ביחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני. יודגש כי פרק זה, המתמקד בשנים 1993-2003, מהווה רקע לתקופה הבאה בעקבותיו, ונועד לשמש בסיס הכרחי לפרקים הבאים שבהם אבחן את טענתי.

בנימין נתניהו ופוליטיקה של דחייה

את הקריירה הפוליטית העשירה שלו החל נתניהו בשנת 1982, כאשר משה ארנס, אז שגריר ישראל בארצות הברית, מינה אותו לציר המדיני בשגרירות ישראל בווינגטון. שנתיים בלבד מאוחר יותר מונה לשגריר ישראל באו"ם וכיהן בתפקיד זה ארבע שנים. בתקופה זו התבלט מאוד בהופעותיו המלוטשות בתקשורת העולמית ואף רכש לעצמו מוניטין של לוחם תקיף בחזית ההסברה הישראלית. עם שובו לישראל ב-1988 נבחר לכנסת מטעם מפלגת הליכוד וכיהן כסגן שר החוץ. גם אז התבלט בהופעותיו התקשורתיות הרהוטות. ב-1993 נבחר להנהיג את תנועת הליכוד וכיהן כראש האופוזיציה, כשברקע החלו נרקמים הסכמי אוסלו - סדרת הסכמים שנחתמו בין ישראל לאש"ף, כחלק מתהליך השלום בין ישראל לפלסטינים. כראש האופוזיציה וכמנהיג הימין ביקר נתניהו בחריפות את תהליך אוסלו בטענה שיביא עמו 'שלום ללא ביטחון' והדגיש את האיומים והסכנות שהוא טומן בחובו (וולפספלד, ווימן : 1999 : Torgovnik, 2000).

בשנת 1996, כשהוא בן 47 בלבד, נבחר נתניהו לכהן כראש הממשלה הצעיר ביותר שכהן במדינת ישראל. הוא הביס את שמעון פרס ששימש באותם ימים ממלא מקום ראש הממשלה, מאז רצח יצחק רבין ב-4 בנובמבר 1995, על ידי מתנקש שהתנגד לדרכו הפוליטית. יצוין כי הבחירות התקיימו בתקופה שבה ביצעה תנועת החמאס סדרה של פיגועי התאבדות שעוררו תחושות כעס ותסכול רב בקרב הציבור הישראלי, נוכח מה שנתפס בעיניו כאוזלת ידה של הממשלה במניעתם. לאור תדמיתו הציבורית של נתניהו כלוחם נחרץ וחסר פשרות נגד הטרור וכמתנגד מובהק לתהליך אוסלו, היה בנסיבות אלה כדי לתרום לבחירתו לראשות הממשלה.

במהלך תקופת כהונתו אימצה ממשלת ישראל עמדה קשוחה יותר משל קודמתה בכל הקשור למילוי הסכמי אוסלו, כאשר כל הפרה של ההסכם על ידי הצד הפלסטיני, גררה אחריה התנגדות חריפה של ממשלת ישראל לכל התקדמות בתהליך השלום. עם זאת, תחת לחץ בינלאומי, לא נטש נתניהו את תהליך השלום ואף ניהל משא ומתן על כמה הסכמי ביניים, ביניהם גם כאלה שכללו נסיגה חלקית

ושנויה במחלוקת מהעיר חברון בינואר 1997. מדיניות 'מזגוגת' זו, בין היתר, תרמה לקריסתה של הקואליציה שלו ב-1999, כשהפסיד בבחירות לראשות הממשלה לטובת מועמד מפלגת העבודה, אהוד ברק. לאחר תבוסתו פרש נתניהו מהחיים הפוליטיים, אולם רק לזמן קצר. כאשר חזרה מפלגת הליכוד לשלטון ב-2001, תחת הנהגתו של אריאל שרון, מונה לשר החוץ של מדינת ישראל וב-2003 לשר האוצר. במהלך שנים אלה לא הסתיר נתניהו את כוונתו לחזור לכהן כראש הממשלה, כפי שאכן קרה ב-31 למרץ 2009.

נתניהו, המכהן כיום כראש ממשלת ישראל זו קדנציה שנייה ברצף, הוא אם כן פוליטיקאי ותיק הנתון בתוך רשת של מחויבויות ואינטרסים פוליטיים מנוגדים. הדבר ניכר בין היתר, בהצהרותיו הפומביות הסותרות, שלעיתים מביעות תמיכה בהקמת מדינה פלסטינית מפורזת ולעיתים מתנגדות לה התנגדות נחרצת (דוד, 2009; אילאיל, 2013; רויטרס, 2009; כהן, 2013). לפיכך, קשה להעריך באופן מדויק את עמדתו בנושא. עם זאת, ידוע כי הוא פועל לאורה של מורשת אידיאולוגית ימנית נצית המתנגדת לפשרה טריטוריאלית, כלומר לאידיאולוגיה המתנגדת לנסיגה מהשטחים הכבושים (הנתפסים כ'שטחים משוחררים' מעצם היותם שייכים בלעדית לעם היהודי), לחלוקת ירושלים ולפינוי ההתנחלויות. לכן, נראה כי הוא מבקש להימנע מלקיים משא ומתן ישיר עם מנהיגיה של הרשות הפלסטינית שיחייב אותו לדון בסוגיות הליבה של הסכסוך - הווה ואומר, לדון בסוגיות של גבולות הקבע, של בעיית הפליטים ושל ריבונותה של העיר ירושלים על אתריה הקדושים. במקום זאת, ניכרת העדפתו ונטייתו לדחות ככל שניתן את המשא ומתן ובמקביל, להרחיב את מפעל ההתנחלויות בשטחים כדי להציב עובדות בשטח, או במילים אחרות, להעמיק, לקבע ולהרחיב את הכיבוש, במטרה להביאו לנקודת אל-חזור. איש שלום מכנה מדיניות זו: 'פוליטיקה של דחייה'.⁴ את הלגיטימציה למדיניות זו שאב נתניהו, כפי שיתואר בהמשך, בין היתר מתיאוריית השלום הדמוקרטי. תיאוריה זו שימשה לו טיעון אינטלקטואלי חזק שבעזרתו יכול היה להצדיק את אסטרטגיית הדחייה שלו ולשכנע את הממשל האמריקני לתמוך בה. בו בזמן, אפשר לו הדבר להפעיל לחץ על הקהילה הבינלאומית ועל הפלסטינים להגיע להסדר שאינו כולל את נסיגתה של ישראל לגבולות 1967. בהמשך אקשור בין האירועים בזירה הבינלאומית שסדקו את תקפות הטיעון לבין השינוי ברטוריקה הפוליטית של נתניהו שהתבטא בזניחתו של טיעון זה.

⁴ תומס פיקרינג, שכיהן תת-מזכיר המדינה האמריקני לעניינים מדיניים (1997-2001), כינה זאת "שלפ" (סחיבה ביידיש). ראה ביילין, 2002: 42.

כפי שמתאר איש שלום, אחד מניסוחיו הראשונים לטיעון לפיו שלום במזרח התיכון חייב להיות מבוסס על דמוקרטיזציה, מופיע בספרו "מקום תחת השמש"⁵. בספר זה ניסח נתניהו את עמדות היסוד של הימין הישראלי באמצעות טיעונים אינטלקטואלים וריאליזם פוליטי, והתווה את הדרך שעל פי תפיסתו תבסס את ביטחונה ואת עתידה של מדינת ישראל. הספר נכתב בסיועו של ד"ר יורם חזוני, תיאורטיקן פוליטי בהכשרתו, שמרן ימני בתפיסותיו המזוהה עם החוגים הניאו-שמרניים בארצות הברית, שהקים מאוחר יותר את "מרכז שלם", מכון מחקר עתיר משאבים המספק גיבוי אינטלקטואלי לימין בישראל.

לפי ליאקופולוס (Liakopoulos), הטיעון הוא זה היוצר את עמוד השדרה של הדיבור, הוא מייצג את הרעיון או את העיקרון המרכזי שעליו מתבסס הדיבור והוא מהווה כלי לשינוי חברתי, שכן מטרתו לשכנע את קהל המטרה (ליאקופולוס, 2011: 175-176). אתחקה אחר מערך הטיעונים שנתניהו פורש בספרו במטרה להצדיק את טיעונו לפיו שלום במזרח התיכון חייב להיות מבוסס על דמוקרטיזציה ולשכנע בכך את קהל קוראיו. אתעד את האופן שבו האמירות של נתניהו מובנות בתוך הטקסט ואעריך את מידת חוסנו.

ראשית יצוין כי קהל היעד שנתניהו מכוון אליו בספרו הוא קהל מערבי החי במשטר דמוקרטי. כדי לעורר אמפתיה ולזכות בתמיכה לטיעונו בקרב הקהל הזה, נתניהו מדגיש לכל אורכו של הספר ערכים מערביים שמטרתם לחזק את הזהות הדמוקרטית המשותפת לישראל ולמדינות המערב. הדבר עומד בהלימה לתפקידו של הכלי הרטורי לפיו הנואם פונה אל קהלו באמצעות ערכים משותפים, תוך שימת דגש על האמצעים הרגשיים הקשורים לנאום – הפאתוס, שבאמצעותם הוא מבקש לשכנע את הקהל הזה. זאת, במטרה לייצר חוויה סובייקטיבית הנובעת מהזדהות ערכית, תרבותית ומוסרית עם דבריו של הדובר (ליץ, 2011: 244).

בספרו דן נתניהו בשאלת אפשרות השגתו של שלום אמת במזרח התיכון, נוכח המשטרים האלימים והבלתי סובלניים הנהוגים במדינות ערב. בתשובה לכך ותוך הישענות על הספר 'השלום הנצחי של עמנואל קאנט (1795)', הוא התחיל לבסס את טיעונו המרכזי לפיו שלום אמיתי יכול להיות מושג רק בהתבסס על דמוקרטיה, ולכן בהיעדרה, יש צורך מקדים בדמוקרטיזציה. הוא עשה זאת באמצעות אבחנה ברורה בין שני סוגים של שלום וקשירת ההבדלים ביניהם באופן מובהק לסוגי המשטר הנהוגים במדינות הרלבנטיות.

⁵ או בשמו המקורי: "A Place among the Nations: Israel and the World" (1993)

סוג ראשון של שלום הוא שלום בין מדינות שאינן דמוקרטיות, כלומר שלום בין רודניות ואף שלום בין מדינה דמוקרטית למדינה שאינה דמוקרטית. שלום כזה, לתפיסתו של נתניהו, הוא שלום לא יציב המשקף אינטרסים זמניים, שלום שאין להסתמך עליו. לכן הוא חייב להיות מבוסס על הרתעה ועל מאזן כוחות בין המדינות (כלומר שלום הנגזר מתוך המסורת הריאליסטית של היחסים הבינלאומיים). בהמשך אף פסק נתניהו כי "כלפי משטרים רודניים יש לנקוט מדיניות שונה לחלוטין, מאחר שמדיניות של ויתורים מפליגים כלפיהם משיגה את ההיפך הגמור ומעודדת אותם לתבוע עוד ועוד" וכי "במזרח התיכון עדיין אפשרי רק שלום המעוגן בהרתעה (כמו השלום עם מצרים ומאוחר יותר עם ירדן)"⁶ (נתניהו, 1995: 250).

סוג אחר של שלום הוא שלום בין שתי דמוקרטיות. זהו שלום קאנטיאני, כלומר שלום שאינו נובע מתוך מאזן כוחות או מתוך עוצמה, אלא שלום אמיתי, יציב ומהותי "המעוגן בתפיסות פוליטיות ופסיכולוגיות עמוקות ביותר" של משטרים דמוקרטים ואזרחים אשר הפנימו ואימצו נורמות דמוקרטיות (נתניהו, 1995: 242). נתניהו הדגיש כי זהו סוג השלום אליו ישראל צריכה לחתור. לדבריו, שלום כזה מחייב קידום דמוקרטיזציה בקרב אויביה של ישראל, ועד שזו תושג, אין למדינת ישראל אלא להסתמך על עוצמתה הצבאית (שם)

הגישה המסורתית של ניתוח טיעונים רואה בטיעון גם תהליך וגם תוצר. ההיבט התהליכי מתייחס למבנהו ההיקשי של הטיעון - מבנה המורכב מסדרה של אמירות המשמשות כטענות שאליהן מצטרפות אמירות המצדיקות אותן (ליאקופולוס, 2011: 176). ואכן, בסדרה של טענות פירט נתניהו את דעתו בנוגע לשאלה מדוע דמוקרטיות שרויות במצב פיסי, פסיכולוגי ופוליטי של שלום, וסיפק לכך הצדקות לחיזוק טיעונו בדמותם של שני הסברים. הסברים אלה נקשרים לתיאוריה המבנית מוסדית ולתיאוריה הנורמטיבית תרבותית שהוזכרו בפרק הקודם שהן שתי התיאוריות ההסבריות המתחרות של תיאוריית השלום הדמוקרטי (שם: 177).

הסברו הראשון נוגע לכך "שמדינה דמוקרטית הרוצה לצאת למלחמה, חייבת להשיג את הסכמת אזרחיה לכך וזו אינה משימה פשוטה" (נתניהו, 1995: 243). ניתן לקשר הסבר זה לתיאוריה המבנית מוסדית של השלום הדמוקרטי שמשמעותה, כפי שצוין, שהליכי קבלת החלטות מורכבים ואיטיים יחסית, המאפיינים משטר דמוקרטי, הם המאפשרים לשני הצדדים את הזמן והנטייה לחתום על

⁶ יצוין כי בשנים אלו של פרסום הספר (1992 מהדורה ראשונה), היה נתניהו מחויב אידיאולוגית לארץ ישראל השלמה. לכן כשדיבר על שלום המעוגן בהרתעה, הוא התייחס למעשה רק ליחסי ישראל - מדינות ערב ולא אל הפלסטינים. על האחרונים, כך האמין באותה תקופה, היה לקבל את עובדת ריבונותה של ישראל גם על השטחים שנכבשו ב-1967 ולהסתפק באוטונומיה מוגבלת בשטחים אלו ובמעמד אזרחי בירדן, בה ראה נתניהו מדינה פלסטינית לגיטימית.

פשרות של שלום ולמנוע מלחמות. תיאוריה זו מדגישה את השיטה הפוליטית ומוסדותיה, ולפיה די בכך שבשני הצדדים תתקיים 'דמוקרטיה רזה' (Thin democracy) – היינו, דמוקרטיה פורמלית, מוסדית ואליטרית, כדי שמלחמה תהפוך לבלתי סבירה. (Bueno de Mesquita et al., 1999; Fearon, 1994; Reiter and Stam, 2002, 2003)

ההסבר השני שאותו מספק נתניהו בספרו לכך שדמוקרטיות הן מטבען שוחרות שלום, הוא כי "רתיעה זו [ממלחמה] נובעת מעצם נטייתן של החברות הדמוקרטיות להימנע מאלימות..." וכי: "הנטייה הפסיכולוגית ליישוב סכסוכים בשלום טבועה כל כך בהכרתם של אזרחי המדינות הדמוקרטיות..." (נתניהו, 1995: 243). את ההסבר הזה ניתן לקשר לתיאוריה התרבותית נורמטיבית של השלום הדמוקרטי, השונה במהותה מזו המבנית מוסדית, שכן אין היא מתבססת רק על צורת ממשל, אלא גם על התרבות הפוליטית של אזרחים דמוקרטים. תיאוריה זו גורסת כי אזרחים ומנהיגים בדמוקרטיה סולדים מאלימות וחותרים לפתרון של שלום כיוון שמטבעם הם סובלניים ומוכנים לפשרות. אין מדובר כאן רק בדמוקרטיה פורמלית, אלא ב'דמוקרטיה עבה' (Thick democracy), כלומר בדמוקרטיה נורמטיבית, תרבותית והשתתפותית (Dixon, 1994; Maoz and Russett, 1993).

כדי להעניק תימוכין לטיעונו בדבר הקשר הישיר והמובהק הקיים בין צורת שלטון ובין נטייה למלחמה ולתוקפנות וכדי לשכנע בכך את קהל קוראיו, הצביע נתניהו על דוגמאות מההיסטוריה שבהן עברו מדינות במהירות ממשטר דמוקרטי למשטר רודני וחזרו ונעשו דמוקרטיות. דוגמאות אלה מהוות למעשה את התימוכין לטיעונו של נתניהו (ליאקופולוס, 2011: 178). בסקירה היסטורית זו ציין נתניהו את ארגנטינה ואת איי פוקלנד, את מלחמת יוון-קפריסין וגם את התנהגותה התוקפנית של ניקרגואה (נתניהו, 1995: 245). נתניהו הדגיש כי בתקופת היותן של מדינות אלה תחת שלטון סמכותני, הן פנו לשימוש בכוח כדי לפתור קונפליקטים בינלאומיים, לעומת נטייתן לפתור סכסוכים בינלאומיים בדרכי שלום בתקופת היותן תחת שלטון דמוקרטי.

לכאורה, נראה כי דוגמאות אלה מחזקות את טיעונו של נתניהו בדבר המתאם הקיים בין צורת משטר (דמוקרטיה או לחילופין משטר רודני) ובין נטייה למלחמה או שלום. אך בחינה מעמיקה יותר מעלה כי דוגמאות היסטוריות אלה מעקרות למעשה מכל תוכן את הטיעון הנורמטיבי של השלום הדמוקרטי שבו השתמש קודם לכן כדי להצדיק ולנמק את טיעונו לפיו הערך 'שלום' מעוגן במשטרים דמוקרטיים. לפי התיאוריה הנורמטיבית תרבותית, דמוקרטיה אינה רק צורת משטר

פורמאלית הניתנת לכינון במגע קסם ובאופן חד צדדי, אלא עניין מהותי המחייב תהליך ארוך ומפרך של סוציאליזציה, הפצת נורמות וערכים דמוקרטיים והפנמתם בקרב האזרחים, באמצעות כינון דמוקרטי. תיאוריה זו, בניגוד למתחרתה, מבוססת על אינטרפרטציה אופטימית של טבע האדם. תיאוריה זו גורסת כי במשטר דמוקרטי מתאפשר לאדם לעבור סוציאליזציה ולרכוש לעצמו את ערכי התרבות הדמוקרטית הכוללים התנגדות עקבית לאלימות ולמלחמות. אי לכך, מעברים מהירים בין צורות משטר, כפי שפירט נתניהו בספרו, אינם יכולים לשמש דוגמה לסיבות שבגינן מדינה פונה לאלימות או לשלום בניסיונה ליישב סכסוכים אזוריים ובינלאומיים. מכאן ניתן להסיק, כי יש בדוגמאות היסטוריות אלה, האמורות להוות תימוכין לטיעונו, כדי להעיד על כשל במערך ההגנה על הטיעון שלו, בדבר הקשר שבין צורת שלטון לבין הנטייה למלחמה או לשלום. מסקנה אחרת העולה מהדברים היא שהמודל של נתניהו לשלום הדמוקרטי הוא למעשה בעיקרו מודל מבני מוסדי.

מודל זה תרם לעיצוב חזונו של נתניהו, לפיו דמוקרטיזציה היא המפתח לדו-קיום בשלום במזרח התיכון. בעזרת כישרונו הרטורי עשה נתניהו שימוש בתיאוריה כטיעון, במטרה לשכנע את מקבלי ההחלטות בממשל האמריקני, שהתקדמות בתהליך השלום אינה אפשרית עד להפיכתה של הרשות הפלסטינית לדמוקרטית. במאמציו לשכנע בחזון זה, טוען איש שלום, נראה נתניהו כמקדם פוליטי של התיאוריה, כאשר הוא מתייחס אליה כאל נתון מוכח, המעצב ומנחה את מדיניותו האסטרטגית ביחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני (Ish-Shalom, 2013: 95).

ב-10 ביולי 1996, זמן קצר לאחר השבעתו הראשונה לתפקיד ראש ממשלת ישראל, נשא נתניהו בפני המושב המשותף של הקונגרס האמריקני, את אחד מנאומיו הידועים (Netanyahu, 1996). נאום זה עשוי לשמש דוגמה למסע השכנוע שערך נתניהו לקידום הרעיון של התניית השלום עם הפלסטינים בדמוקרטיזציה. בתחילת נאומו ציין נתניהו את קודמו, ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל, שנרצח על רקע פוליטי. הוא ציין שהדמוקרטיה הישראלית היא חזקה, יציבה וגמישה דיה כדי להתגבר על "מעשה ברברי זה". מיד לאחר מכן הדגיש נתניהו את הזהות המשותפת של ישראל וארצות הברית המבוססת על הבנה נורמטיבית תרבותית דומה של הדמוקרטיה, וטען שמחויבותן הבלתי מתפשרת של השתיים לדמוקרטיה ומסירותן האינסופית לחופש, קושרות ביניהן: "זוהי מערכת יחסים שבין שני עמים החולקים מחויבות מוחלטת לרוחה של דמוקרטיה ומסירות אינסופית לחופש". בהדגישו את הערכים המערביים המשותפים ביקש נתניהו לחזק את הזהות המשותפת לישראל ולמדינות המערב ואת הזהות הקולקטיבית של דמוקרטיות בכלל, כדרך ליצירת תמיכה ואמפתיה בקרב קהלו

וכדרך לריכוכו. כפי שצוין לעיל השימוש בחיזוק הזיקה בין המדינות עומד בהלימה לאמצעים הרטוריים שלהם ייחס אריסטו חשיבות בתהליך השכנוע: 'יצירת מכנה משותף בין הדובר לקהל' ושימוש ב'שפה מתאימה' – כלומר בשפה הנגזרת מעולם ערכי ותרבותי זהה בין הנואם לקהלו (גתי, 2009: 28-9).

נתניהו המשיך להשתמש בכלים רטוריים אלו גם בהמשך נאומו. הוא חילק שבחים מופלגים לדמוקרטיה ולמוסר האמריקניים והודה לאמריקנים על העזרה שהם מעניקים למדינת ישראל: "אנו מעריצים את אמריקה לא רק בשל כוחה ועושרה. כיהודים וכישראלים אנו מעריצים את אמריקה בשל כוחה המוסרי" (Netanyahu, 1996). בתוך כך הוא גם התייחס לחשיבותה של הדמוקרטיה בעיניו, בהיבט הנורמטיבי שלה. הוא פירט כי דמוקרטיה כוללת זכויות אדם, חופש ביטוי, עיתונות חופשית, אופוזיציה לוחמת והוסיף שכדי להיות מסוגלים להביע חילוקי הדעות וליישבן, נדרשת סובלנות, העומדת בניגוד לתוקפנות ומכירה בשונות.

בנאומו חזר נתניהו והדגיש את מחויבותה הבלתי ניתנת לערעור של ישראל לשלום והוסיף: "המאמץ המשותף התובעני ביותר שלנו הוא המסע האינסופי להשגת שלום ויציבות עבור ישראל ושכנותיה הערביות. נשיאים אמריקנים הצטרפו לממשלות ישראל לדורותיהן במאמץ הבלתי נלאה להשגת שלום זה" (Netanyahu, 1996). נראה כי ציון הצטרפותם של נשיאים אמריקניים לממשלות ישראל לדורותיהן בחיפוש הבלתי נלאה הזה להגיע לשלום, אינו אלא מניפולציה רטורית שעשה נתניהו כדי לשכנע גם את הממשל האמריקני הנוכחי להמשיך ולתמוך בדרכי ממשלתו, כמיטב המסורת האמריקנית.

בנאום זה הציג נתניהו שלושה רעיונות חדשים שנעדרו מספרו. הרעיון הראשון היה שהשלום הדמוקרטי תקף גם לגבי הפלסטינים. חידוש זה מצביע על כך שבתקופה ההיא (1996) נטש נתניהו לכאורה את חזון ארץ ישראל השלמה וקיבל את עקרונות הסכמי אוסלו, כפי שגם הצהיר במסע הבחירות שלו. עם זאת, הוא שטח שלוש התניות שונות להשגתו של שלום בר קיימא בין ישראל לפלסטינים והם: ביטחון, הדדיות ודמוקרטיה.

החידוש השני שעליו דיבר לראשונה בנאומו היה התניית השלום עם הפלסטינים בדמוקרטיזציה שתעבור הרשות הפלסטינית. תנאי מוקדם זה מעורר תהייה שכן גם בספרו וגם בנאומו ציין נתניהו ששלום עם מדינות שאינן דמוקרטיות מבוסס על כוח והרתעה אפשרי, אך בנאומו הוסיף שאינו רואה בסוג השלום הזה אופציה בכל הנוגע לפלסטינים. התהייה מתחזקת נוכח העובדה שבעוד

שהיה מוכן לקבל את סוג השלום הזה עם מדינות ערביות חזקות (ולראיה השלום עם מצרים ומאוחר יותר עם ירדן) הרי שמול הרשות הפלסטינית, שהיא ללא ספק ישות פוליטית וצבאית חלשה יותר - הוא נמנע מהאפשרות הזאת. בכך למעשה הוא עיקר מתוך את הטיעון שהופיע בספרו, לגבי אפשרות קיומו של שלום המבוסס על הרתעה בין מדינה דמוקרטית למדינה שאינה דמוקרטית

הרעיון החדש השלישי שנכלל בנאומו של נתניהו היה הפיכת השלום הדמוקרטי לעובדה מבוססת היטב (מבלי להזכיר שמדובר בתיאוריה): "אני לא מגלה לחברי הקונגרס סוד כשאני אומר שמדינות דמוקרטיות מודרניות אינן יוזמות תוקפנות. זה הלקח המרכזי של המאה ה-20. מדינות המכבדות את זכויות האדם של אזרחיהן אינן צפויות לעורר פעולה עוינת נגד שכניהם" (Netanyahu, 1996). שלא כמו בספרו, נתניהו לא הזכיר את הפילוסוף עמנואל קאנט, אלא בחר להציג את השלום הדמוקרטי כעובדה מודרנית, מתועדת, שהוכחה כביכול במדעי החברה. כך הוא חידש והעצים למעשה את תוקפה של התיאוריה כטיעון משכנע. הוא אף ביצע מניפולציה רטורית פוליטית כאשר ציין באופן מפורש כי הוא מניח שהיעדר תוקפנות בקרב דמוקרטיות ידוע היטב לאמריקנים. בכך ביקש להדגיש שמדובר במוסכמה מקובלת שאין עליה עוררין.

יתר על כן, בחינה מעמיקה של רעיון זה מראה כי נתניהו פירש את תיאוריית השלום הדמוקרטי באופן מניפולטיבי בהתאם לאידיאולוגיה שלו כששינה את המושגים הפוליטיים המעורבים בה באופן שונה ובהתאם לצרכיו. ראשית, הוא חיזק את טיעונו כשציין כי העובדה שדמוקרטיות אינן נוטות לתוקפנות נצפתה והוכחה. בהמשך הוסיף ואמר ש**מדינות** הן שהיו במוקד התצפיות הללו (והרי הרשות הפלסטינית אינה מדינה). מאמירה זו משתמע שלפני הדרישה לדמוקרטיזציה של הרשות הפלסטינית, יש לאפשר תחילה לפלסטינים להקים מדינה. אך כדי לאפשר להם לעשות זאת, על מדינת ישראל לסיים את נוכחותה הצבאית והאזרחית בשטחי הרשות, ודבר זה הרי נוגד את סדר יומו של נתניהו. ברור שנתניהו לא התעכב על סתירה פנימית זו בטיעונו ולא טרח ליישב אותה. מכאן ניתן לחזור ולהסיק כי הוא השתמש בתיאוריה בהתאם לצרכיו האידיאולוגיים תוך שהוא מעוות כמה מטענותיה ומתעלם מאחרות.

נתניהו סיים את נאומו בהדגשה חוזרת של עקרון הזהות הקולקטיבית של דמוקרטיות ובהדגשת הצורך לחזק את ישראל על בסיס זהות משותפת זו. בעזרתה של הרטוריקה השכנועית הטמונה בדברים אלה, הוא חזר ומינף את התמיכה האמריקנית במדיניות-החוץ שלו ביחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני. "עד שדמוקרטיזציה תהפוך להיות עמוד התווך של האזור, על ארצות הברית

לחזק את הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון, ישראל ובמקביל לעודד מהלכים לפלורליזם וחופש רב יותר בעולם הערבי" (שם).

מינופה של תיאוריית השלום הדמוקרטי לצרכיו האידיאולוגיים והפוליטיים באמצעות הכלי הרטורי והשימוש בה כטיעון בעל כוח שכנוע הודגשו אף יותר בנאומים שנשא נתניהו לאחר ה-11 בספטמבר 2001, כאשר הטרור העולמי הפך לנושא מרכזי על סדר יומה הבינלאומי של ארצות הברית. באותם ימים שימש נתניהו כשר החוץ בממשלתו של אריאל שרון וביקש להשיג לעצמו יתרונות פוליטיים. הוא הדגיש את נחיצות יישומה של התיאוריה במזרח התיכון, כאשר טען כי דמוקרטיה אינה רק אגרסיבית פחות מכל סוג משטר אחר, כפי שטען בעבר, אלא גם מאופיינת בכך שמעצם טבעה, אינה מצמיחה מתוכה טרוריסטים. לפיכך, דמוקרטיזציה אינה רק המפתח לשלום, אלא גם הפתרון האולטימטיבי לטרור.

כך, בנאומו בפני הסנאט האמריקני ב-4 באוקטובר 2002 טען נתניהו: "דיון פתוח וגיוון רעיונות המחזקים את הדמוקרטיה ואת הכבוד לזכויות אדם ולקדושת החיים הם ערכים המשותפים לכל החברות החופשיות והם התרופה לרעל שנותני החסות לטרור מבקשים להחדיר למוחם של תומכיהם" (Netanyahu, 2002a). המלחמה נגד הטרור הגלובלי אפשרה לנתניהו להעצים את השימוש בתיאוריית השלום הדמוקרטי כטיעון בעל כוח שכנוע, להרחיב את טווח הרלבנטיות של הטיעון ברטוריקה הפוליטית שלו, ולדבר עליו לא רק בהקשר ליחסים בין מדינות, אלא גם בהקשר לטרור העולמי, על אף צורתו המופשטת.

גם בנאום זה ניצל נתניהו את ההזדמנות להדגיש את תחושת הזהות המשותפת לדמוקרטיות במלחמתן נגד הטרור המוצג כ'אויב משותף': "באתי לכאן היום כדי לבקש מכם להמשיך לשאת את לפיד החופש באומץ ובכבוד, על ידי נקיטת עמדה של חופש המתנגדת לטרור. אני מבקש מכם לעמוד לצדי, לצדה של ישראל במאבקה נגד עריצותו של ערפאת בטרור ובכך לעזור להביס את הרוע שמאיים על האנושות כולה" (שם). כאן ביקש למעשה נתניהו לייצר הקבלה בעלת אפקט פסיכולוגי על השומעים. הוא חילק את העולם מבחינה תרבותית לשניים: בצדו האחד הציב את ארצות הברית ואת מדינת ישראל - שתיהן דמוקרטיות שמטבען הן מסורות ומחויבות לחופש. בצדו האחר הציב את ערפאת כמי שמייצג גם את הטרור הגלובלי שארצות הברית מתמודדת אתו וגם את הטרור שמדינת ישראל מתמודדת אתו. בתרגיל רטורי זה, שהדהודו של המושג 'דמוקרטיה כזהות' עולה ממנו, התייחס נתניהו למעשה ל'תרבות הדמוקרטיה' המאפיינת את אזרחי מדינות המערב. מולם הציב את 'האויב המשותף' ('טרוריסטים' בעלי תרבות אגרסיבית, המסורים לאידיאולוגיה

המאפיינת משטרים טוטליטריים), שלפי תפיסתו ניתן למגר אותו רק באמצעות הפצת דמוקרטיה. בכך ביקש לרוקן את דרישותיהם הטריטוריאליות של הפלסטינים מכל ממד של לגיטימיות. על רעיונות אלה, בהבדלים קלים, חזר נתניהו גם בנאום שנשא ב-3 במאי 2002, במרכז אשברוק (Ashbrook Center for Public Affairs) שבאוהיו (Netanyahu, 2002b). כחודש וחצי לפני הכרזתו של הנשיא בוש על תוכנית מפת הדרכים.

לא אכביר במתן דוגמאות נוספות שאותן מציין איש שלום, שכן אין בהן כדי להוסיף באופן משמעותי למפורט כאן, אך אבקש לחדד את האופן שבו נקשרים מרכיבי ההון הרטורי המקופלים בתיאוריית השלום הדמוקרטי, שהוצגו בפרק הקודם, לשימוש שעושה בהם נתניהו בנאומיו. כפי שנטען קודם, אחד ממרכיבי ההון הרטורי של תיאוריית השלום הדמוקרטי הוא קיומן של שתי תיאוריות שונות המבקשות לבאר את תופעת השלום הדמוקרטי, כאשר כל אחת מהן מסייעת בהעברת מסר פוליטי שונה. מהדוגמאות שהוצגו לעיל עולה כי נתניהו אכן עשה שימוש שונה בתיאוריות הסבריות אלה ובאמצעות כל אחת מהן ביקש להשיג יתרון פוליטי שונה. את התיאוריה הנורמטיבית של השלום הדמוקרטי הוא גייס כדי להדגיש מכנה משותף של זהות בין ארצות הברית לישראל ('אנחנו הדמוקרטים') ולהציב מול הזהות המשותפת הזאת את הטרוריסטים ('הם האוטוקרטיים'). הרווח הפוליטי שהוא השיג היה חיזוק והידוק הקשרים בין ישראל לארצות הברית והחלשת היחסים, הרעועים ממילא, בין העולם הערבי לבין ארצות הברית.

לעומת זאת, באמצעות התיאוריה המבנית של השלום הדמוקרטי העביר נתניהו מסר שונה בתכלית. בהדגישו תיאוריה הסברית זו, הוא סימן כי המעבר לדמוקרטיה אינו תהליך קשה הדורש מאמצים ומשאבים רבים, שהרי אם דמוקרטיה מסתמכת על מבנים פוליטיים מסוימים, אזי כל הנדרש הוא רפורמה מבנית של המוסדות הפוליטיים. הרווח הפוליטי שהוא השיג באמצעות כך הוא רב: לפי נתניהו, דמוקרטיזציה היא האסטרטגיה הטובה ביותר להשגת שלום, שכן יש בכוחה להבטיח שלום תוך כדי תהליך מהיר וקל, הדורש משאבים מוגבלים בלבד. כיוון שכך, יש לדחות את תהליך השלום כדי שהרשות הפלסטינית תעבור הליך של דמוקרטיזציה. עד אז, יהיה זה אך הגיוני לדחות את תהליך השלום – מה שיקנה, כמובן, לממשלת ישראל, זמן נוסף להרחבת מפעל ההתנחלויות.

אך התניית השלום בדמוקרטיזציה (שכאמור, ניתן להשיגה בקלות יחסית באמצעות רפורמות מבניות) מקפלת בתוכה רווח פוליטי נוסף: אם הפלסטינים לא יפעלו להשגת דמוקרטיזציה יעיד הדבר על כך שהם אינם רוצים באמת שלום. מסקנה זו מייתרת מלכתחילה את המשא ומתן עִמָם וממילא מייתרת גם את הצורך של ישראל לוותר ויתורים טריטוריאליים כואבים. מסקנה אפשרית

אחרת, שגם בה טמון רווח פוליטי עבור נתניהו, היא שהפלסטינים אינם מעוניינים בדמוקרטיה. במקרה כזה, טענת הזהות של 'אנחנו' מול 'הם' מקבלת משנה תוקף.

כך, מצד אחד הדגיש נתניהו את ההיבטים התרבותיים של המושג 'דמוקרטיה' (למטרת הידוק הקשרים עם ארצות הברית), אך מצד שני הציע תרופה מבנית בלבד למיגורה של תופעת המלחמה (או אף למיגורו של הטרור) ולמטרת השגת השלום הנכסף. ואכן, ההסתייגויות הישראליות לתוכנית מפת הדרכים, כפי שהוצגו במסמך 14 הנקודות, ב-25 במאי 2003, עמדו על דרישה לרפורמות מבניות ברשות הפלסטינית ולא על דמוקרטיזציה של החברה הפלסטינית (Israel Government, 2003).

איש שלום מציין כי על אף שניתן לראות בהחלפה שעושה נתניהו בנאומיו בין ההסברים המבניים להסברים הנורמטיביים של השלום הדמוקרטי חוסר עקביות פנימית, נכון יותר לראות בה ביטוי חלקי ליחסי הציבור שלו. יש להעריך את נתניהו לא כתיאורטיקן המחויב לקוהרנטיות, אלא כפוליטיקאי המחויב למטרותיו הפוליטיות. לסתירות העולות מדבריו יש להתייחס כאל מסרים חבויים שהוא מנסה להעביר באופן עדין ומרומז לקהל קוראיו ומאזיניו (Ish-Shalom, 2013: 98).

גישתו זו של נתניהו, המדגישה היבטים מבניים של הדמוקרטיה כתנאי להשגת שלום עם הפלסטינים, מתעלמת מכמה בעיות חשובות. הראשונה היא חוסר התייחסותו למשמעותה של ההגדרה הנורמטיבית של דמוקרטיה – הגדרה שהוא עושה בה שימוש בעצמו, אך רק למטרת חיזוק הזהות המשותפת עם ארצות הברית. בעיה אחרת העולה מגישתו של נתניהו: כשהוא מסמן את 'הדמוקרטיזציה' כ'האסטרטגיה הטובה ביותר להשגת שלום', הוא מייתר, או לכל הפחות מפחית מחשיבותן של אסטרטגיות אחרות לקידום שלום דוגמת אלו המטפלות בנושאים כמו השנאה ההדדית בין העמים המסוכסכים, העוני בקרב האוכלוסייה הפלסטינית, בעיית הפליטים, המחלוקת סביב ירושלים או הכיבוש והתפשטות ההתיישבות היהודית. בהקשר זה מזכיר איש שלום את שאלתו הרטורית והרלבנטית של ליוון (Lieven) כיצד ניתן לצפות לתהליך של דמוקרטיזציה ברשות הפלסטינית בעודה נתונה תחת כיבוש צבאי, עוצר מתמשך וגבולות לא קבועים? (Lieven, 2002).

אך כפי שניתן להתרשם ממסריו, התעלם נתניהו מהאופי ההסתברותי של הטיעון הדמוקרטי ולא התייחס למוגבלותה של התיאוריה ולהיותה שנויה במחלוקת, אלא התייחס אליה כאל חוק, כתרופת פלא בטוחה עבור כל סוג של אלימות פוליטית. כאן באים לידי ביטוי, כפי שהוזכר בפרק הקודם, רכיבים נוספים שמהם מורכב הונה הרטורי של התיאוריה: הכתרתה בקרב אליטות

מדיניות כתופעה דמוית חוק ויישום מעשי של המסקנה העולה ממנה – קרי, הפצה בפועל של הדמוקרטיה בעולם.

רכיב אחר שהוזכר, השייך להונה הרטורי של תיאוריית השלום הדמוקרטי, הוא הכפילות המבנית שלה המתבטאת בשילוב בין נגישותה לציבור מצד אחד לבין אי בהירותה תחת מצג של אובייקטיביות מצד שני. נתניהו הסתמך על נגישותה של התיאוריה ועל היותה ידועה בקרב האליטות המדיניות כתיאוריה תקפה הניתנת ליישום. בו בזמן הוא השתמש בדקויות ובפרטים הטכניים שלה באופן מניפולטיבי, שהקנה לו יתרון פוליטי. הוא התעלם מהתניותיה של התיאוריה, אשר באופן טבעי ידועות פחות לציבור הרחב (אם בכלל), ואולי אף לו עצמו אינן ידועות די הצורך. מתוך ניסוחיו השתמע כי דמוקרטיות לא רק נמנעות ממלחמות עם דמוקרטיות אחרות, אלא שוחרות שלום באופן קבוע וגורף. מכאן הוא הסיק כי דמוקרטיה עשויה לשמש תרופה גם נגד טרור. נתניהו אף התעלם מחוקי ההיסק, שכן גם אם דמוקרטיזציה אכן עשויה להוביל לשלום יציב, הרי שלא ניתן להסיק מכך באופן חד משמעי, ששלום יציב אינו אפשרי עם הרשות הפלסטינית רק משום שאינה דמוקרטית (ולראיה: השלום עם מצרים וירדן).

איש שלום מסכם כי רטוריקה זו שבה השתמש נתניהו בנאומיו השונים, מציבה אותו כיוזם פוליטי של התיאוריה, המיומן בניצולה של תופעת השלום הדמוקרטי. מדיניות הדחייה וכן התמיכה האמריקנית שמדיניות זו זכתה לה (כפי שבאה לידי ביטוי בתוכנית מפת הדרכים של הנשיא בוש ב-2002, שאחד מעיקריה היה רפורמה מדינית ודמוקרטיזציה של הרשות הפלסטינית) היו שתיהן פירות ניצולו המיומן של נתניהו את תופעת השלום הדמוקרטי. פרי נוסף שהניבה יזמותו הפוליטית של נתניהו היה התפתחותן והרחבתן של התנחלויות נוספות בשטחים הכבושים. זאת מתוך כוונה לייצר עובדות בשטח שלא יהיה ניתן להתעלם מהן בעת משא ומתן עתידי על הסדר קבע עם הפלסטינים. כך, גם במכתבו לראש הממשלה אריאל שרון ב-14 באפריל 2004, הביע הנשיא בוש, חסיד ידוע לכשעצמו של התיאוריה המבנית של השלום הדמוקרטי (כפי שנראה להלן), תמיכה בדרישתה של מדינת ישראל, שבהסדר הקבע עם הרשות הפלסטינית, תילקח בחשבון מפת ההתנחלויות (Israel Ministry of Foreign Affairs 2004). יצוין כי רוב אמריקני מכריע תמך במכתב זה, כפי שעולה מהחלטה 460 שהתקבלה בבית הנבחרים ב-23 ביוני וכהחלטה 393 בסנאט, יום לאחר מכן (Ish-Shalom, 2013: 101).

סיכום

בפרק זה הודגם האופן שבו גייס נתניהו את תיאוריית השלום הדמוקרטי ומינף אותה רטורית כטיעון תקף במטרה להשפיע על מקבלי ההחלטות בממשל האמריקני ולשכנע אותם בכך ששלום בין מדינת ישראל לרשות הפלסטינית חייב להיות מבוסס על דמוקרטיה. הפרק מדגים כיצד שירתה התיאוריה את האידיאולוגיה של מחנה הימין בישראל,⁷ תרמה להסטת תשומת הלב מבעיות הליבה של הסכסוך והצדיקה 'אסטרטגיה של משיכת זמן', כלומר את דחיית המשא ומתן עם הרשות הפלסטינית. בכך עזרה התיאוריה להימנע מוויתורים טריטוריאליים המהווים תנאי ליישוב הסכסוך בעיני הפלסטינים, אך גם אפשרה את המשך טיפוח מפעל ההתנחלויות בשטחים, במטרה להרחיב ולקבע את גבולותיה של מדינת ישראל בדרך להסדר קבע עתידי עם הפלסטינים. בפרק הבא אנתח את הרטוריקה הפוליטית של נתניהו בין השנים 2003-2011 כדי לעמוד על השינוי שחל בה.

---

⁷ איש שלום מראה גם כיצד גויסה תיאוריית השלום הדמוקרטי על ידי נתן שרנסקי, אף הוא איש מחנה הימין, וכיצד תרמה זו האחרונה לעיצוב "מדיניות של הימנעות" ביחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני.

פרק שלישי

תקופת שקיעתו של טיעון השלום הדמוקרטי

ברטוריקה הפוליטית של נתניהו

2011-2003

הקדמה

בפרק זה תוצג הרטוריקה הפוליטית של בנימין נתניהו ביחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני בין השנים 2003-2011. תקופה זו מאופיינת בזניחתו ההדרגתית של טיעון השלום הדמוקרטי כטיעון המשרת את סדר יומה של אידיאולוגיה נצית ובאימוץ טיעון אחר במקומו – טיעון השלום הכלכלי. כמו הטיעון הקודם לו, גם טיעון השלום הכלכלי נועד כנראה להצדיק את התחמקותו של נתניהו ממשא ומתן אמיתי וישיר על סוגיות הגרעין הקשה של הסכסוך. זאת במקביל לתמיכתו במדיניות המעודדת את הבנייה בשטחים ואת הרחבת ההתנחלויות. יצוין כי אומנם במחקרו נגע איש שלום בסוגיה זו, אך הוא התמקד בניתוח הנאומים של נתניהו בתקופה הראשונה (1993-2003), ומכאן שטיפולו בנאומים בתקופה הבאה אחריה, חלקי בלבד (Ish-Shalom, 2013). פרק זה בא אפוא להשלים חסר זה באופן שישרת אותי בפרקים הבאים.

תיאוריית השלום הכלכלי

תחילה תוצג התיאוריה שנתניהו מבסס עליה את טיעון השלום הכלכלי ואשר ממנה הוא שואב את תקפותו: בדומה לתיאוריית השלום הדמוקרטי, גם תיאוריה זו המכונה 'תיאוריית השלום הכלכלי'⁸ מעוגנת היטב בהגות הליברלית הקלאסית (קגלי: 2002, 228-230). שורה ארוכה של הוגים ליברליים ידועים הציגו ופיתחו לאורך 300 השנים האחרונות את הטענה בדבר הקשר שבין סחר ותלות גומלין כלכלית לבין שלום (De Montesquieu, 1750; Kant, 1975; Selfridge, 1918; Viner, 1973). כך כבר במאה ה-17 טען הפילוסוף הצרפתי שארל דה מונסטקיה (De Montesquieu) שמסחר בין מדינות מוביל לשלום בשל התלות ההדדית הנוצרת ביניהן (Hirschman, 1977: 80).

בנוסף על כך, מאז שנות ה-80 של המאה ה-20 ולאור התעצמותם של תהליכי הגלובליזציה, התפתחו מחקרים כמותיים רבים שביקשו לבחון טענה זו, תוך הצגת תשתית תיאורטית ואמפירית מוצקה. במחקרים אלו, המכונים גם 'מחקרי ליברליזם מסחרי', נמצא מתאם שלילי בין שיתוף פעולה וצמיחה כלכלית לבין קונפליקטים בינלאומיים. הם הראו כי שיתוף פעולה כלכלי בין מדינות מגדיל את רווחתן הכלכלית, ומשום כך מעלה את העלויות האלטרנטיביות הכרוכות בעימותים ביניהן. כלומר, סביר להניח שמדינות המקיימות ביניהן קשרי מסחר ענפים ויצרניים לא תילחמנה זו בזו מחשש שהדבר יסכן את הקשרים הכלכליים הרווחיים והמועילים ביניהן (Mansfield, 2001: 834-859). מן הבחינה הזו גם תיאוריית הליברליזם המסחרי, כמו תיאוריית השלום הדמוקרטי, היא

⁸ או תיאוריית השלום המסחרי

תיאוריה בעלת תוקף יציב מאוד בהגות הליברלית של היחסים הבינלאומיים. משום כך גם בה מקופל הון רטורי המעצים את פגיעותה לשימוש מניפולטיבי בידי פוליטיקאים.

שקיעתו של טיעון השלום הדמוקרטי 2003-2011.

לאחר שהפסיד בבחירות 1999 פרש נתניהו מהנהגת הליכוד ומחברותו בכנסת. הוא חזר לחיים הפוליטיים רק בסוף 2002 והצטרף לממשלת שרון כשר החוץ, אך חודשים ספורים מאוחר יותר, עם כינון ממשלת שרון השנייה, מונה לתפקיד שר האוצר. נאומו הראשון שבו אעסוק הוא הנאום שאותו נשא כשר האוצר בכנס הרצליה הרביעי, בדצמבר 2003 (נתניהו, 2003). 'כנס הרצליה על מאזן החוסן והביטחון הלאומי' הוא כנס שנתי שאותו מארגן המכון למדיניות ואסטרטגיה ובית הספר לאודר לממשל במרכז הבינתחומי בהרצליה מאז שנת 2000. הדיונים השונים על בימת כנס זה נוגעים במגוון נושאים הקשורים לחוסן ולביטחון הלאומי של מדינת ישראל. בכנס נוהגים להתארח אנשי ממשל ואקדמיה בכירים בתחומי החוץ, הביטחון, הכלכלה והחברה בישראל, לרבות ראש הממשלה והרמטכ"ל ונציגים ומכובדים ממדינות זרות, כמו שגרירים, דיפלומטים ובכירי ממשל, בעיקר מארצות הברית ומאירופה. כמו כן מוזמנים אליו בעלי הון, אנשי תקשורת ואנשי רוח ישראליים. עם השנים הפך הכנס לבימה מרכזית ויוקרתית להבעת רעיונות מדיניים, חברתיים וכלכליים (כראיה לכך ניתן להצביע על העובדה שבדצמבר 2004 בחר ראש הממשלה דאז אריאל שרון להכריז מעל במה זו על תוכנית ההתנתקות החד צדדית מרצועת עזה).

בנאום האמור התייחס נתניהו בהרחבה לסכסוך הישראלי-פלסטיני ולדרכים שבהן ניתן לתפיסתו לפתור אותו. כמו בנאומיו הקודמים הדגיש את היעדרו של פרטנר אמיתי בצד הפלסטיני למשא ומתן ותלה זאת בכך שהחברה הפלסטינית מורעלת משנאה כלפי מדינת ישראל. מכאן הסיק שהמאמצים לקיום משא ומתן הם מאמצים דיפלומטיים עקרים אשר נידונו לכישלון. "כדי לעשות הסכם שלום אתה צריך פרטנר. הסכם יציב עם פרטנר יציב, מעניק יציבות בינלאומית... לדעתי יכולים לקום מנהיגים אחרים. אבל הם לא יכולים לקום בחברה הפלסטינית כיום, שהיא חברה מורעלת המייצרת גדודי מתאבדים ואשר יש בה הסתה יומית". והוא הוסיף: "גם אם יהיה מישהו שיהיה מוכן לפעול בשני הצירים המרכזיים האלה, לא יהיה לו הכוח... אנחנו צריכים להבין שאי אפשר להתקדם מול הפלסטינים במישור המדיני, כי ככל הנראה, אין פרטנר. אנחנו עוד ננסה, אבל אני מסופק אם יש מנהיגות אחרת מעיזה יותר, ממותנת, השואפת באמת לדו-קיום ולשלום אִתנו. אני חושב שסביר שנתאכזב" (שם). מדבריו של נתניהו עולה תמונת מצב דיכוטומית בה הצד הפלסטיני מוצג כתוקפן ושוחר מדון בעוד שהצד הישראלי מוצג כקורבן וכשוחר שלום מטבעו.

נתניהו המשיך והדגיש את נחיצותה של הנהגה פלסטינית מתונה ופרגמטית כדי שתתאפשר פריצת דרך מדינית בסכסוך הישראלי-פלסטיני. בשלב זה הוא העלה לראשונה את הכלכלה כמפתח אפשרי לשלום. הוא טען כי רק כאשר האזרחים עצמם ירצו ביציבות ניתן יהיה לצפות שיפעילו לחץ על הממשל באופן שיתרום לצמיחתה של מנהיגות מתונה. לכן, טען, יש לייצר אצל הפרט (הפלסטיני) אינטרס ליציבות, וזאת, באמצעות שיפור רמת חייו. "במקביל, עם הפחתת המתח הביטחוני, אפשר גם לבנות את הכלכלה... אחרי השגת היציבות הכלכלית והביטחונית יש ליצור בחברה הפלסטינית אינטרס ברמה של הפרט ליציבות. ניתן לאפשר אולי לאותה מנהיגות פרגמטית יותר, מתונה יותר, לעלות, להתבטא וגם לשכנע. ביטחון, כלכלה ושלום. עם השיפור במצב הביטחוני ובמצב הכלכלי, תיווצר המסגרת המתאימה להתפייסות ברמה הפוליטית מדינית. אני חושב שבסופו של דבר אנחנו נצטרך ללכת בנתיב הזה" (שם).

בדבריו אלו של נתניהו ניתן אומנם להבחין בניצניו של טיעון השלום הכלכלי - טיעון שבו יעשה שימוש ברור ומובהק רק בהמשך. אך בשלב זה הייתה זו אמירה חד-פעמית בלבד שהחלה להדהד את העמדה התיאורטית לפיה סחר וצמיחה כלכלית עשויים להוביל לשלום, שכן יש בכוחם להפוך את המלחמה לחלופה יקרה מדיי שאדם רציונלי לא יבחר בה. כאמור, בנקודה זו עדיין לא פותחה וגובשה אמירה זו לכלל מדיניות או רטוריקה סדורה. לראיה, בשנים אלה המשיך טיעון השלום הדמוקרטי להיות העיקרון המרכזי שעליו התבססה הרטוריקה של נתניהו בסוגיית הסכסוך הישראלי-פלסטיני. זאת, כפי שנוכל לראות למשל בנאומו הבא - נאום שניתן לראות בו 'שיר הלל' לדוקטרינת בוש.

בהרצאה שנתן כשנה לאחר מכן, בדצמבר 2004, בכנס הרצליה החמישי, הביע נתניהו, שעדיין כיהן אז כשר האוצר בממשלתו של אריאל שרון, תמיכה בלתי מסויגת בדוקטרינת בוש, שאחד מעקרונותיה המרכזיים הוא תפיסת הדמוקרטיה כגורם מחולל יציבות ושלום. בעודו מסביר מדוע לדעתו עומדת מדינת ישראל בפני 'מהפכה מדינית' ביחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני, הוא אמר: "לדעתי לא פחות חשוב [ממותו של ערפאת] ובמובן מסוים, הרבה יותר חשוב, הוא היבחרו מחדש של הנשיא ג'ורג' בוש והעלאתו בצורה הברורה ביותר את דוקטרינת בוש, שעליה קיבל מנדט ברור ומפורש מהציבור האמריקני. הוא לא העלה את הדוקטרינה הזאת בשנת 2000, כשהוא נבחר. הוא העלה אותה לאחר ה-11 בספטמבר והאירועים משני העולם. והדוקטרינה הזאת באה ואומרת, גם ביחס אלינו ולא רק אלינו, אפילו לשכנינו, היא אומרת דברים חשובים מאוד. היא אומרת, שאם לא

נשנה את הפנימיות של המשטרים הרודניים והטרוריסטיים, לא נשנה את התנהגותם החיצונית" (נתניהו, 2004).

בהדגישו את העיתוי שבו החליט הנשיא בוש על דוקטרינת הדמוקרטיזציה שלו יצר נתניהו מצג לפיו 'דמוקרטיה' ו'טרור' הינם שני הפכים, או במילים אחרות שדמוקרטיה היא-היא המענה לטרור. בנוסף, הוא לא יצר הבחנה בדבריו בין הטרור הפלסטיני לבין הטרור מבית היוצר של ארגון אל-קאעידה, אלא הציג אותם כמקשה אחת. באופן זה הוא העמיד את מדינת ישראל לצדה של ארצות הברית בתוככי המחנה המאויים והנפגע על ידי הטרור העולמי, ויהיו אופיו, שליחיו ויעדיו הספציפיים של טרור זה אשר יהיו. למעלה מזה, חוסר הבחנה זה בין שני סוגי הטרור מבטא גם את נקודת הראות של נתניהו, לפיה הסיבה להימשכות הסכסוך הישראלי-פלסטיני אינה נובעת מקונפליקט אנושי בין שני עמים המאמינים שיש להם זכות על אותה ארץ. נקודת מבט זו מציגה את המאבק הפלסטיני כמאבק טרוריסטי גרידא' ולא כמאבק בהקשרו הפוליטי - כלומר מאבק לחירות מדינית. בדרך זו נתניהו מתעלם מהאפשרות שהעילה העיקרית לטרור הפלסטיני נעוצה בעיקרה בהמשך הכיבוש, בשליטה על האזרחים הפלסטינים ובמדיניות ההתנחלות המתמשכת. בהקשר זה עשויה להתעורר השאלה: האם נוכל למצוא בהיסטוריה של העת המודרנית דוגמה לסכסוך לאומי-קולוניאלי שלא לווה במאבק מזוין?

"ראו מדוע נכשל אוסלו", המשיך נתניהו את קו ההסברה שלו. תזת אוסלו אמרה: "כדי לעשות שלום אתה צריך מנהיג, המנהיג הוא רודן, קח לך רודן, בלי בג'צ, בלי 'בצלם', תן לו שטח, תן לו צבא, תן לו כסף, תן לו לגיטימיות ונגישות בינלאומית בלתי מוגבלת והוא עם הנכסים האלה ייקח את עמו, יוביל את עמו, אפילו בכוח, לעבר השלום. ההיפך הגמור קרה. הסיבה שההיפך הגמור קרה, היא משום שתזת אוסלו לא לקחה בחשבון איך הרודן נעשה רודן ואיך הוא נשאר במקומו כרודן". והוא הוסיף אמירה המסירה כל אחריות ישראלית מהסכסוך עם הפלסטינים: "כדי לשרוד הוא חייב להפנות את הזעם החוצה, לאיום החיצוני, וזה כמובן ישראל, וזה בדיוק מה שקרה". "הנשיא בוש, לעומת זאת", הסביר נתניהו, "אומר שהדרך היחידה היא להימנע מלהחליף רודן ברודן, אלא ליזום שינוי ממשל. זהו אמנם תהליך ארוך אך הוא הכרחי. ביפן ובגרמניה התהליך לקח זמן רב, וכך יהיה גם בעיראק. ביוני 2002 דיבר הנשיא בוש על מדינה דמוקרטית פלסטינית. כעבור שנה הוא דיבר על אימוץ אסטרטגיה כוללת של קידום החופש במדינות המזרח התיכון. יש מקום אחד בעולם שלא הרגיש עד לאחרונה לחצים לרפורמה פנימית ודמוקרטיזציה, העולם הערבי" (שם).

האנלוגיה בין תהליכי דמוקרטיזציה ביפן ובמערב גרמניה לאחר מלחמת העולם השנייה ובין נפילת משטרים לא נבחרים במזרח התיכון משמעותית, שכן היא מעידה על כך שהמודל של נתניהו לשלום הדמוקרטי נותר בעיקרו מודל מבני מוסדי. נתניהו התבסס על מקרים שבהם **כוח כובש** הצליח לכפות דמוקרטיה בהצלחה כדי לשכנע את קהל מאזיניו בהיתכנות הצלחתה של דמוקרטיזציה כפויה. הדבר מתבטא גם במילותיו: "ליזום [מבחוח] שינוי ממשל", או: "לחצים [חיצוניים] לרפורמה פנימית", וגם: "אם לא נשנה את הפנימיות של המשטרים הרודניים..." כלומר, 'אנחנו הדמוקרטיים' נשנה 'אותם' שהם ה'אחרים'. ההיגיון העומד בבסיס גישה זו הוא שלחץ חיצוני על משטרים לא דמוקרטיים, ובמקרה זה המשטרים במדינות ערב, יאפשר את התעוררותם של כוחות ליברליים פנימיים, ואלו יובילו בהדרגה לקריסתם של המשטרים הקיימים ולהחלפתם במשטרים דמוקרטיים.

בהתייחסו לצד הישראלי שאל נתניהו: "מה יקרה אחרי ההתנתקות?", "מה יקרה מאחורי הגדר? עלינו לדרוש בחירות חופשיות באמת ודיון ציבורי פתוח, שקיפות בכספים, פירוק ארגוני הטרור, פירוק מחנות הפליטים וקני הבריונות". נתניהו התייחס למהלך האמריקני בעיראק וציין כי מדובר במהלך הטומן בחובו הזדמנות גם עבור מדינת ישראל. לדבריו, ישראל תוכל לקדם כך את שאיפותיה להחליף את הנהגת הרשות הפלסטינית הנוכחית ולהביא לדמוקרטיזציה בחברה הפלסטינית. "אל לנו לדרוש פחות מארצות הברית. גם העולם הערבי מסוגל לדמוקרטיזציה ונוצר חלון הזדמנות שבו ארצות הברית היא 'רומא' – מעצמת העל היחידה – ומנהיגה מאמין בעקרונות אלו" (שם).

דבריו אלו של נתניהו ("גם העולם הערבי מסוגל לדמוקרטיזציה") קשורים לפולמוס סביב סוגיית הדמוקרטיה הליברלית כצורת משטר אוניברסאלית ולשאלת התאמתה לחברות ערביות.⁹ אמירה זו יוצאת למעשה נגד התפיסה המהותנית שהשתרשה הן בעולם הערבי והן במערב, לפיה קיימת אי-הלימה מהותית בין צורת המשטר המערבית לבין טבען של החברות הערביות. תפיסה זו גורסת שדמוקרטיה ליברלית אינה יכולה להשתרש בחברות הערביות, מאחר שחברות אלו הן חלק מציביליזציה בעלת מאפיינים תרבותיים, חברתיים וכלכליים שונים מאלה של המערב (שביט, 2008: 19-39). באמירתו זו פסק אפוא נתניהו בפשטות שאין יסוד להשקפה של מזרחניים מערביים בעלי שם (למשל, כדורי, 1993; Kramer, 1993) או של שליטים ערבים, שלחברות הערביות יש מאפיין ייחודי המונע מהן להפוך לחברות דמוקרטיות.

⁹ סוגיה זו תידון בהרחבה בפרק הרביעי של החיבור.

ומה באשר לאנלוגיה ההיסטורית שעשה נתניהו בין עוצמתה של רומא העתיקה לעוצמה הצבאית האמריקנית כיום? אנלוגיה זו נועדה להדגיש את מעמדה הבלתי מעורער של ארצות הברית כמעצמת-על יחידה, ככוח עולמי דומיננטי ללא מתחרים של ממש. מעצמה כזו היא בלתי מנוצחת ומכאן שגם הצלחתה במדיניות הדמוקרטיזציה מובטחת. בצינו את בת-בריתה של מדינת ישראל כמעצמת-על בעלת מאפיינים אומניפוטנטיים, ביקש נתניהו ליצור בקרב שומעיו תחושה שאכן מדובר ביחלון הזדמנויות'. אך לאנלוגיה היסטורית זו יש פן נוסף: כאמצעי לשמירת השקט והיציבות בתחומה נהגה האימפריה הרומית לנקוט בתהליך של 'רומיזציה', כלומר בתהליך של הפיכת התושבים בפרובינציות שכבשה לחלק מהתרבות הרומאית. אחת הדרכים להפצת תרבות זו הייתה באמצעות הפעלת לגיונותיה (Drummond & Nelson, 1994: 128-131). ניתן למצוא דמיון מסוים בין דרך הפעולה של רומא לזו של ארצות הברית. גם ארצות הברית, כאימפריה מודרנית, מבקשת להבטיח את השלום בעולם באמצעות תפוצה גלובלית של רעיונות ושל מוסדות דמוקרטיים מבית מדרשה שלה. גם היא מבקשת להחליף משטרים עוינים במשטרים דמוקרטיים ידידותיים ומטילה לעתים משימה זו על צבאה. בפן זה של האנלוגיה יש אם כן כדי להעיד על תפיסה מבנית כוחנית של נתניהו לגבי תיאוריית השלום הדמוקרטי.

נתניהו השווה בין האופן שבו נתפסה דרישתו לדמוקרטיזציה של הרשות הפלסטינית כאשר נבחר לראשות הממשלה, לבין האופן שבו היא נתפסה ביום הנאום. בכך רמז שאת מה שהוא ידע כל השנים, השכיל הממשל האמריקני להבין רק עתה, לאחר פיגועי ה-11 בספטמבר. באופן זה ביקש להעצים את האתוס שלו בעיני הקהל ולהעניק לדרכו ולדעותיו משנה תוקף. "אני נאמתי בקונגרס בפני שני הבתים ב-1996, לאחר שנבחרתי כראש ממשלה ואמרתי, שאחד מיסודות השלום במזרח התיכון הוא הדמוקרטיזציה. מה שנחשב אז למכשול לשלום, נחשב היום כתנאי לשלום. זה שינוי גדול מאוד והוא חל לטובתנו, ואם זה יעזור לנו לחולל שינויים, לא מושלמים, מלאי מהמורות, אבל שינויים, שמשנים את **התרבות** בחברה המורעלת שליד ביתנו, זה יעזור לביטחון, זה יעזור גם לכלכלה, זה בוודאי יעזור לשלום" (נתניהו, 2004).

מן הראוי להתעכב על אמירתו האחרונה של נתניהו ועל הכשל ההגיוני הטמון בה. מאמירה זו עולה כי הוא מכיר בחשיבותה של התיאוריה התרבותית נורמטיבית של השלום הדמוקרטי, השונה כאמור במהותה מזו המבנית מוסדית, שכן היא אינה מתבססת רק על צורת ממשל, אלא גם על **התרבות הפוליטית** של אזרחים דמוקרטים. משמעות הדבר היא שנתניהו מכיר בכך שלשם הפיכת החברה הפלסטינית לחברה דמוקרטית נדרשים שינויים תרבותיים נורמטיביים בקרב הפרטים שבתוכה. אך

כאן בדיוק טמון הכשל: הוא מבקש ליצור שינויים אלו לא באמצעות חינוך והפצת נורמות, אלא באמצעות דרישה לרפורמות מבניות בלבד - כלומר באמצעות דמוקרטיה הנכפית או מתומרנת מבחוץ. כפי שצוין בפרק הראשון, אחד ממרכיבי ההון הרטורי של תיאוריית השלום הדמוקרטי הוא קיומן של שתי תיאוריות שונות המבקשות לבאר את תופעת השלום הדמוקרטי, כאשר כל אחת מהן מסייעת בהעברת מסר פוליטי שונה (Ish-Shalom, 2008: 286-287). זוהי דוגמה נוספת למניפולציה שעשה נתניהו כאשר השתמש בכל אחת מהתיאוריות ההסבריות באופן שונה כדי להשיג יתרון פוליטי אחר.

השינוי ברטוריקה הטיעונית של נתניהו חל למעשה רק ארבע שנים מאוחר יותר. בינואר 2008 חזר נתניהו, שהיה מועמד לראשות הממשלה וכיהן כראש האופוזיציה, לעסוק בטיעון השלום הכלכלי ופיתח סביבו קו הסברה מלא. בנאום שנשא בכנס הרצליה השמיני התייחס לנסיגת ישראל מדרום לבנון ולהתנתקות מרצועת עזה ויצא נגד כל ויתור טריטוריאלי נוסף. טענתו הייתה שכל מאמצי השלום הקודמים כשלו כישלון חרוץ כיוון שהיו מבוססים על ציפיות שווא. "מרכיב נוסף בחיזוק הביטחון הוא משטר החמאס הטרוריסטי שנוצר בעזה. היווצרותו נבעה מתוך עיוורון מדיני ישראלי – על ידי הפקרת שטח רצועת עזה. ישראל חזרה על טעות קודמת - לאחר היציאה מלבנון לא הייתה תגובה מאסיבית מספיק, וגם כיום ברצועת עזה התגובה אינה מאסיבית. למעשה, נכנסנו לנתיב של מלחמת התשה, המהווה אנטי-תזה לרעיון ההרתעה. מושג ההרתעה משמעותו הפעלת כוח בצורה לא מידתית, לא פרופורציונאלית. עלינו לעבור מהתשה להרתעה" (נתניהו, 2008) דבריו אלו של נתניהו מסגירים במידה רבה את תפיסת עולמו הרואה בהפעלת כוח על הפלסטינים חזות הכול. הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא 'משחק סכום אפס', ולכן יש להכניע את 'האחר'.

"מדוע אין שלום בינינו לבין הפלסטינים?" שאל נתניהו את 'אם כל השאלות'. "האם הבעיה היא בעיה טריטוריאלית? סוגיית החזרת השטחים - הפינוי מלבנון ומרצועת עזה לא הוכיח את עצמו". הוא המשיך ופסק פסיקה המייתרת כל ויתור טריטוריאלי נוסף: "הבעיה האמיתית היא ההתנגדות של אויבנו להסכים לקיומה של מדינת ישראל ריבונית, מדינת הלאום של העם היהודי". אם זהו 'המכשול האמיתי' העומד בין הישראלים לפלסטינים בדרך לסיום הסכסוך, הרי ששום ויתור טריטוריאלי נוסף, גדול ככל שיהיה, לא יוביל לשלום. נתניהו המשיך ותיאר את המצב הכאוטי הרווח לדבריו ברשות הפלסטינית: "החולשה הפלסטינית כל כך זועקת לשמים, עד שהרשות איננה יכולה לשלוט אפילו על אנשי המנגנון שלה". הוא סיכם את האפשרויות העומדות בפני ממשלת ישראל בסוגיית הסכסוך: "קיימות בדינו שתי אלטרנטיבות: לשנות את המציאות, אך למעשה

להתעלם ממנה, כיוון שלא ניתן לקיים מדיניות על אשליה, או לא לעשות דבר" (שם). לאחר שתיאר בפני קהל מאזיניו את תמונת מצבו העגום של הסכסוך כפי שהוא רואה אותה, ולאחר שהדגיש את היעדרן של אלטרנטיביות ממשיות העשויות לחלץ את מדינת ישראל מהמבוי הסתום שאליו נקלעה - ממש מתוך מצב מייאש זה, שלף נתניהו את טיעון השלום הכלכלי. באופן זה הוא העמיד אותו באור של רעיון מדיני חדש, פורץ דרך, אך גם כזה הדוחה (שוב) אפשרות למשא ומתן מדיני.

נתניהו שטח את חזונו הכלכלי בהתייחס ליחסי ישראל והרשות הפלסטינית כשטען שיש לבססו על קידום פרויקטים כלכליים משותפים באזורי התפר בין השתיים בסיוע בינלאומי. לטענתו, פרויקטים אלה יניעו את גלגלי הכלכלה הפלסטינית המרוסקת, יפיחו תקווה בעם הפלסטיני ויתרמו לשלום. "אני מציע שנלך בדרך שלישית - בדרך השלום הכלכלי. השלום הכלכלי הינו פרוזודור לאפשרות של שלום מדיני בהמשך, הוא שיוצר תנאים להבשלת האקלים" (שם).

נתניהו הסביר את משנתו החדשה ואת התפיסה העקרונית העומדת מאחורי טיעונו החדש. הוא תיאר את השלום הכלכלי כאמצעי להחלשת כוחו של האסלאם הקיצוני, בטענה שבאין אופק מדיני ובאין תקווה לשיפור חייהם, השלום הכלכלי יכול להציע לאזרחי הרשות אופק חדש, שיגרום להם לוותר על הצטרפות לאסלאם הקיצוני. "השלום הכלכלי יכול וצריך למנוע כר גיוס נרחב לפעילי האסלאם הקיצוני". הוא אף תיאר את מה שהציבור הפלסטיני זקוק לו כדי שיווצרו תנאים של שלום (תנאים שאינם כוללים נסיגה ישראלית מהאדמות השנויות במחלוקת בין העמים ואף לא את הקפאת ההתנחלויות): "הציבור הפלסטיני צריך אופק של תקווה, צריך להאמין כי יש אפשרות לשפר את חייו, יש עתיד לילדיו". עוד הוסיף ואמר כי "יש ליצור איים של שגשוג, בסיסים של תקווה - פרויקטים חקלאיים, תעשייתיים, תיירותיים ואחרים. פרויקטים הממוקדים בפריפריה. יש לקדם פרויקטים הנשענים על כוחות שוק אמיתיים שיהוו גלגל ואפשרות להידברות עם הרשות הפלסטינית. יש לקדם שיתוף פעולה אזורי... נתיב מעשי זה מאפשר לנו להתקדם היום לשיפור המצב וליצירת אופק חיובי לנו ולשכנינו. יש להמשיך את התנופה הכלכלית, לבצע רפורמה יסודית בחינוך, ליצור ביטחון ולקדם שלום כלכלי" (שם).

דבריו אלו של נתניהו שונים מהדברים שנשא באותו הכנס בשנת 2003. אז טען שבמקביל להפחתת המתח הביטחוני אפשר לבנות גם את הכלכלה. והנה חמש שנים מאוחר יותר, הוא טוען שאם ממשלת ישראל לא תפעל למען חיזוק הכלכלה, הן הישראלית והן הפלסטינית, היא לא תוכל להתקדם הלאה בדרך השלום. ניתן לנסח שינוי זה כך: מעמדו של המסלול הכלכלי שודרג ממעמד של 'מפתח אפשרי לשלום' (2003) למעמד של 'תנאי הכרחי להתקדמות מדינית' (2008), בו בזמן

שטיעון השלום הדמוקרטי נזנח ואינו מוזכר עוד. כלומר טיעון השלום הכלכלי דחק את מקומו של טיעון השלום הדמוקרטי והפך להיות הטיעון המרכזי שעליו מתבססת הרטוריקה הפוליטית של נתניהו בסוגיית הסכסוך. אם בעבר הציג נתניהו את הדמוקרטיזציה של הרשות הפלסטינית כתנאי הכרחי להתקדמות מדינית בסכסוך, הרי שעתה התנה את ההתקדמות בחיזוק כלכלי. אם בעבר הציג נתניהו את הדמוקרטיה כגורם שימתן את התחזקותם של הקיצוניים ברשות הפלסטינית, הרי שעתה הוא רואה בסחר, בפיתוח כלכלי ובשגשוג את הגורמים שיעשו זאת. נתניהו החליף בין שני טיעונים-תלויי-תיאוריה ושינה בכך את בסיס הלגיטימציה למדיניות 'משיכת הזמן' שלו. הסופר הישראלי גרשום גורנברג, המתמחה בהיסטוריה פוליטית של ישראל וביחסים ישראלים אמריקנים, היטיב לתאר את מה שנתפס בעיניו כמטרותיה של מדיניות זו כאשר טען: "מותר להניח שבזמן שהוא [נתניהו] ירדוף אחר השלום הכלכלי, ההתנחלויות יתרחבו, הקרוואנים במאחזים ייפכו לבתי קבע והסיכוי לנסיגה יקטן לאפס. נתניהו מציע לפלשתינאים כלכלה חופשית בתוך מובלעות מצטמקות התלויות בחסדי ישראל" (גורנברג, 2008).

בספרו איש שלום סוקר בהרחבה את הקשר ההיסטורי בין שתי התיאוריות שעליהן נתניהו מבסס את טיעונו: תיאוריית השלום הדמוקרטי ותיאוריית השלום הכלכלי (Ish-Shalom, 2013: 154-162). לטענתו, העובדה כי שתיהן נובעות מההגות הליברלית של היחסים הבינלאומיים וששתיהן נתפסות כ'תיאוריות העולם החופשי', הקלה על נתניהו את המפנה הרטורי מטיעון-תלוי-תיאוריה אחד לטיעון-תלוי-תיאוריה אחרת - וזאת, בלי לעורר חשד מיוחד בקרב קהל מאזיניו (שם: 162). אך עיון מעמיק יותר מעלה כי מדובר בשתי רטוריקות שונות שיש ביניהן סתירה מהותית. תפיסת העולם הליברלית שנתניהו מחויב לה מונעת לכאורה על ידי האמונה שהאדם הוא העומד במרכז, וכי לכל אדם באשר הוא עומדת הזכות לחירות אישית ולעצמאות לאומית. הבעיה היא שזכויות אלה אינן יכולות להתקיים תחת תנאי הכיבוש שאותם נתניהו מקבע ואף מחריף כשהוא דוחה את המשא ומתן הישיר עם הפלסטינים, בין היתר באמצעות שימוש בטיעון השלום הכלכלי. או במילותיו של שטרנגר: "נתניהו מחויב לכאורה לערכים של ליברליזם אירופי, שלטון החוק והרעיון של זכויות האדם וטוען כבר שנים כי רק כינון דמוקרטיה במזרח התיכון יביא שלום. אולם 'השלום הכלכלי' שהוא מציע מבטא התעלמות מזכויות האדם. ההצעה מניחה כי הפלסטינים יהיו רגועים ומאושרים אם רק ייהנו סוף סוף מתנאי חיים טובים יותר וכי אפשר לטאטא מתחת לשטיח עד אין קץ את כבודם ואת דרישתם להגדרה עצמית" (שטרנגר, 2009).

בנאום שנשא בעצרת הסוכנות היהודית בירושלים, בחודש נובמבר של אותה שנה (2008), חזר נתניהו על טיעונו החדש: "ישראל מחויבת לשלום. מה שעשינו ב-13 השנים האחרונות לא הביא לתוצאות. על ידי פרויקטים משותפים נביא צמיחה כלכלית לשני הצדדים". הוא הוסיף וציין כי הפיתוח הכלכלי אינו תחליף למשא ומתן וכי הוא מאמין שבשנים הקרובות "השלום הכלכלי, יחד עם משא ומתן פוליטי, יביא אותנו לשלום וירחיק את הטרור וכך נגרום ליציבות אזורית" (נתניהו, 2008ב). על אף שנתניהו הקפיד להוסיף שהפיתוח הכלכלי אינו מהווה תחליף למשא ומתן, נראה כי בראייתו קטר השלום עם שכנו הפלסטינים מתחיל בכלכלה ולא בהכרח במקביל לנושא המדיני. כלומר לפי נתניהו 'השלום הכלכלי יקדם את השלום המדיני ולא להיפך.

בנקודה זו אבקש להזכיר מרכיב נוסף של ההון הרטורי של תיאוריית השלום הדמוקרטי, הרלבנטי גם לתיאוריית השלום הכלכלי. הכוונה היא לכפילות המבנית של התיאוריה (Ish-Shalom, 2008: 277-278). נראה כי גם בהתייחס לתיאוריית השלום הכלכלי הסתמך נתניהו על נגישותה של התיאוריה ועל היותה ידועה בקרב האליטות המדיניות כתיאוריה תקפה. בו בזמן הוא השתמש בדקויות ובפרטים הטכניים שלה, באופן מניפולטיבי שהקנה לו יתרון פוליטי. כדי להסביר זאת איעזר במאמרו של פלדמן העוסק בין היתר בתנאים לתקפותה של תיאוריית השלום המסחרי. המשתנה המוסבר במחקרים הכמותיים העוסקים בליברליזם מסחרי, שהוזכרו בתחילת הפרק, הוא עימות אלים בין שתי מדינות ריבוניות. זאת במובחן ממקרים שבהם אחד הצדדים הוא שחקן שעדיין חותר לעצמאות (כמו במקרה הישראלי-פלסטיני), שכן במקרים כאלה המטרה הלאומית עשויה להיתפס כחשובה יותר מכל תועלת כלכלית. בנוסף, המחקר האמפירי בנושא אומנם תומך בטענה כי צמיחה כלכלית או שיתוף פעולה בין מדינות מקטינים את הסבירות שהן ילחמו זו בזו, אך אין הוא מלמד על כך שגורמים כלכליים אלו עשויים להוביל לחתימה על הסכם שלום ביניהן (פלדמן, 2009: 19-23). לכן, מעניין לראות שהגבלותיה של התיאוריה והתנאים לתקפותה לא מנעו מנתניהו לעשות בה שימוש גם לגבי הקונפליקט הישראלי-פלסטיני ולא עיכבו בעדו מלשטוח חזון שלום כלכלי שאינו כולל מדינה פלסטינית ריבונית.

במהלך מסע הבחירות שלו ובחודשים הראשונים של כהונתו השנייה כראש הממשלה, בלטה אף יותר נוכחותו של טיעון השלום הכלכלי ברטוריקה של נתניהו. במקביל בלט בהיעדרו טיעון השלום הדמוקרטי שעמד במרכז דבריו בשנים קודמות. במרץ 2009, בנאום ההשבעה שלו, הדגיש נתניהו את תפקידה החשוב של הכלכלה בתהליך השגת השלום: "בשני העשורים האחרונים, שישה ראשי ממשלה בישראל לא הצליחו להגיע להסדר של שלום ולא באשמתם. אני אומר למנהיגי הרשות

הפלסטינית: אם אתם באמת רוצים שלום, אפשר להשיג שלום. מול הרשות הפלסטינית הממשלה בראשותי תפעל להשיג שלום בשלושה מסלולים מקבילים: הכלכלי, הביטחוני והמדיני. אנו שואפים לסייע בפיתוח מואץ של הכלכלה הפלסטינית והקשרים הכלכליים בינה לבין ישראל. אנו נתמוך במנגנון ביטחון פלסטיני שיילחם בטרור. ואנו נקיים משא ומתן רצוף לשלום עם הרשות הפלסטינית תוך שאיפה להשיג הסדר קבע" (נתניהו, 2009א'). על אף שנתניהו ציין בנאומו שלושה מסלולים מקבילים בהתנהלות ממשלתו מול הרשות הפלסטינית, עליונותו של המסלול הכלכלי על פני המסלול הביטחוני והמסלול המדיני - ניכרת. שיפור הכלכלה, לפי נתניהו, הוא הקטר הגורר אחריו את התהליכים האחרים לקראת שלום.

כחודשיים לאחר מכן, בנאום בוועידת איפא"ק, אמר נתניהו: "המסלול הכלכלי פירושו שאנו מוכנים לפעול יחד על מנת להסיר כמה שיותר מכשולים בדרך לקידום הכלכלה הפלסטינית. אנו רוצים לעבוד עם הרשות הפלסטינית על מסלול זה, לא כתחליף למשא ומתן מדיני, אלא כמנוף למשא ומתן כזה". כאמור, המסלול הכלכלי ממנף את המסלול המדיני ולא להיפך. נתניהו המשיך: "אני רוצה לראות צעירים פלסטינים שיודעים שיש להם עתיד. אינני רוצה שהם ישמשו בני ערובה לפולחן של מוות, ייאוש ושנאה. אני רוצה שתהיה להם תעסוקה. אני רוצה שתהיינה להם אפשרויות קריירה. אני רוצה שהם ידעו שהם יכולים לפרנס את משפחתם. פירוש הדבר הוא שנוכל להעניק להם עתיד של תקווה, עתיד שמשמעותו שגשוג לכול. הנתיה הזה הוכח כמוצלח בקידום שלום מדיני בחלקים רבים בעולם" (נתניהו, 2009ב').

ב-14 ביוני 2009, כחודשיים וחצי לאחר כניסתו לתפקיד ראש הממשלה בפעם השנייה, נשא נתניהו את נאום בר-אילן, שבו פרס את חזונו המדיני בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני. בחירתו באוניברסיטת בר-אילן לשאת בה את נאומו אינה מקרית. בעוד שהאקדמיה הישראלית מזוהה, בהכללה גסה, עם השקפה מדינית יונית, הרי שבאוניברסיטת בר-אילן נוטה הרוח ימינה. אוניברסיטת זו משמשת בית לציונות הדתית בישראל המשלב בין ערכיו של העם היהודי וערכיו האוניברסאליים של הידע והמסמל את מעוז ההתנגדות להסכם בין ישראלים לפלסטינים. נתניהו בחר אפוא לשאת את נאומו דווקא שם כדי ליצור תמונת מראה לנאום שנשא הנשיא אובאמה בקהיר עשרה ימים קודם לכן. כשם שהנשיא אובאמה בנה את נאומו כנאום היסטורי ויוצא דופן לעולם המוסלמי, כך בנה נתניהו את נאומו כנאום יוצא דופן ודרמטי. כשם שהנשיא אובאמה בחר באוניברסיטה של קהיר כסמל לנאומו לעולם המוסלמי, תוך שילוב הסמליות של עיר מוסלמית חשובה כקהיר ומוסד אוניברסיטאי ותיק ומכובד פֶאוניברסיטה של קהיר, כך בחר נתניהו

באוניברסיטת בר-אילן כסמל שלו. גם בנאום דרמטי ומשמעותי זה לא היה כל אזכור לטיעון השלום הדמוקרטי, וזאת לעומת מרכזיותו של טיעון השלום הכלכלי.

נתניהו התחיל את נאומו כשהוא מנסה לשכנע את קהל מאזיניו בכנות כמיהתו לשלום: "האתגר השלישי, הכל כך חשוב העומד בפנינו, הוא קידום השלום. גם על כך שוחחתי עם הנשיא אובאמה, ואני תומך מאוד ברעיון השלום האזורי שהוא מוביל. אני שותף לרצונו של נשיא ארצות הברית להביא עידן חדש של התפייסות באזורנו. לצורך זה נפגשתי עם הנשיא מובארק במצרים ועם המלך עבדאללה בירדן כדי להסתייע במנהיגים אלה במאמץ להרחיב את מעגל השלום. אני פונה מכאן למנהיגי מדינות ערב ואומר: בואו ניפגש. נדבר שלום, ונעשה שלום. אני מוכן להיפגש עמכם בכל עת. אני מוכן לבוא לדמשק, לריאד, לביירות - לכל מקום וגם בירושלים" (נתניהו, 2009ג).

ואם המטרה היא שלום, הרי שהדרך להשיגו, לפי נתניהו, היא כמובן באמצעות שלום כלכלי. "אני קורא למדינות ערב ואם המטרה היא שלום, הרי שהדרך להשיגו, לפי נתניהו, היא כמובן באמצעות שלום כלכלי. "אני קורא למדינות ערב לשתף פעולה עם הפלסטינים ואתנו כדי לקדם את השלום הכלכלי. השלום הכלכלי אינו בא כתחליף לשלום המדיני, אבל הוא מרכיב חשוב בהשגתו. יחד נוכל לפתח פרויקטים שמתגברים על חסרונות אזורנו, כמו התפלת מים, ומנצלים את יתרונותיו, כמו ניצול אנרגיית השמש, או פריסת צינורות גז ונפט וקווי תחבורה המחברים את אסיה, אירופה ואפריקה. ההצלחה הכלכלית של מדינות המפרץ מרשימה את העולם כולו, וגם אותי. אני קורא ליזמים המוכשרים של העולם הערבי לבוא ולהשקיע כאן, כדי לעזור לפלסטינים ולנו להזניק את הכלכלה. יחד נוכל לפתח אזורי תעשייה שייצרו אלפי מקומות עבודה, ואתרי תיירות שימשכו מיליוני תיירים המבקשים לצעוד בפעמי ההיסטוריה – בנצרת ובבית לחם, בחומות יריחו ובחומות ירושלים, בשפת הפְּנֵרֶת ובאתר הטבילה על הירדן...אני מאמין שכלכלה פלסטינית חזקה תחזק את השלום. היא תחזק את המתונים ותחליש את הקיצוניים" (שם).

בנאום זה ציין נתניהו שני תנאים מקדימים נוספים. האחד הוא הכרה במדינת ישראל כמדינת העם היהודי (משמעותה של הכרה זו היא בין היתר ביטול זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים למדינה היהודית): "תנאי יסוד לקץ הסכסוך הוא הכרה פלסטינית פומבית מחייבת וכנה בישראל כמדינת הלאום של העם היהודי" (שם). התנאי המקדים השני הוא פירוז: "בכל הסדר שלום, השטח בידי הפלסטינים חייב להיות מפורז, עם סידורי ביטחון מוצקים לישראל" (שם).

יצוין כי בעוד שרטוריקת השלום הדמוקרטי של נתניהו הייתה ממושכת ויעילה, הרי שלא כך הדבר לגבי רטוריקת השלום הכלכלי. זמן קצר לאחר נאום בר-אילן פסק נתניהו להשתמש בה להצדקת המדיניות של 'משיכת זמן' ביחס לסכסוך (Ish-Shalom, 2013: 165). במקום זאת הוא המשיך להציב תנאים מגבילים דוגמת התנאים המוזכרים לעיל, המהווים במידה רבה אבן נגף להתקדמות תהליך השלום. לדוגמה, דרישתו שבמדינה הפלסטינית העתידית לא יהיה צבא ושכוחותיה וסמכויותיה הביטחוניות יהיו מוגבלים, היא דרישה המגבילה משמעותית את ריבונותה וחותרת תחתיה. לפיכך דרישה ביטחונית זו נתפסת בעיני הפלסטינים כהתרסה בוטה כלפי עצם ריבונותה של המדינה שהם מבקשים להקים וכפגיעה בלתי מתקבלת על הדעת בסמליה ובכבודה. לצד תנאים מגבילים אלו הכריז נתניהו גם על 'צעדים מחמירים' (ובעיתיים, כפי שאדגים להלן), בנוגע להתנחלויות כ'תמריצים' חדשים לחידוש המשא ומתן עם הפלסטינים.

לדוגמה, בנובמבר 2009, תחת לחץ בינלאומי, הכריז נתניהו על הקפאה מוגבלת בזמן ובהיקף של הבנייה בהתנחלויות (הגבלת ההיקף נבעה מכך שהוציא את מזרח ירושלים ממפת ההקפאה ונתן היתר להשלים כ-2500 יחידות דיור שבנייתן החלה). במסיבת העיתונאים שבה הכריז על ההחלטה, אמר: "זה צעד לא קל, זה צעד כואב, ואנחנו נוקטים אותו מתוך שיקולים לאומיים רחבים ובמטרה לעודד את חידוש המשא ומתן כדי להשיג שלום עם שכנינו הפלסטינים." (וולף, 2009). עם זאת, בפגישתו עם נציגי מועצת יש"ע ימים ספורים לאחר מכן, טען נתניהו כי "הצעד הזה (הקפאת הבנייה) מבהיר לגורמים המרכזיים בעולם, שישראל רצינית בכוונותיה להשיג שלום, בעוד שהפלסטינים מסרבים לפתוח במשא ומתן. יש צד אחד שרוצה ויש צד שאינו רוצה. הצעד הזה הבהיר מי הם סרבני השלום" (בנגל, 2009). נדמה כי בכך אישר נתניהו כי "ידע מראש שהקפאה מוגבלת של התנחלויות לא תחזיר את הפלסטינים אל שולחן המשא ומתן. הוא יכול היה להמר על כך שאבו-מאזן לא יסתפק בפחות ממה שימפת הדרכים נתנה לפלסטינים לפני יותר משש שנים - הקפאה מוחלטת. לא צריך להיות ראש אמ"ן כדי להעריך ששום מנהיג ערבי לא ייתן יד למהלך שמכיר, ולו ברמז, בריבונות הישראלית במזרח ירושלים" (אלדר, 2009).

השאלה המתעוררת היא מדוע זנח נתניהו (גם) את טיעון השלום הכלכלי? איש שלום תולה את כישלונה של רטוריקת השלום הכלכלי באווירת חשדנות שהתפתחה סביב נתניהו בנוגע לכנות כוונותו ורצונו בפתיחת משא ומתן ישיר עם הפלסטינים – משא ומתן שהיה מחייב אותו לדון בסוגיות הליבה של הסכסוך. אווירת חשד זו, כך הוא מסביר, איחדה אנשים מהעיתונות, מהפוליטיקה ומהאקדמיה ועודדה אותם למתוח ביקורת נוקבת על מדיניות השלום הכלכלי שהציע נתניהו (Ish-

Shalom, 2013: 165. בין היתר ומעבר לביקורות שצוינו במהלך הפרק הוא מצטט את דבריה של שרת החוץ דאז, ציפי לבני: "ישראל מדברת במונחים שהעולם כבר אינו מחזיק בהם כברי תוקף, כמו שלום כלכלי במקום שלום מדיני. היא עושה זאת מתוך תקווה שהיא לא תידרש לעבור לערוץ אחר (מדיני) שאכן ייצור שלום אמיתי. מדיניות זו מכניסה אותנו לפינה שכן אין היא מייצרת כל סוג של פתרון משותף" (Livni, 2008). כמו כן הוא מצטט מדבריו של העיתונאי עקיבא אלדר: "עכשיו נתניהו החדש' מציע דרך משופרת: היא נקראת 'שלום כלכלי'. מר הפרטה מבטיח שברגע שתהיה צמיחה כלכלית ברשות הפלסטינית שתגיע ל-10% בשנה, ייווצר שם שינוי ואנו נשיג יציבות בפועל. במקום לדון בנושאים כגון הר הבית, גבולות ופליטים, הוא ידבר עם הפלסטינים על בניית חברה אזרחית" (Eldar, 2008).

בשולי הסבריו איש שלום מוסיף ומציין כי הקהילה הבינלאומית תרמה אף הוא לכישלונה של רטוריקה זו (Ish-Shalom, 2013: 165). עם זאת, הוא אינו מפרט כיצד. אף כי אין זה מעניינה של עבודה זו לעסוק בגורמים שהובילו את נתניהו לזנוח את טיעון השלום הכלכלי, תובהר בפרקים הבאים האפשרות שהסיבות הנוגעות לזניחתו של טיעון השלום הדמוקרטי מתאימות גם לזניחתו של טיעון זה. במילים אחרות, באמצעות טענת המחקר שלי אבקש להציע חסם שונה לטיעון ביחסים הבינלאומיים וזאת, בנוסף לחסמים לטיעון יעיל שעליהם מצביעה קראופורד - כלומר, חסמים שמקורם בדובר, בקהל, ביחסים ביניהם או בטיעון עצמו (Crawford, 2009).

עד לנקודה זו של הפרק הצגתי את השינוי שחל במשך השנים ברטוריקה של נתניהו, תוך הדגשת הביטויים המופיעים בנאומיו והמעידים על תפיסת עולמו המבנית ביחס לשלום הדמוקרטי. ביטויים אלו ומשמעותם ישמשו עוגנים להסבר שיוצג בהמשך בנוגע לשינוי שחל בנאומיו. אך לצד השינוי בנאומיו, אצביע גם על מגמת המשכיות. זו מתבטאת ברטוריקה המתייחסת למישור היחסים בין ישראל לארצות הברית. בפרק הראשון של העבודה ציינתי שקיומן של שתי תיאוריות המסבירות את תופעת השלום הדמוקרטי מאפשר שימוש שונה בכל אחת מהן (שימוש הנושא עמו הון פוליטי). כמו כן הוספתי כי את התיאוריה הנורמטיבית תרבותית של השלום הדמוקרטי נהג נתניהו לגייס לטובת חיזוק הזהות הדמוקרטית המשותפת של ישראל וארצות הברית וכדרך למינופה של לגיטימציה בינלאומית למדיניותו. בחינת נאומים מאוחרים יותר של נתניהו מעלה כי השימוש בתיאוריה זו, כלומר שימוש בדמוקרטיה כזהות - נמשך.

יצוין כי השימוש הנמשך בתיאוריה הנורמטיבית תרבותית של השלום הדמוקרטי אף מעצים את השאלה בדבר הסיבות בגינן זנח נתניהו טיעון זה, שהרי הוא סייע לו להציב את הפלסטינים מחוץ לעולם הדמוקרטי המערבי ובכך להציגם כנחותים מול ישראל. בעזרתו של טיעון זה, כפי שהדגמתי בפרק הקודם, 'חילק' נתניהו את העולם מבחינה תרבותית לשניים. בצדו האחד הציב את ארצות הברית ואת מדינת ישראל - שתיהן דמוקרטיות מערביות המסורות ומחויבות לחופש. בצדו האחר הציב את הפלסטינים כמשויכים לטרור הגלובלי שארצות הברית מתמודדת אתו. כפי שנראה להלן.

בנאום בוועידת איפא"ק במאי 2011 הסביר נתניהו את הסיבות ליחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית: "זה לא מה שישראל עושה. זו הזהות של ישראל, זה מה שהיא. הרשו לי להסביר אתמול היה לי יום נהדר. נתנו לי לצאת. שרה ואני יכולנו לטייל קצת. אז טיילנו לאורך נהר הפוטומק וביקרנו באנדרטות המלכותיות של וושינגטון. קראתי את מילותיו האלמותיות של ג'פרסון: 'אנו סבורים שאמיתות אלה ברורות מאליהן, שכל בני האדם נבראו שווים'. קראתי את מילותיו הנצחיות של אברהם לינקולן, 'שלטון העם, על ידי העם, למען העם'. הרשו לי להסביר מדוע מילים אלה מהדהדות כל כך חזק אצלי ואצל כל הישראלים – כיוון שהן מבוססות על רעיונות שהעם שלנו, העם היהודי, דגל בהם. הרעיון שכל בני האדם נבראו בצלם אלוהים, שאין שליט שהוא מעל החוק, שכולם ראויים לצדק". "ישראל היא ערש התרבות המשותפת שלנו. בישראל הושתתו הערכים המשותפים שלנו. ומדינת ישראל המודרנית נוסדה על ערכים נצחיים אלה ממש... ידידיי, ישראל ואמריקה שאבו מאותם מעיינות עמוקים את ערכינו המשותפים. יצרנו חברות מתמשכת לא רק בין שתי הממשלות, אלא בין שני העמים" (נתניהו, 2011א). למחרת היום, בנאומו בפני שני בתי הקונגרס האמריקני, פסק נתניהו: "אין לישראל ידידה טובה יותר מאמריקה. ולאמריקה אין ידידה טובה יותר מישראל. אנו ניצבים יחד כדי להגן על הדמוקרטיה. אנו ניצבים יחד כדי לקדם את השלום. אנו ניצבים יחד כדי להילחם בטרור" (נתניהו, 2011ב).

סיכום

פרק זה דן בשינוי שחל ברטוריקה של נתניהו: לאחר כשני עשורים שבהם רתם את תיאוריית השלום הדמוקרטי לטובת סדר היום הפוליטי שלו ומינף אותה רטורית כדי לקדם את טיעונו בדבר היותה של הדמוקרטיזציה של הרשות הפלסטינית תנאי הכרחי לשלום, הוא החליף אותה בתיאוריה אחרת – תיאוריית השלום הכלכלי. בהתבססו על תיאוריה זו טען נתניהו כי שיפור המצב הכלכלי של הרשות הפלסטינית באמצעות חיזוק הקשרים הכלכליים בינה לבין ישראל הוא תנאי הכרחי להבשלת האפשרות להשגת שלום. שינוי מהותי זה ברטוריקה הפוליטית של נתניהו מעורר את

השאלה המרכזית העומדת בבסיס מחקר זה: מהם הגורמים שהובילו לשקיעתו של טיעון השלום הדמוקרטי ברטוריקה הפוליטית של נתניהו בעשור האחרון (וכיצד נקשרים גורמים אלה לתיאוריות של רטוריקה)? בפרק הבא אפנה את הזרקור אל הזירה הבינלאומית ואחפש בה את התשובה לכך.

פרק רביעי

ההתפכחות מרעיון יישומה של דמוקרטיה כפויה

הקדמה

בפרק זה תוצג מדיניות-החוץ האמריקנית הנוגעת להפצת הדמוקרטיה במזרח התיכון ובאירועים בעלי משמעות לשאלת המחקר, שבהם ניסתה ארצות הברית לכפות דמוקרטיה. האירוע הראשון הוא הפלישה של חילות הקואליציה בראשות ארצות הברית ובריטניה לעיראק במרץ 2003 במטרה להפיל את משטרו של סאדם חוסיין ובאמצעותו ייבחנו תוצאותיה של הפלישה נוכח יעדיה. האירוע השני הוא ניצחונו של ארגון החמאס הפונדמנטליסטי בהליך דמוקרטי של בחירות לרשות הפלסטינית בינואר 2006. אירוע זה ישמש לבחינת הרקע לתמיכה המערבית בקיומן של בחירות אלו וכן לבחינת המטרות שתמיכה זו ביקשה להשיג אל מול תוצאותיהן בפועל.

כמו כן, תוצג הביקורת העולמית הנוקבת שהתעוררה כתוצאה מהאירועים הללו על הרעיון של כפיית דמוקרטיה בעולם. ביקורת זו תוצג באמצעות ניתוח של מאמרי ביקורת ושל מאמרי דעות בעיתונות המערבית והערבית שהתפרסמו בעקבות מדיניות הדמוקרטיזציה של ממשל בוש במזרח התיכון. בנוסף, ייבחנו הביקורת על מדיניות הדמוקרטיזציה של ממשל בוש מנקודת ראותו של הציבור האמריקני והשחיקה ההולכת וגוברת של תמיכתו במדיניות זו. כך תוצג גם הפגיעה בדימויה של ארצות הברית בקרב דעת הקהל העולמית בשנים שבהן יושמה מדיניות זו. תיאור האירועים והתהליכים הללו ייעשה באמצעות ניתוח סקרים מרכזיים של מכוני מחקר מובילים בעולם. לבסוף יצוינו המשמעות הפוליטיות של אירועים ותהליכים אלה, שהתבטאו בעלייתו לשלטון של הנשיא ברק אובאמה בראשות המפלגה הדמוקרטית בארצות הברית בתחילת 2009.

אירועים של קידום כפוי של דמוקרטיה במזרח התיכון

בתגובה לפיגועי ה-11 בספטמבר 2001 ובסדרת נאומים שהחלה ביוני 2002 הציג הנשיא ג'ורג' בוש את הפצת הדמוקרטיה כמטרה חשובה, או אולי כמטרה העיקרית, של מדיניות-החוץ של ארצות הברית. במסמך אסטרטגיית הביטחון הלאומי 2002 ניתנה לכך גושפנקה רשמית: "ארצות הברית תנצל את רגע ההזדמנות הזה כדי להביא את פירות החירות לכל רחבי העולם. נפעל במרץ להביא לכל קצווי תבל את תקוות הדמוקרטיה" (Bush, 2002A). כך גם במשפט הפתיחה של מסמך אסטרטגיית הביטחון הלאומי 2006: "מדיניותה של ארצות הברית היא לחפש תנועות ומוסדות דמוקרטיים בכל אומה ותרבות ולתמוך בהם, כדי לשים קץ לעריצות בעולמנו" (Bush, 2006). אין מדובר במניעים אמריקניים אלטרואיסטים. אירועי ה-11 בספטמבר הוכיחו לכאורה כי "60 השנים שבהן תירצו מדינות המערב את היעדר החירות במזרח התיכון לא העניקו לנו ביטחון משום שלטוח

הארוך לא ניתן לרכוש ביטחון על חשבון החירות" (Bush, 2003B). כך "אסטרטגיה מתקדמת של חופש [במזרח התיכון] משקפת את האחדות של ערכינו ואת האינטרסים הלאומיים שלנו" (Bush, 2002A).

מן הבחינה האינטלקטואלית התבססה מדיניות-חוץ זו בין היתר על תיאוריית השלום הדמוקרטי. לפי איש שלום כבר מתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20 החלה השפעה הולכת וגוברת של תיאוריה זו על עיצוב מדיניות-החוץ האמריקנית. התפרקות הגוש הקומוניסטי וסיום המלחמה הקרה יצרו בלבול ומשבר בקרב המחנה האמריקני הניאו-השמרני שהיה מושתת בעיקרו על אידיאולוגיה אנטי-קומוניסטית. משבר זהות זה הוביל אותו לתור אחר בסיס אידיאולוגי שונה למדיניות-החוץ שלו. תיאוריית השלום הדמוקרטי שהופיעה לא מכבר באקדמיה וזכתה לקונצנזוס רחב, התאימה לצורך זה (Ish-Shalom, 2006: 581). הוגי דעות ופוליטיקאים ניאו-שמרנים קיבלו את התיאוריה ללא עוררין והתייחסו אליה כאל חוק המסדיר את היחסים הבינלאומיים. הם קראו לתחיית ה'יוילסוניזם' בטענה כי אין כל פער בין עקרונות מוסריים לבין האינטרסים של ארצות הברית בעולם. הם צידדו בהפסקת התמיכה האמריקנית בשליטים רודניים בניסיון לייצר יציבות בזירה הבינלאומית ובאימוץ מדיניות-חוץ נצית וחד-צדדית במקומה - כלומר מדיניות היוזמת דמוקרטיזציה במדינות זרות במטרה להרחיב את אזורי השלום בעולם. בכך תרמו לתרגום התיאוריה ממוסכמה ציבורית למחויבות פוליטית (שם). עיתוי הופעתה של תיאוריה משכנעת ההולמת את הזהות האמריקנית הקולקטיבית בתקופה שבה ארצות הברית נהנית מעליונות ביחס למדינות אחרות ומיכולת הובלתן בעקבותיה, האיץ את הפיכתה של התיאוריה למעין חוק שהשתלט בהדרגה על הפוליטיקה האמריקנית (שם: 581-580).

עם עלייתו לשלטון של הנשיא ג'ורג' בוש הבן בינואר 2001, מונו ניאו-שמרנים רבים למשרות מפתח בממשל החדש. כך לדוגמה מונה דיק צייני (Cheney) לסגן הנשיא, דונלד ראמספלד (Rumsfeld) לשר ההגנה, פול וולפוביץ (Wolfowitz) לסגן שר ההגנה, ריצ'רד פרל (Perle) ליו"ר הוועדה המייעצת למדיניות ביטחון, אליוט אברמס (Abrams) לעוזר מיוחד לנשיא ועוד. כתוצאה ממינויים אלה ואחרים נשלט ממשל בוש על ידי הניאו-שמרנים שחיכו להזדמנות מתאימה להפוך את הגותם למדיניות פעילה. זו הגיעה בעקבות פיגועי הטרור של ה-11 בספטמבר. פיגועים רצחניים אלה שהביאו למותם של מספר רב ביותר של אזרחים (יותר מאשר בהפצצות היפניות על פרל הארבור 60 שנה קודם לכן) יצרו מציאות היסטורית שדחפה להוצאתו לפועל של החזון הניאו-שמרני הדוגל

בשינוי משטרים גם באמצעים צבאיים. פיגועים אלה גם העניקו עילה לסגן הנשיא צייני, לשר ההגנה רמספלד ולסגנו וולפוביץ' לשכתב את מדיניות ההגנה של ארצות הברית כמעט בן-לילה (שפירו, 2007: 3). כך התגבשה מדיניות-חוץ המצביעה על קשר ישיר וחסר תקדים בין הפצת החירות בעולם לבין הביטחון הלאומי האמריקני.

התיאוריה המדינית שהתגבשה בארצות הברית בתחילת המלחמה הקרה גרסה כי יש להיזהר מכך שנפילת מדינה אחת בידי הקומוניזם תפיל באפקט דומינו גם מדינות שכנות לידי משטר כזה, ותביא להתפשטות הקומוניזם בעולם. בדומה לכך האמינו פקידי בוש כי המדינות הערביות הראשונות אשר תאמצנה את הדמוקרטיה, תשמשנה מודל לחיקוי עבור שכנותיהן, וגל של דמוקרטיה ישטוף את המזרח התיכון כולו. בנאום שנשא ב-12 בספטמבר 2002 באו"ם הסביר הנשיא בוש: "האנשים בעיראק יוכלו להשתחרר מהשבי שלהם. יום אחד הם יוכלו להצטרף לאפגניסטן ולפלסטין הדמוקרטיות ואלה תעוררנה השראה בכל רחבי העולם המוסלמי. מדינות אלה תוכלנה להראות באמצעות הדוגמה שהן נותנות, כי ממשלה מוסרית, כבוד לנשים ומסורת מוסלמית גדולה של למידה יכולים לנצח במזרח התיכון ומעבר לו" (Bush, 2002B: 1576). בדומה, טען סגן הנשיא צייני שבועות אחדים קודם לכן כי לאחר שארצות הברית תחסל את משטרו של סדאם חוסיין "לעמים שוחרי חופש באזור יהיה סיכוי לקדם את הערכים שעשויים להביא לשלום בר-קיימא" (Cheney,) 2002.

איש שלום מצביע גם על גורמי רקע שעודדו את הוצאתו לפועל של חזון הדמוקרטיזציה (הכפוייה) של המחנה האמריקני הניאו-שמרני, זאת מעבר לפיגועי הטרור שהיו גורם מיידי לכך. בין הגורמים הללו הוא מציין את הקרבה האידיאולוגית בין המחנה הניאו-שמרני האמריקני לבין המחנה הימני בישראל (מפלגת 'הליכוד'). שני מחנות אלה חולקים עקרונות דומים כמו פטריטיזם, השקפה מדינית נצית, שמרנות חברתית וכלכלת שוק. אינטרסים משותפים וחילופי רעיונות בין המחנות עודדו אפוא גם הם את גיבושה של יוזמה אמריקנית צבאית לשינוי פני המזרח התיכון (Ish-Shalom,) 2006: 584-585.

גורם רקע אחר שהוא מצביע עליו הוא המבוכה והבלבול בקרב האליטות האמריקניות כתוצאה משתי תיאוריות פוליטיות רבות השפעה שכתבו שני הוגים שמרנים בנוגע לעתיד היחסים הבינלאומיים לאחר סיום המלחמה הקרה. הכוונה היא ל'קץ ההיסטוריה' של פוקוימה (Fukuyama) - תיאוריה אופטימית המדגישה את תקפותה האוניברסאלית של הדמוקרטיה הליברלית,

ויהתנגשות הציוויליזציות של הנטינגטון (Huntington) - תיאוריה פסימית המדגישה רלטיביזם תרבותי. שתי תיאוריות אלה והמבוכה האינטלקטואלית שהן יצרו, תרמו לדעתו להגדרה מחדש של ההשקפות הפוליטיות שהנחו את החוגים הניאו-שמרנים ולהוצאתן לפועל של חזון מדיניות-החוץ שלהם (שם).

לפי פוקוימה, קריסת ברית המועצות סימנה את קצה של ההיסטוריה האנושית במובן של תחרות בין רעיונות. הדמוקרטיה הליברלית הייתה לצורת משטר אוניברסאלית המתאימה לכל סוגי החברות האנושיות (Fukuyama, 1992). התפיסה המנוגדת שהופיעה עוד לפני פיגועי הטרור (שרבים ראו בהם את תחילתה של מלחמת הציביליזציות) והתחזקה בעקבותיהם, היא של הנטינגטון ולפיה האסלאם והערבים הם הישות היחידה שעדיין מסוגלת להציב אתגר בפני ההגמוניה הערכית והצבאית של ארצות הברית. תפיסה זו טענה לקיומו של פער בלתי ניתן לגישור בין התרבות והמורשת של המערב ובין זו של הערבים והמוסלמים וחזתה התנגשות של ציוויליזציות ביניהם (Huntington, 1993).

כיצד מתמודדים עם שתי תיאוריות נבואיות מנוגדות אלה? כיצד מיישבים בין האופטימיות והאוניברסאליות של פוקוימה לבין הפסימיות והרלטיביזם של הנטינגטון? דרך אחת אפשרית היא באמצעות הפרדיגמה המבנית מוסדית של תיאוריית השלום הדמוקרטי, שהרי לפיה הסיבה לכך שדמוקרטיות אינן נלחמות זו בזו היא שיש בהן הפרדת רשויות, מערכת בלמים ואיזונים והליכי קבלת החלטות מורכבים יחסית, המאפשרים לשני הצדדים את הזמן ואת הנטייה לחתום על פשרות של שלום. כיוון שמדובר בדמוקרטיזציה מבנית מוסדית בלבד (שאותה ניתן להשיג, לפי התפיסה הניאו-שמרנית, גם באופן כפוי), הרי שניתן להשית אותה גם על תרבויות שונות, וזאת בלי לעסוק כלל בתשתית הנורמטיבית שלהן (Ish-Shalom, 2006: 584-585). באופן זה ניתן לא רק למנוע את אותה ההתנגשות בין ציוויליזציות תרבותיות שחזה הנטינגטון, אלא גם להטות את הכף לטובת תיאוריית החיזוי של פוקוימה בדבר ניצחונה של צורת המשטר הדמוקרטי. שילובם של כל הגורמים הללו, אם כן, הביא לעולם דוקטרינה חדשה שתיאוריית השלום הדמוקרטי מהווה בה ציר מרכזי. בהסתמך עליה הוצג היעד של קידום הדמוקרטיה בעולם כאינטרס לאומי אמריקני חיוני וכערובה הטובה ביותר לחיסול הטרור האסלאמי. הגדרתו ככזה העניקה למדינאים האמריקניים לגיטימציה לקדמו תוך שימוש בכוח צבאי.

ב-17 בספטמבר 2002 פרסם ממשל בוש מסמך המקפל בין דפיו את הדוקטרינה האסטרטגית החדשה שלו שלימים זכתה לשם 'דוקטרינת בוש'. היעדים שהוגדרו במסמך הם מלחמה בטרור ובמשטרים רודניים מסוימים שתכשיר את הקרקע לכינון חברות חופשיות ופתוחות בזירה הבינלאומית ולבניית סדר עולמי חדש. מהמסמך עולה גישה התקפית וגורפת הגורסת כי מלחמת המנע היא כלי מרכזי בניהול מדיניות-החוץ והביטחון. גישה זו מבוססת על זיהוי מאפייני משטרים רודניים מסוימים עם הטרור הבינלאומי הנהנה מחסותם של משטרים אלה, ועל ההכרח לנצל את עוצמתה הבלתי מעורערת של ארצות הברית כמעצמה הגמונית כדי להתמודד באורח יזום וכולל עם האתגר שמשטרים אלה מציבים. המסקנה הנגזרת מהגדרת האיום החדש ומזיהוי הטרור עם המשטרים הרודניים השואפים לפתח נשק להשמדה המונית היא חד משמעית: יש לצאת למלחמת מנע ובמקרה הצורך גם בלא שיתוף שחקנים אחרים, במטרה לנטרל לחלוטין את האיום ולעשות זאת בעוצמה צבאית רבה לאין שיעור מזו של כל אויב אפשרי או ממשי. כך יונח המסד הנדרש ליצירת סדר בינלאומי חדש, שיהיה יציב מזה השורר בעולם שיש בו משטרים רודניים וטרור. סדר חדש זה יושתת על העקרונות הנעלים של דמוקרטיה ושל הגדרה עצמית. ואכן מסקנה זו באה לידי ביטוי בדבריו של בוש: "ארצות הברית תנצל את רגע ההזדמנות הזה כדי להביא את פירות החירות לכל רחבי העולם. נפעל במרץ כדי להביא לכל קצווי תבל את תקוות הדמוקרטיה, הפיתוח והשווקים החופשיים. אירועי 11 בספטמבר לימדו אותנו שיש בכוחן של מדינות חלשות לסכן את האינטרסים הלאומיים שלנו לא פחות ממדינות חזקות. עוני אינו הופך עניים לטרוריסטים, אך עוני, מוסדות רעועים ושחיתות יכולים לגרום לכך שמדינות חלשות יהיו פגיעות לרשתות של טרוריסטים..." (Bush, 2002A).

שני העקרונות המרכזיים העומדים בבסיסה של דוקטרינה חדשה זו - תפיסת הדמוקרטיה כגורם מחולל יציבות וההצהרה כי ארצות הברית תחתור להפצת הדמוקרטיה בכל העולם, לא היו חדשים כשלעצמם. עוד מתקופת הנשיא ווילסון השתלטה על השיח הפוליטי האמריקני התפיסה לפיה הפצת הדמוקרטיה היא 'ייעודה ההיסטורי' של ארצות הברית. השינוי בדוקטרינת בוש התבטא בכמה מישורים שהצטלבו יחדיו לכדי חידוש משמעותי. מישור אחד הוא הצבתה של הפצת הדמוקרטיה בראש צורכיה הביטחוניים לאומיים של ארצות הברית. המישור השני מתייחס להפיכת העיקרון של הפצת הדמוקרטיה לאמצעי במקום למטרה - כלומר קידום דמוקרטיה לא רק משום שזו הדרך המוסרית שבאמצעותה חברות יכולות למשול בעצמן, כפי שסבר וילסון, אלא מאחר שככל שיגדל מספר הדמוקרטיות בעולם כך תגבר בו היציבות ויתרחב השלום: "נרחיב את השלום באמצעות עידוד חברות חופשיות ופתוחות בכל היבשות" (שם). המישור השלישי מתייחס לכך שבעוד שנשיאים

קודמים ביקשו לקדם את השלום הדמוקרטי באמצעים מולטי-לטרליים, התבססה דוקטרינת בוש בעיקרה על מהלכים אמריקנים עצמאיים וביקשה להפיץ דמוקרטיה גם בדרך המלחמה. המישור הרביעי שביטא את השינוי בדוקטרינת בוש היה הדומיננטיות הגאו-פוליטית הבלתי מעורערת שבה החזיק הנשיא בוש ושאותה ניצל כדי לקדם את מדיניותו, וזאת לעומת יכולת ההשפעה המוגבלת שהייתה לנשיאים קודמים על המערכת הבינלאומית בשל הדומיננטיות הסובייטית.

גישת הנשיא בוש שאפה אפוא לשינוי מהפכני בסדרי עולם תוך כפיית ערכים דמוקרטיים על הזירה הבינלאומית. השקפת העולם המאפיינת גישה זו עמדה בסימטריה מלאה עם השקפת עולמו של נתניהו, כפי שזו באה לידי ביטוי בנאומיו שהוצגו בפרקים קודמים. כמו נתניהו, גם הנשיא בוש הגדיר את הדמוקרטיה הליברלית כצורת משטר אוניברסאלית המתאימה לכל החברות האנושיות ללא קשר לתרבותן או דתן. כך, שניהם יצאו נגד התפיסה המהותנית באשר לשאלת הדמוקרטיה במזרח התיכון וקבעו שאין יסוד להשקפה לפיה אסלאם ודמוקרטיה לעולם לא ידורו יחדיו. הנשיא בוש ביטא זאת כשאמר בנאומו ערב המלחמה בעיראק: "לא ייתכן שהמוסלמים, המהווים חמישית מאוכלוסיית העולם, מנותקים מן השאיפות הבסיסיות ביותר המשותפות לכל התרבויות" (שבט, 2008: 249).

שניהם הציעו אנלוגיה בין התהליכים שהביאו לדמוקרטיזציה בגרמניה וביפן שלאחר מלחמת העולם השנייה ובין התהליכים העתידים להביא לדמוקרטיזציה במזרח התיכון. בנאומו לגבי עתיד עיראק בפברואר 2003 אמר הנשיא בוש: "בעבר טענו רבים שיפן וגרמניה אינן כשירות לאמץ ערכים דמוקרטיים. ובכן, הם טעו. ישנם אנשים הטוענים כיום את אותה הטענה ביחס לעיראק. גם הם טועים. האומה העיראקית, על מורשתה המפוארת, שפע המשאבים שבה ואנשיה המשכילים, מסוגלת להיות דמוקרטית ולחיות בחופש מלא" (Bush, 2003A).

שניהם גם הציגו את המציאות כמסוכנת ופירשו את ההיסטוריה כמשחק רצחני בין 'בני האור', שהם בני התרבות המערבית דמוקרטית, ל'בני החושך', שהם 'האחרים'. רק קידום פעיל של הדמוקרטיה שאותו יובילו ארצות הברית ומדינות המערב, יבטיח יצירת סדר עולמי מיטיב וכל התחמקות מכך מצד 'בני האור' – תוביל בהכרח לאסון. ביום השנה ה-20 להיווסדה של 'הקרן הלאומית לדמוקרטיה' אמר הנשיא בוש: "כל עוד המזרח התיכון ימשיך להיות מקום שבו החירות אינה משגשגת, הוא ימשיך להיות מקום של קיפאון, של ניכור ושל אלימות, המוכנים לייצא את עצמם. על רקע תפוצתם של כלי הנשק היכולים לגרום אסון לארצנו ולחברינו, יהיה זה חוסר

אחריות לאמץ את הסטטוס קוו. על כן נקטה ארצות הברית באסטרטגיה חדשה וברורה של חירות במזרח התיכון" (Bush, 2003B).

משהסתיימה המערכה נגד שלטון הטאליבן באפגניסטן, שהייתה השלב הראשון בתהליך תרגומה של הדוקטרינה הניאו-שמרנית החדשה לשפת המעשה, התמקד הממשל האמריקני בעיראק כיעד למלחמה הבאה. הטענה המוצהרת של הממשל להצדקת הפלישה ב-2003 הייתה שסדאם חוסיין מסתיר חומרי לחימה כימיים וביולוגיים ושקיים קשר הדוק בינו לבין ארגון אל קאעידה. אך ברור כי מעבר לכך, הפלישה לעיראק הייתה גם בבחינת ניסוי תקפותה של הדוקטרינה החדשה וקיש קפיצה טבעי לקידום תהליכי דמוקרטיזציה בכל רחבי האזור (בן צבי, 2006 : 231). שלא כמו הפלישה לאפגניסטן, הפלישה לעיראק לא זכתה ללגיטימציה בקרב הקהילה הבינלאומית. זאת כיוון שלא נאספו ראיות משכנעות שעיראק של אותה תקופה מהווה איום אסטרטגי חמור ומיידי על יציבות המערכת הבינלאומית (שם : 234).

הימצאות הצבא האמריקני בעיראק נמשכה הרבה מעבר למצופה (2003-2011), ועם חלוף השנים מצא עצמו ממשל בוש בעמדת התגוננות ובידוד על רקע שקיעתו המהירה של חזון הדמוקרטיזציה של עיראק אל תוך מציאות אלימה. משטרו של סדאם חוסיין אומנם מוגר, אך לא הוכנה ולא נוצרה התשתית לכינונו המהיר של ממשל דמוקרטי יציב בעיראק. בהיעדר תשתית כזו, הפכה עד מהרה עיראק למוקד של מאבק אתני חריף פנים עיראקי שלווה גם בגילויי טרור נגד הכוחות האמריקניים והבריטים. מעמדו של הממשל האמריקני נחלש עוד יותר כאשר העילה המרכזית ליוזמת המלחמה - הסרת האיום של הנשק להשמדה המונית שנמצא, כביכול, בידיו של סדאם חוסיין - התבררה כנטולת יסוד, ואף הועלו חשדות כי כבר בעת היציאה למלחמה ידע הממשל כי טענותיו בהקשר זה משוללות כל בסיס במציאות (בן צבי, 2011 : 237).

תוכניתו של הממשל האמריקני לכוון בעיראק משטר דמוקרטי יציב שיישען על הסכמה פנימית רחבה ושיהיה בבחינת אור לכל מדינות ערב, נותרה אפוא מנותקת מן המציאות העיראקית רוויית האלימות. הקזת הדם המתמשכת במדינה, גם לאחר סילוקו של המשטר הישן והדכאני ששלט בעיראק במשך כמה עשורים שבהם נמחקו כל סממניה ומוסדותיה של חברה אזרחית, הצביעה על חוסר הצלחתה של החברה העיראקית להטמיע את עקרונות היסוד של הדמוקרטיה הליברלית (בן צבי, 2006 : 240). ב-15 בדצמבר 2011 הכריזה ארצות הברית באופן רשמי על סיום מעורבותה הצבאית בעיראק. זאת תחת מנהיגותו של הנשיא הדמוקרטי ברק אובאמה שכבר בשנת 2002 הביע את התנגדותו הנמרצת למלחמה ואף כינה אותה 'מלחמה מטומטמת' (Obama, 2002). ביחס למחיר

האנושי והכלכלי שגבתה המלחמה: עם סיומה עמד מניין ההרוגים של כוחות הקואליציה על כ-4,500 חיילים (Casualties in Iraq: Anti-War) ועל כ-100 אלף עיראקים ועלותה הכלכלית נאמדה בכטריליון דולר (Cost of National Security: Cost of War).

דוקטרינת בוש, שתיאוריית השלום הדמוקרטי מילאה בה תפקיד מרכזי, באה לידי ביטוי לא רק במישור הצבאי, אלא גם במישור הדיפלומטי מול הרשות הפלסטינית. ממשל בוש ראה בישראל מדינה הנמצאת עמוק בתוככי המחנה המאויים והנפגע על ידי הטרור העולמי ולכן הגביר את מאמציו כדי לנטרל את העימות הישראלי-פלסטיני ולהסירו מסדר היום הבינלאומי והבין-ערבי. בנאום שנשא ב-24 ביוני 2002 הציב הנשיא בוש אתגר לפתחם של הפלסטינים וקרא להם להפסיק את הטרור ולבצע רפורמות פנימיות מרחיקות לכת. זאת כתנאי מוקדם מרכזי למימושו של החזון שעיצב, שבמרכזו פתרון שתי המדינות – על-פי נוסחת פתרון זה תוקם לצד ישראל "מדינה פלסטינית דמוקרטית ובת קיימא", שתקיים עמה קשרי נורמליזציה מלאים (אינדקס, 2009: 369).

הדרישה האמריקנית לדמוקרטיזציה של הרשות הפלסטינית הייתה גם, כפי שכבר נטען, פרי שכנוע של המחנה הנצי בישראל אשר הציג את הדמוקרטיזציה של הרשות הפלסטינית כתנאי הכרחי לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני (Ish-Shalom, 2006: 582-584). בהקשר זה של סדר יום אסטרטגי דומה בין המחנה הניאו-שמרני בארצות הברית למחנה הנצי בישראל, ניתן לציין כי על נאום 'מפת הדרכים' של הנשיא בוש, טען שר התקשורת דאז ואיש מפלגת הליכוד, ראובן ריבלין, כי "גם אם יש לי מספר הסתייגויות לגבי הנאום, כמו הצורך להקים מדינה פלסטינית, הנאום נשמע כאילו כתב אותו אחד מבכירי הליכוד" (מערכת וואלה, 2002). השר לאיכות הסביבה דאז, צחי הנגבי, חבר ליכוד אף הוא, הציע (בהלצה) בעקבות הנאום להעניק לנשיא בוש כרטיס כבוד של חבר ליכוד (מערכת הארץ, 2002).

באפריל 2003 בא לעולם תרגומו המעשי והמוחשי של חזון בוש בדמותה של 'מפת הדרכים' אשר כללה שלושה שלבים של ייצוב ושל בניית אמון במרחב הישראלי-פלסטיני בדרך להסדר קבע. במפה שורטט נתיב ההתקדמות המדורגת, החל משלב סיום האלימות והטרור, ייצובו של המצב ובניית מוסדות של הרשות הפלסטינית, דרך שלב העמקת הייצוב וכינונה של מדינה פלסטינית בגבולות זמניים וכלה בשלב השלישי של ניהול המשא ומתן על הסדר הקבע. ממשל בוש השקיע מאמצים רבים כדי להביא ליישומו של השלב הראשון ב'מפת הדרכים'. תהליכי הרפורמה ברשות הפלסטינית שנכללו בו, ובכללם גיבוש חוקה וקיום בחירות, נתפסו בעיני הממשל כפועל יוצא ממחויבותו

הבסיסית לעידוד תהליכי דמוקרטיזציה ברחבי המזרח התיכון וכמנוף חיוני ליצירתה של סביבה אזורית יציבה, פלורליסטית ומעוקרת מסכנת הטרור והאלימות. אך עד מהרה התברר לממשל האמריקני, שהפער בין החזון הנשגב של מזרח תיכון דמוקרטי לבין המציאות המרדנית והאלימה נותר עמוק ובלתי ניתן לגישור, כמו בעיראק (בן צבי, 2011 : 233-236).

ניצחון החמאס בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית, שנערכו בינואר 2006 בתמיכתו המלאה של הבית הלבן, המחיש עד כמה מנותקת מן המציאות הייתה דבקותו של הנשיא בוש בקיומם של תהליכים דמוקרטיים בכל מחיר ובכל זירה. התוצאה הישירה מהליך דמוקרטי זה הייתה עלייתה לשלטון של תנועה רדיקלית בעלת מיליציה ורשת פעילי טרור משלה, שעד מהרה השתלטה על משרד הפנים ולאחר מכן ניצלה את מסגרות הפעילים לובשי המדים, שהוקמו זה מקרוב, כדי להשתלט על רצועת עזה ב'פוטש' צבאי. בעקבות הבחירות נכזבה אפוא אמונתו של הנשיא בוש בכוחם של הליכים דמוקרטיים לכונן הוויה דמוקרטית אמיתית בהיעדרה של תשתית שלטונית, מוסדית, אידיאולוגית וחברתית תומכת, בשטחי הגדה המערבית וברצועת עזה (שם). דרישתה של מזכירת המדינה האמריקנית דאז, קונדליסה רייס (Rice), לפתוח בחקירה מדוע הופתעה ממשלת ארצות הברית מתוצאות הבחירות ברשות הפלסטינית (Weisman, 2006), ממחישה את כישלוננו של ממשל בוש בקריאת המפה הפוליטית המזרח תיכונית.

על האידיאולוגיה הרדיקלית של החמאס ניתן ללמוד ממסמך האמנה של התנועה. מסמך זה, המבטא תפיסה לאומית אסלאמית השוללת הכרה במדינת ישראל וקוראת להקמת מדינת הלכה אסלאמית על כל שטחי פלסטין ההיסטורית, מגדיר סדר יום חברתי אסלאמי מקיף הכולל ביטויים אנטישמיים רבים. אחד היסודות הרעיוניים העומדים בבסיס האמנה הוא יסוד המאבק האלים. תנועת החמאס הגדירה במסמך ההקמה שלה את הגייהאד כדרכה האסטרטגית וקבעה אותו ואת המאבק האלים כחובה אישית ודתית. למעלה מזה, אחד מסעיפי האמנה אף שולל מכל וכל יוזמות שלום וגורס כי "אין פתרון לשאלת פלסטין, אלא בגייהאד" (אמנת החמאס, מכון ראות). מן הראוי לציין כי מפעם לפעם אותה מנהיגות החמאס שהיא מעוניינת לשים קץ לאלימות ולהגיע להסדר עם ישראל על בסיס גבולות 1967, אך סירובו המתמשך של הארגון לשקול התפרקות מנשקו או להכיר במדינת ישראל הביא לכך שהצעותיו נפלו על אוזניים ערלות בירושלים ובוושינגטון (שפירו, 2007 : 89-90).

הביקורת העולמית שהתעוררה על הרעיון של כפיית דמוקרטיה בעולם

כתוצאה מהאירועים שתוארו לעיל התעוררה ביקורת עולמית נוקבת על הרעיון של כפיית דמוקרטיה בעולם. ביקורת זו תוצג להלן באמצעות ניתוח של מאמרי ביקורת ושל מאמרי דעות בעיתונות המערבית והערבית שהתפרסמו בעקבות מדיניות הדמוקרטיזציה של ממשל בוש במזרח התיכון.

הביקורת על דוקטרינת בוש הייתה רבה ומגוונת. היו שביקרו את העילה המוצהרת למלחמה וטענו שאין בידי עיראק נשק להשמדה המונית ושהממשל האמריקני ידע זאת מלכתחילה. היו גם שביקרו את שיטת הפעולה החד-צדדית ואת העיקרון של יציאה למלחמה ללא תמיכת המעצמות האחרות, או לכל הפחות של חברות נאט"ו (בן צבי, 2011: 236-237). אך מעבר לטענות אלה, מן הראוי להתמקד בביקורת שהועלתה בנוגע למטרתה המהותית של הדוקטרינה השמרנית החדשה - היינו כינון כפוי של סדר דמוקרטי ברחבי המזרח התיכון במטרה להשיג יציבות ושלוש באזור ולו גם באמצעות התערבות צבאית. גם ביקורת זו כוללת היבטים שונים, ובפרק זה יוצגו רק המרכזיים שבהם. יש להקדים ולציין שהואיל וכפיית הדמוקרטיה בעיראק נשאה אופי אליס במיוחד, היא משכה אליה באופן טבעי ביקורת רבה יותר. עם זאת, חלקים משמעותיים ממנה רלבנטיים גם לכפייה מתונה יותר של דמוקרטיה, כלומר כפייה שאינה כוללת שימוש בכוח צבאי - כמו זו שנעשתה מול הרשות הפלסטינית.

א. מידת יעילותה של דמוקרטיזציה כפויה

היבט אחד של הביקורת על דוקטרינת בוש עסק בשאלת יעילותו של מסלול של דמוקרטיה כפויה מבחוץ. האם המעבר למשטר דמוקרטי עשוי להצליח אם הוא נכפה או מתומרן מבחוץ על ידי מדינות אחרות? האומנם ניתן לכפות דמוקרטיה על אוכלוסייה שאין לה היסטוריה ותרבות דמוקרטיות? שאלות אלו נקשרות בין היתר לשאלת יסוד בחקר הדמוקרטיזציה העוסקת בהתפתחות הדמוקרטיה בהקשר הבינלאומי, ובאופן מפורט יותר: בחשיבותם ובהשפעתם היחסית של גורמי פנים לעומת גורמי חוץ במעבר לדמוקרטיה.

קיימת הסכמה רחבה בקרב חוקרים על כך שניסיונותיה הקודמים של ארצות הברית לייצא דמוקרטיה באמצעות התערבות צבאית נשאו לרוב "תוצאות זניחות, לעיתים קרובות הובילו לתוצאות הפוכות ורק במקרים נדירים השיגו תוצאות חיוביות" (Lowenthal, 1991: 243). במחקר שערך הבנק העולמי לגבי מידת הצלחתן של התערבויות צבאיות בין השנים 1960-1999 להביא

לדמוקרטיה במדינות זרות, מצאו גלדטיץ' (Gleditsch) ועמיתיו שבמקרים מסוימים התערבות צבאית אכן עשויה להוביל לכך, ואולם רק לטווח הקצר. בטווח הארוך מדינות היעד הופכות בדרך כלל ל'דמוקרטיות יציבות למחצה' (Gleditsch, 2007: 1). באחד מכתבי העת הבולטים בתחום היחסים הבינלאומיים, דה מסקיוטה ודאונס (De-Mesquite & Downs) מספקים הסבר אפשרי, אם כי חלקי, לכך שדמוקרטיות שהתהוו כתוצאה מהתערבות צבאית לא שרדו לרוב בטווח הארוך. לטענתם, התנגשות בין סדרי העדיפויות השונים של אזרחי מדינת היעד לבין אלה של המדינה המתערבת גרמה לכך שזו האחרונה נטתה לוותר על ההזדמנות להקים דמוקרטיה ליברלית. במקום זאת היא הסתפקה במשטר של אוטוקרטים או במערכת מבויתת של פוליטיקת בחירות שבאמצעותם ביקשה ליישם את המדיניות המועדפת עליה. כתוצאה מכך לא קידמה ההתערבות את הדמוקרטיה, אלא קידמה רפורמות סמליות בלבד כתחליף ל'דבר האמיתי' (De-Mesquite & Downs, 2006: 627-649).

גם וולקר (Walker) שותף להערכה שסיכויי הצלחתה של התערבות צבאית להוביל לדמוקרטיה – נמוכים. ממחקרו עולה ממצא לפיו מדינות שחוו התערבות צבאית נוטות להיות דמוקרטיות פחות מאשר מדינות מתפתחות שמעולם לא חוו התערבות כזו (Walker, 2011: 90). לפי ראסט (Russett), הצלחה גדולה יותר בקידום דמוקרטיה הושגה דווקא באמצעות פעולות לשמירת שלום של האו"ם ועל ידי ארגונים בינלאומיים אזוריים שונים, שהשתמשו במגוון של 'אמצעים רכים'. אמצעים אלה קידמו בחירות חופשיות, הגבילו מנהיגים סמכותיים והעצימו את הכוחות הדמוקרטיים המקומיים (Russett, 2005: 395). מהן הסיבות לכך שמסלול של דמוקרטיה כפויה אינו נושא לרוב את התוצאות המצופות? נראה כי תשובות לכך נמצא בטיעונים השונים שלהלן שהועלו נגד דוקטרינת בוש.

חוקרים רבים תולים את כישלון המאמצים האמריקניים לקידום דמוקרטיה בגורמים מקומיים של מדינת היעד שלא נלקחו בחשבון. אינטרליין וגרג (Enterline & Greig) בחנו מנעד רחב של אירועים היסטוריים שבהם נכפתה דמוקרטיה על מנת לנסות ולהעריך את הסיכויים לכינון דמוקרטיה יציבה באפגניסטן ובעיראק. הם מצאו כי התנאים החברתיים והכלכליים המתקיימים במדינות היעד הם קריטיים להצלחת המשימה. בחברות שאין להן היסטוריה, תרבות וניסיון דמוקרטיים, שרמת השכלה של אזרחיהן נמוכה ושמאפיינות בפיצול אתני עמוק, יש להניח שדמוקרטיזציה כפויה לא תצליח. בעיראק ובאפגניסטן, כך הם פוסקים, לא התקיימו 'התנאים המוקדמים הנכונים' כדי להצליח במעבר (Enterline & Greig, 2008: 345-346).

יפן ומערב גרמניה הוזכרו בנאומיהם של בוש ונתניהו כדוגמאות לדמוקרטיה כפויה שצלחה ונותרה יציבה. אך שתי מדינות אלה מייצגות מקרים אידיאליים לכפייה מוצלחת של דמוקרטיה, בין היתר משום שהיו אומות עם תודעה לאומית קולקטיבית חזקה והתאפיינו ברמות גבוהות יחסית של גשוג והומוגניות חברתית ואתנית וגם מסורות כלשהן של חברה אזרחית (שם). עיראק חסרה יסודות אלה. היא נולדה משרטוט גבולות אקראי כמעט של המעצמות הקולוניאליות ונכללו בה קרעים של שלוש אוכלוסיות יריבות. היא מעולם לא פיתחה קוהרנטיות או חישובים לאומיים חזקים ונותרה מאוחדת רק תחת אגרון הברזל של שליטת הרודן סאדם חוסיין. בתנאים אלה, כפי שאכן הסתבר, לא די היה בפירוק משטר הבעת' ובתוכנית שיקום בת שנים אחדות בלבד כדי להפוך אותה לדמוקרטית (טירה, 2011 : 41).

ראסט מוסיף שבספרות העוסקת בפוליטיקה השוואתית מצוין באופן מפורש שמאפייני הפנימיים של עיראק הם גורמים מעכבי דמוקרטיה, אך הדוקטרינה הניאו-שמרנית התעלמה מהם. בין המאפיינים שהספרות מצביעה עליהם ניתן להצביע על: הכנסה נמוכה לנפש (לאחר שנים ארוכות של מלחמות וסנקציות), היעדר היסטוריה של ניסיון דמוקרטי, חברה שכלכלתה תלויה ביצוא נפט (והעושר שהביא אתו הנפט חיזק והשחית את הממשל המרכזי) ותרבות אסלאמית ערבית סמכותנית. זאת בנוסף למיקומה הגיאוגרפי בסביבה רוויה בהיסטוריה של מיליטריזם וסכסוכים בינלאומיים אלימים ובשכנות למדינות בעלות משטר דיקטטורי – כל אלה הפכו את עיראק מלכתחילה ל'מקרה קשה' (Russett, 2005: 398-399). ג'רביס (Jervis) מחדד טיעונים אלה ואומר שגם אם אין כל הכרח לקיומם של תנאים מסוימים לכינונה של דמוקרטיה, הרי שקרוב לוודאי שהיא לא תוכל לשגשג בתנאים של עוני, של פערים אתניים עמוקים, מתחים בין סמכות חילונית לדתית ובין מסורות למוסדות צבאיים (Jervis, 2005: 372).

מסקנות אלה אינן מפתיעות. הספרות המחקרית העוסקת במעברים של מדינה לדמוקרטיה מדגישה את חשיבותם של התנאים והגורמים הפנימיים לגיבושו וביסוסו של משטר דמוקרטי בה. לפי תיאוריות מבניות, שהמרכזית בהן היא תיאוריית המודרניזציה (Lipset, 1993), התנאים להפיכתן של חברות לדמוקרטיות הן: התפתחות חברתית וכלכלית מוגדרת (כלומר רמת תיעוש גבוהה), שיעור גבוה של יודעי קרוא וכתוב, מידה רבה של הומוגניות חברתית ורשתות תקשורת ותחבורה מפותחות. תיאוריות תרבותיות, שעבודה זו מתייחסת אליהן, מציבות במוקדן את קיומה של מורשת אוהדת לדמוקרטיה. לשיטתן, בחלק מן החברות קיימת מסורת אוהדת לפלורליזם פוליטי ורעיוני ולביסוסו של שלטון החוק, בעוד שבחלק מן החברות לא קיימת מסורת כזו. לפי תיאוריות

מאחרות יותר הנשענות על תיאוריית המעבר (Rustow, 1970), התנאי ליצירת משטר דמוקרטי אינו תלוי במבנה חברתי כלכלי או במורשת תרבותית אוהדת לפלורליזם פוליטי, אלא בקיומן של אליטות המאמינות בעקרונות הדמוקרטיים ונחשות לקדם אותם. תיאוריות אלה מעניקות משקל מכריע לאליטות אלה ולהצלחתן לנהל משא ומתן עם נציגיו של המשטר הקיים על הרחבת תהליכי ליברליזציה שיובילו לכדי תהליך מקיף של דמוקרטיזציה.

דמוקרטיה היא מושג מורכב ורב-פנים: הגדרה 'רזה' שלה מתייחסת אליה כאל צורת ממשל בלבד (ולכן מדגישה את היבטיה המוסדיים והפרוצדורליים) ואילו הגדרה רחבה שלה מתייחסת אליה כאל ערך. אלו המחזיקים בהגדרה הרחבה של דמוקרטיה מבליטים את הפן המהותי שלה ומדגישים את החשיבות שיש לקיומה של קהילת אזרחים אחראית, מעורבת ומשתתפת המסוגלת לעצב את גורלה. שתי תפיסות שונות אלה של הדמוקרטיה חופפות בהתאמה לשתי הפרדיגמות המרכזיות של תיאוריית השלום הדמוקרטי: הפרדיגמה המבנית מוסדית לפיה די בכך שבשני הצדדים תתקיים דמוקרטיה מינימאלית, פורמלית, אליטרית ותהליכית כדי שמלחמה תהפוך לבלתי סבירה; והפרדיגמה הנורמטיבית תרבותית (כלומר דמוקרטיה השתתפותית ודיונית) שאינה מתבססת רק על צורת הממשל של מדינות, אלא גם על התרבות הפוליטית של אזרחים דמוקרטים - תרבות הכוללת ערכים כמו סובלנות, כיבוד זכויות אדם, מוכנות לפשרות וחתימה תמידית לפתרון של שלום.

פליברט (Flibbert) טוען שהכישלון של דוקטרינת בוש בעיראק מוכיח שהמשימה לכונן דמוקרטיה אינה מסתכמת רק בהקמת ממשלה ומערכת של בחירות (Flibbert, 2013: 92). ניתן להוסיף ולומר כי דמוקרטיה ראויה, מקיפה ויציבה היא מצרף עקרונות שבחירות חופשיות הן תנאי הכרחי לו, אך בשום פנים לא תנאי מספיק. נראה כי דוקטרינת בוש נטתה לבלבל בין מכניזמים של דמוקרטיה לבין תרבות פוליטית דמוקרטית. אומנם תרבות דמוקרטית לא ניתנת לחקיקה ואף לא ניתן לכפות על מדינות את אימוצה, אך בלעדיה לא תוכל הדמוקרטיה להתבסס ולהתייצב. כפי שטען דה שליט באופן משכנע בהצדיקו את הדמוקרטיה ההשתתפותית: "אנו מוקירים את ההשתתפות כשלעצמה ולא דווקא כאמצעי לגיבוש החלטות. ההשתתפות ושיקול הדעת הינם האמצעים הפוליטיים אשר מביאים לידי ביטוי את היכולות והסגולות האנושיות ואשר מסייעות במימושן. זאת, על ידי יצירה וטיפוח מודעות לזכויות הבסיסיות שבין תפיסות והאמצעים הפוליטיים בכדי להתמודד עם זכויות אדם" (De-Shalit, 1997: 74). הבנה מרחיבה כזו של הדמוקרטיה ולא התמקדות צרה במרכיב הפורמאלי, המבני והמינימלי שלה, משנה את המחשבה בדבר האופן שבו יש לקדם אותה בעולם.

מהי תרבות פוליטית דמוקרטית? תרבות פוליטית דמוקרטית היא מערכת אמונות, ערכים, עמדות והתנהגויות הרווחים בקרב הפרטים בחברה ביחס לחיים הפוליטיים ולמדינה, התומכים במוסדות דמוקרטיים וחיוניים לגיבושה וביסוסה של הדמוקרטיה. במוקד גישה זו עומדת ההנחה שיש לצפות שערכיהם של אזרחים מן השורה הם שיקבעו את המבנה הפוליטי של אותה מדינה (קימרלינג, 1995: 157-158). דאל (Dahl) טוען שגיבושה וביסוסה של דמוקרטיה מחייב את קיומה של תרבות דמוקרטית חזקה המייצרת תמיכה רגשית וקוגניטיבית מספקת בפרוצדורות הדמוקרטיות. לתפיסתו, מוסדות פוליטיים של מדינה שאינם נתמכים בידי תרבות דמוקרטית איתנה עלולים להיכנע למשטרים אוטוריטאריים (Dahl, 1997: 34-39).

בדומה לכך, לינץ' וסטפן (Linz & Stepan) טוענים שמשטר דמוקרטי עשוי להתגבש ולהתייצב רק כאשר רוב מוחלט של דעת הקהל מחזיק באמונה שהליכים ומוסדות דמוקרטיים הינם הדרך הטובה ביותר לשלוט בחיים הציבוריים וכאשר התמיכה במערכות חלופיות היא שולית, או במילותיהם: "כאשר הדמוקרטיה הופכת להיות המשחק היחיד בעיר" (Linz & Stepan, 1996: 5). אלמונד וורבה (Almond & Verba) סבורים גם הם שתפיסות ערכיות המוחזקות על ידי הפרטים באוכלוסייה כלפי המערכת הפוליטית עשויות לקדם, או לחילופין למנוע, את תפקידם התקין של דפוסי משטר דמוקרטיים. הם מדגישים כי הפנמה מאוזנת של ערכים דמוקרטיים ואמון חברתי בסיסי על ידי קבוצה גדולה דיה של פרטים, חיונית לביסוסה של דמוקרטיה כמשטר לגיטימי (Almond & Verba, 1963). דרייזק (Dryzek) טוען שיכולתם של הפרטים בחברה לקיים דיון אותנטי, מקיף ומשמעותי בסוגיות פוליטיות וחברתיות היא מרכיב מרכזי בדמוקרטיה, ולכן ראוי שיהיה משולב בכל הגדרה או מדידה של דמוקרטיזציה. הוא גורס כי ההיבט הדיוני הוא קריטי כשמדובר במעבר לדמוקרטיה ולביסוסה (Dryzek, 2009: 1381-83). דיון מהותי, כמו זה שדרייזק מכוון אליו, אינו יכול להיווצר בהיעדר תרבות דמוקרטית. אוידונל ושמיטר (O'Donnell & Schmitter) מוסיפים את ניסיון העבר הדמוקרטי של חברה כמרכיב המעודד דמוקרטיה ויציבות (O'Donnell & Schmitter, 1986).

אחד ממאפייניה של תרבות פוליטית דמוקרטית היא חברה אזרחית. מאפייניה החיוניים של חברה זו הם: מבנים של התארגנות וולונטרית, מערכות של תקשורת ציבורית ונורמות של שיתוף פעולה קהילתי. סטפן ולינץ' סבורים שחברה אזרחית חזקה יכולה ליצור אלטרנטיבות פוליטיות ושינויים, לנתב את המדינה ואת הממשל ולהתנגד לגופים המתנגדים למשטר הדמוקרטי. כך היא פועלת לחיזוק ולייצוב הדמוקרטיה ולכן היא חיונית בכל שלבי הדמוקרטיזציה (Linz & Stepan, 1997: 15-).

18. גם שמיטר (Schmitter) סבור שהפעילות האוטונומית של ארגוני החברה האזרחית היא תנאי הכרחי לקיומה של דמוקרטיה יציבה התורם לביסוסה ולהמשכיותה (Schmitter, 1997: 240).

הפילוסוף הצרפתי אלכס דה-טקוויל ראה באיגודים הוולונטריים מסד לדמוקרטיה. על-פי משנתו, החברות באיגודים אלה חיונית לפיתוח דפוסי התנהגות ועמדות דמוקרטיות ובכללן ציות לחוק, רצון לעבוד, שליטה עצמית חיונית למניעת אלימות וביטויים של אי-כבוד ובמקומם, נטיות כמו סובלנות, הרגלי שיתוף פעולה, ואם לא תכונות אזרחיות מלאות, לפחות דאגה מסוימת לרווחת הכלל. איגודים ציבוריים נתפסו בעיני דה טקוויל כמעין 'בתי ספר לדמוקרטיה', שבהם התלמידים רוכשים מיומנויות וביטחון עצמי שיאפשרו להם לפעול בזירה הציבורית, לשים רסן לשלטון ולהיות לפה לאזרחים (שי, 2003: 38). תיאורטיקנים ליברליים רואים אפוא במרחב ציבורי המאפשר את פעולתם של ארגונים עצמאיים (כלכליים, דתיים ותרבותיים) מול המדינה – תנאי לדמוקרטיה ליברלית.

גורמים פנימיים וחיוניים אלה למעבר לדמוקרטיה שדוקטרינת בוש התעלמה מהם, מודגשים בספר שפרסם דיאמונד (Diamond) בשנת 2008. בספר זה הוא מציין את חשיבות הקהילה המקומית, את תרבותה הפוליטית ואת רצונה המופגן בדמוקרטיזציה. לטענתו, סיוע חוץ בינלאומי הנושא אופי דמוקרטי (להבדיל מאופי כוחני וכפוי) עשוי להניע תהליכים דמוקרטיים, וזאת במסלול אטי של בניית דמוקרטיה מן המסד. סיוע כזה יתבטא בין היתר בחיזוקם או ביצירתם של מוסדות דמוקרטיים, ברפורמות דמוקרטיות בממשל, בתמיכה בכוחות האופוזיציה, בבנייה הדרגתית של תרבות דמוקרטית וביצירתה של חברה אזרחית. אך סיוע כזה, הוא מדגיש, עשוי להיות יעיל בתנאי שיתבצע במקביל להתפתחויות דמוקרטיות מקומיות (Diamond, 2008: Chapters: 5, 14). משמע השאיפה הפוליטית והחברתית לדמוקרטיה חייבת לנבוע, בראש ובראשונה, מתוך קהילת האזרחים עצמה. תובנה זו מתכתבת עם מילותיו של קולין פאוול (Powell), מזכיר המדינה האמריקני דאז: נדמה כי אנו מבינים היום טוב יותר שרצונן של המדינות הערביות לדמוקרטיה חייב לנבוע מהן" (Weisman, 2004). עוד מוסיף דיאמונד שאין להחיש את צעדי הדמוקרטיזציה אלא לעודד מעבר זהיר ומדורג לדמוקרטיה, תוך התחשבות בסביבה התרבותית של כל מדינה. כמו כן הוא גורס כי יש להימנע מהכתבת פתרונות ולאפשר לכל מדינה לפתח אסטרטגיה משלה, שכן דמוקרטיזציה הנכפית בכוח, סופה להיכשל (Diamond, 2008: Chapters: 14). ובמילותיו של פאוול: "כל אומה צריכה למצוא את התיב שלה ולצעוד בו בקצב המתאים לה" (Slavin, 2004).

כמו המלחמה בעיראק, גם ניצחונה של תנועת החמאס בבחירות לפרלמנט הפלסטיני בינואר 2006 (בחירות שהבית הלבן דרש כזכור לקיימן כתנאי מוקדם ומרכזי למימוש החזון של פתרון שתי המדינות), הוכיח את הסכנה הגלומה בתפיסה הפרוצדורלית של הדמוקרטיה כפי שהיא מתבטאת בדוקטרינה הניאו-שמרנית. עלייתה לשלטון של תנועה רדיקלית בעלת מיליציה ורשת של פעילי טרור באמצעות כלים דמוקרטיים ותוך ניצול המערכת הפרלמנטרית (שנכפתה מבחוץ ולא נוצרה מתוך הבשלה טבעית של תהליכים מקומיים), חשפה את הפרדוקס הטמון בהדגשת ההליך הדמוקרטי (בחירות) מצד אחד, ובהתעלמות מתוצאותיו האפשריות במדינות הנעדרות כל מורשת או תרבות דמוקרטית, מצד שני. כך התחוויר שהטכניקה הדמוקרטית כשלעצמה - כלומר בחירות רב-מפלגתיות ומערכת בחירות חופשית, אינה מבטיחה את ניצחון הדמוקרטיה. מציאות חברתית מתאימה, צריבת הערכים הדמוקרטיים בתודעת הציבור והסכמה לשלטון הרוב ולהבטחת זכויות המיעוט הן הנדרשות כדי להשיג יעד זה.

עלייתה של תנועת החמאס גם הוכיחה ש'טרור' ו'דמוקרטיה', בניגוד לאופן שבו הציגו אותם בוש ונתניהו בנאומיהם השונים, אינם שני הפכים. לא רק שדמוקרטיה (מבנית) אינה התרופה לטרור, אלא שהפצת דמוקרטיה תוך היצמדות יתר להיבטיה המוסדיים והפרוצדוראליים והתעלמות מהמטען המהותי והנורמטיבי המחייב שלה, עלולה להפוך את הדמוקרטיה לגשר לטרור. הניסיון לכפות דמוקרטיה במתכונתה 'הרזה' על אוכלוסייה מקומית שאינה תומכת בהליך זה עלול אם כן לגרום לכך שהדמוקרטיה לא תהיה אלא שלב מעבר קצר בדרך לדיקטטורה וטוטליטריות, כפי שאכן קרה. יצוין כי תוצאת בחירות זו, בין היתר, העלתה את 'הדילמה האסלאמית' הנדונה בדו"ח שכתב שארפ (Sharp) לקונגרס האמריקני ביוני 2006. דו"ח זה עוסק במדיניות ארצות הברית לקידום הדמוקרטיה במזרח התיכון ודן בשאלה: האם על ארצות הברית לתבוע מממשלות ערביות לפעול למען דמוקרטיזציה כאשר הדבר עלול להביא לעלייתם של כוחות אסלאמיים, אנטי מערביים ואנטי ליברליים? (Sharp, 2006).

מאמר המערכת של היומון הסעודי הממסדי 'עכאט' היטיב לנסח את חוסר התוחלת שבכפיית דמוקרטיה על חברה בעלת מרקם חברתי ותרבותי שונה: "רפורמות נשענות על ערכים אידיאולוגיים עמוקים הנובעים מן המרקם התרבותי של האומה המעונוינת בשינוי... לכן, כפיית הרפורמות על ידי כל גורם בעל תרבות שונה, ציביליזציה שונה, אג'נדה מיוחדת או כוונות ומטרות המשרתות את האינטרסים שלהן היא דבר בלתי מקובל לחלוטין. הדבר משול לגוף המתנגד לאיבר שאינו שלו, גם אם הוא זהב יוקרתי או שכיית חמדה... אם מחשבה רעיונית מועברת מסביבתה המקורית אל

סביבה אחרת זהו בזבוז זמן והרפתקנות מיותרת מפני ש[מחשבה זו] לא תוכל לחיות זמן רב כל עוד היא אינה נובעת מאותה הסביבה ואינה מותאמת לתנאי המציאות שלה" (עכא"ט, 2005).

היבט זה של הביקורת העלה אפוא ספק רב בנוגע ליכולתה מלכתחילה של ההתערבות האמריקנית הכפויה להביא לייסודה של דמוקרטיה בכלל, וזו של דמוקרטיה יציבה בפרט, במקום שלא היה לכך בסיס חברתי ותרבותי קודם ובהיעדר לחץ ציבורי משמעותי מלמטה לכיוונה. יצוין כי אין בביקורת זו כדי לבטל את משקלם הראוי של גורמים בינלאומיים להשפיע על עיצוב מדיניות פנים לכיוון של דמוקרטיזציה, אלא רק כדי לערער על האופן שבו הם מבקשים להשפיע, היינו בכפייה או בתמרון.

ב. דמוקרטיה כפויה חותרת תחת ערכים דמוקרטיים

ביטהם (Beetham) ורוקי'מור (Rockmore) מעלים ביקורת נוקבת ומרחיקת לכת מזו שצוינה לעיל. ביקורתם מתמקדת ברעיון המקורי של דמוקרטיה כפויה ולא בתנאים המקומיים שהכשילו אותו. ביטהם סבור שדוקטרינת בוש לוותה מלכתחילה בתפיסה מופשטת מדי של תהליכים חברתיים ופוליטיים ובאמונה, החסרה כל אחיזה במציאות, שארצות הברית יכולה לגרום לשינוי חברתי עצום במדינות השוכנות מעבר לים. הוא מבקר בחריפות את ניסיוןן של ארצות הברית ובריטניה לכפות דמוקרטיה על עיראק באמצעות כוח צבאי חיצוני. לטענתו, מדיניות זו שגבתה את חייהם של מאות אלפי הרוגים ושהבריחה מעיראק כ-2 מיליון פליטים, הייתה מבוססת על הנחה נאיבית ושגויה כי עצם הפלתו של משטר מדכא, תוביל בהכרח להיווצרותה של דמוקרטיה כברירת מחדל (Beethman, 2009: 444-445). עוד הוא מוסיף שהנחה זו מבוססת על סתירה פנימית המובילה בהכרח לכישלון מעשי: הפרת ריבונותה החיצונית של המדינה באמצעות כיבוש צבאי, בשם הקניית ריבונות פנימית דמוקרטית של העם מול שליטיו - אינה יכולה להצליח. כיבוש צבאי של כוח מבחוץ הוא מעשה כוחני שאינו יכול להתפס כלגיטימי בעיני הנכבשים והוא מכתים את המשטר שנוצר בצלו כמשטר שאינו לגיטימי. מכאן, קצרה הדרך להתנגדות אקטיבית למשטר זה, לשחיקת הביטחון האישי ולשחיקה נוספת של הלגיטימיות של המשטר החדש, בשל חוסר אפקטיביות (שם: 446-448).

גם רוקי'מור מתמקד בחשיבות הלגיטימיות של המשטר, אופן פעולתו והתפיסות העומדות ביסודו, בעיני האזרחים. לפיו, דמוקרטיה הנכפית בכוח או באמצעים אחרים על ידי גורם חיצוני, אינה דמוקרטיה כלל, שכן הכוח וחופש הבחירה אינם שייכים לאנשים שעתידם הפוליטי והחברתי הוא העומד על הפרק. לפיכך, ברעיון של דמוקרטיה כתכתיב כפוי טמונה סתירה עצמית. לביסוס טיעונו הוא מעלה שאלות נוקבות: מה אם רוב העם העיראקי, המזוהה מבחינה דתית, תרבותית,

היסטורית וגיאוגרפית עם העולם המוסלמי השמרני, אינו מעוניין בצורה אמריקנית של דמוקרטיה? מה אם הוא מעדיף, לדוגמה, ממשל הקרוב יותר בסגנונו לתיאוקרטיה מוסלמית איראנית? האומנם משטר דמוקרטי בסגנון מערבי משקף את רצונו החופשי של העם העיראקי? (Rockmore, 2004: 25).

החשיבות הטמונה בלגיטימיות של המשטר מהדהדת שוב את האנלוגיה שערכו הנשיא בוש ונתניהו בין יפן וגרמניה לבין מדינות ערב. ביפן ובגרמניה המערבית שלאחר מלחמת העולם השנייה נפלו משטרים שהיו הצד התוקפן במלחמה. משטרים אלו איבדו את הלגיטימיות שלהם לאחר שהובסו בה והמיטו חורבן על מדינותיהם. כלומר, הדמוקרטיזציה שיושמה שם בכפייה, התאפשרה גם הודות לחלל הפוליטי הריק ולמשבר הלגיטימציה שיצרה התבוסה (שפירו, 2007: 41). זאת בניגוד להפלת משטר קיים שלא איבד את הלגיטימציה שלו (לפחות לא בעיני חלק מהאוכלוסייה המקומית), במטרה להחליפו באחר. מכאן שגם בהיבט זה היו הנסיבות ביפן ובגרמניה יוצאות דופן.

כבר לפני כ-150 שנה טען הפילוסוף האנגלי ג'ון סטיוארט מיל' (Mill), שהניסיון לכפות דמוקרטיה על מדינה שאזרחיה מתנגדים לכך, סופו להיכשל. הוא צפה שבמקרה כזה תקרוס הדמוקרטיה והשלטון יחזור להיות שלטון רודני: "שום עם מעולם לא היה ונותר חופשי אלא מפני שהיה נחוש להישאר כך, מכיוון שהן מנהיגיו והן מפלגות אחרות בעם לא היו יכולים לאלץ אותו להיות בצורה אחרת. אם עם כלשהו – ובעיקר עם אשר חירותו עדיין לא עוגנה בחוק – אינו מעריך את החופש די הצורך כדי להילחם למענו ולשמר אותו כנגד כל כוח שאפשר לגייסו בתחומי המדינה... זוהי רק שאלה של שנים אחדות או חודשים אחדים עד שאותו עם ישועבד" (Mill, 1963: 381-382). בדומה, גם וולצר (Walzer) טען ש"חברי קהילה פוליטית חייבים לשאוף לחירות משלהם, בדיוק כפי שהפרט חייב לטפח את ערכיו האישיים בכוחות עצמו. אין הם יכולים להפוך להיות חופשיים, כפי שאין הפרט יכול להפוך למוסרי באמצעות גורם זר" (Walzer, 1992: 87). כך גם הפילוסוף הליברלי דייואי (Dewey) טען ש"מטרות דמוקרטיות מחייבות אמצעים דמוקרטיים למימושן" (Dewey, 1981: 367-8).

נראה כי ביטחם ורוק'מור, הסבורים שדמוקרטיה חייבת להיות מושתתת על יסודות של ריבונות העם ועל החופש של העמים לקבוע את עתידם בעצמם, מסכימים עם מיל', וולצר ודייואי. תרבויות שאין בהן משטר דמוקרטי צריכות להיאבק לאורך ההיסטוריה שלהן עבור עצמן ולפתח בתוך כך את היכולת שלהן לשלטון עצמי. התעלמות מרעיון בסיסי זה עלולה לגרום לנו להתפתות להאמין שניתן לכפות דמוקרטיזציה על חברה שאין בה תרבות והיסטוריה דמוקרטיות.

ג. סוגיית אמינותה של דוקטרינת בוש בעיני העולם הערבי

ביקורת אחרת שהוטחה נגד דוקטרינת בוש הייתה שהרטוריקה שלה לוקה בחוסר אמינות שנועדה להסתיר שאיפות אחרות. ארבעה גורמים עיקריים פגעו באמינותה של ארצות הברית בעיני העולם הערבי (אם כי לא רק בעיניו) בהתייחס לרצונה להפיץ חירות ודמוקרטיה במזרח התיכון.

הגורם הראשון: במשך השנים לא גילתה ארצות הברית אחידות ועקביות ביחסה כלפי משטרים רודניים בעולם ובמקום זאת פעלה לקידום הדמוקרטיה באופן סלקטיבי שהוכתב על ידי מפת האינטרסים שלה. מאמציה להפיץ דמוקרטיה היו מכוונים בדרך כלל כלפי משטרים עוינים ולא כלפי בנות בריתה. כשצרכיה הכלכליים או הביטחוניים נתרמו מכך, היא לא נמנעה משיתוף פעולה עם דיקטטורים שונים ברחבי העולם. כך, גם ממשל בוש בחר ללחוץ רק על מדינות מסוימות במזרח התיכון: הוא התרכז במדינות עוינות כמו עיראק, איראן, לבנון והרשות הפלסטינית, אך נמנע מלהתעמת בעינין זה עם מצרים, סעודיה ועם מדינות נוספות במפרץ הפרסי, שבהן ראה נכס אסטרטגי חשוב (Pressman, 2009: 163).

התנהלות מדינית לא קוהרנטית זו נובעת מדילמה ותיקה המלווה את ארצות הברית: האם להתרכז בשמירת יציבות בטוחה הקרוב או שמא לסייע בתהליך התפתחותם של ערכים דמוקרטיים שבטוח הרחוק יוכל לתרום ליציבות באזור? אם תעדיף ארצות הברית יציבות ואינטרסים מידיים בהווה על פני ערכי הדמוקרטיה, יחבל הדבר במחויבותה לערכיה הלאומיים המושרשים ביותר ויגרום לדחיית הרפורמה החברתית ההכרחית לקיומה של דמוקרטיה מלאה במזרח התיכון. ואולם, אם בתנאים הקיימים התמיכה בדמוקרטיה היא בעייתית עבור ארצות הברית, הרי שתמיכה במשטרים המתעלמים מן הדרישות לרפורמות פנימיות בעייתית אף היא עבורה, שכן היא פוגעת באמינותה ובמוטיבציה של המשטרים לדבוק בדרך פוליטית דמוקרטית (Fuller, 1991: 41-42).

גישה לא שוויונית זו הובילה לטענות ולהאשמות רבות כלפי הממשל האמריקני. אחת הטענות הייתה שארצות הברית משתמשת בדמוקרטיה ככלי להעניש את יריביה ולקדם את האינטרסים הביטחוניים שלה ולא מתוך עניין אמיתי בטיפול זכויות אדם בקרב העמים הערביים (Pressman, 2009: 160). עוד נטען שדוקטרינת בוש היא למעשה סוג של אימפריאליזם העושה שימוש בשפה של 'הפצת דמוקרטיה' במטרה להסתיר את שאיפותיה האימפריאליסטיות של ארצות הברית (למשל, Bacevich, 2002; Boggs, 2005; Chomsky, 2004; Merry, 2005). אסעד אבו ח'ליל (AbuKhalil) רמז כבר לאחר מלחמת המפרץ ב-1991 לסתירה הקיימת במעורבות ארצות הברית במתרחש באזור

המזרח התיכון. לדבריו, ארצות הברית שהיא מדינה המחויבת לערכי הדמוקרטיה, עמדה לצד המשטר בכוויית שאינו ידוע בחתירתו לדמוקרטיה. לאחר המלחמה היא אף השלימה עם השבתו לשלטון של משטר זה בלי שהתנתה את השבתו לשלטון בהכנסת רפורמות דמוקרטיות מהותיות (AbuKhalil, 1992). ג'רביס מציין: "בחלקים מסוימים במזרח התיכון ובאזור הים הכספי, הצורך בזרימה בטוחה של נפט מוביל את ארצות הברית לתמוך במשטרים לא דמוקרטיים" (Jervis, 2005: 371). אמל מוסא (Amal Mousa) משווה את ארצות הברית ל"סוחרת בדמוקרטיה המשווקת אותה למשטרים בהתאם לסדר העדיפויות האסטרטגי שלה" (Amal Mousa, 2004).

על האופן שבו נתפסו כוונותיה של ארצות הברית ביחס למזרח התיכון ועל אמינותה הנמוכה באזור אפשר ללמוד מהמשאל שערך מכון גאלופ בבגדאד באוגוסט 2003. במשאל זה התבקשו הנשאלים, תושבי עיראק, לציין מדוע לדעתם פלשו ארצות הברית ובריטניה למדינתם. המשאל גילה כי 43% מהמשיבים האמינו שכוחות ארצות הברית ובריטניה פלשו לעיראק בגלל עתודות הנפט שלה. תושבים אחרים מבגדד ציינו אף הם שיקולים אסטרטגיים, אך שונים: 14% אמרו כי הפעולה נועדה לייסד מושבה ולכבוש חלק מהמזרח התיכון ו-6% אמרו כי המניע לפלישה היה שאיפה לשנות את מפת המזרח התיכון כך שתתאים יותר לאינטרסים של ארצות הברית ושל ישראל; 4% בלבד ממשותפי המשאל אמרו כי הם מאמינים להצדקה העיקרית לפלישה שניתנה באותה עת – כלומר הם מאמינים שהמניע לפלישה היה הסרת האיום של הנשק להשמדה המונית; ו-1% בלבד ציינו כי הם מאמינים שהרצון האמריקני לכונן דמוקרטיה בעיראק הוא הסיבה העיקרית לתקיפה (Burkholder, 2003: 33).

אנטיקי (Antić) סבור שמטרתה העיקרית של ארצות הברית לפלישה לעיראק הייתה השתלטות על משאביה הטבעיים, כלומר על הנפט שלה (המהווה כ-10 אחוזים מעתודות הנפט בעולם). הוא מוסיף במידה לא מבוטלת של ציניות: "קל הרבה יותר 'לשכנע' את הפקידים העיראקיים לחתום על חוזים כדאיים לחברות אמריקניות בעת שהם מוקפים ב-160,000 חיילים אמריקנים" (Antić, 2009: 99-100). באותה הרוח טען מייקל סאליבן (Sullivan) שהמטרה האסטרטגית של כל התערבויותיה של ארצות הברית במדינות זרות בעידן שלאחר מלחמת העולם השנייה הייתה "לתפוס את מקומן של המעצמות האימפריאליות העיקריות של טרום מלחמת העולם השנייה - בריטניה, צרפת, גרמניה ויפן - כהגמון כלכלי בלעדי של המערכת הגלובלית" כדי להפוך את העולם למקום בטוח "לא לדמוקרטיה... אלא להון" (Sullivan, 2004: 5).

הגורם השני: תמיכתה המתמשכת והבלתי מסויגת במדינת ישראל וחוסר נכונותה ללחוץ עליה לסיים את הכיבוש בשטחים תרמה אף היא לחוסר אמינותה של ארצות הברית בעיני העולם הערבי. במאמר המערכת של היומון "אל-ח'ליג'י" מהמפרץ נכתב: "בוש אוטם את אוזניו ועוצם את עיניו מלראות את ביטול החופש בפלסטין. העם הפלסטיני דורש את החופש ובוש מצייד את מי ששולל ממנו את החופש בכל אמצעי ההרס כדי שהוא יוכל לגזול את החופש הזה בכל יום" (אל-ח'ליג', 2005). גם שר ההסברה הסורי, דר' מוחסן בלאל, תקף בחריפות את ארצות הברית. הוא טען כי יוזמת השלום של הנשיא בוש היא בבחינת זריית חול בעיניהם של הערבים והגדירה כדמיונית משום ששרת החוץ האמריקנית, קונדוליסה רייס, אמרה כי לא יתקיים דיון על הגבולות, על הפליטים הפלסטינים ועל ירושלים (אל-ח'ליג', 2007). לפי קוק (Cook): עומקה של בעיית האמינות של ארצות הברית באזור נטועה בסתירה במדיניותה אשר מבקשת לקדם את החופש והחירות לכל ובו בזמן תומכת במשטרים אוטוקרטיים ובכיבוש הצבאי של ישראל בשטחים הפלסטיניים (Cook, 2005). לכך ניתן להוסיף את דבריו של ריצ'רדס (Richards): "חוסר יכולתה של ארצות הברית ליצור רפורמות חיוביות בפוליטיקה הערבית נותרה מושפעת במידה רבה מחוסר רצונה ללחוץ על ישראל לסיים את הכיבוש הצבאי. מצב מתמשך זה הגביר את בעיית אמינותה באזור ויצר אתגר משמעותי למדיניותו של ממשל בוש" (Richards, 2005: 33).

הגורם השלישי: סירובה של ארצות הברית להכיר בתוצאות הבחירות הפלסטיניות גם הוא היה לה לרועץ. דחייתה את ממשלת החמאס לאחר שנבחרה בהליך דמוקרטי (באמצעות בחירות שהיא עצמה דרשה לקיים) ומאוחר יותר ניסיונה להפוך את הבחירה הדמוקרטית על פיה באמצעות שיתוף פעולה עם הפת"ח, העבירה מושינגטון את המסר הבעייתי שארצות הברית תומכת בדמוקרטיה אך רק בתנאי שתוצאת ההליך הדמוקרטי תהיה בהתאם לציפיותיה (Pressman, 2009: 163). באלי ורנה (Bali & Rana) טוענים שהדבר ערער עמוקות את המשמעות המהותית של קידום דמוקרטיה: במקום לקבל ולכבד את האופן שבו הגדירו את עצמם המקומיים באמצעות הבחירות, הורד היעד של קידום דמוקרטיה לדרגה נמוכה של מתן לגיטימציה לאליטות התואמות ברוחן את הממשל האמריקני. כאשר בחירות דמוקרטיות לא הצליחו לייצר את התוצאה הרצויה לארצות הברית, טענו קובעי המדיניות האמריקניים שהקבוצות המקומיות עדיין אינן מוכנות אידיאולוגית לתהליכים דמוקרטיים ובכך ביקשו לערער על הממשלות הנבחרות. התוצאה הסופית הייתה השפעה הרסנית על האמינות והלגיטימיות של ההתנהגות האמריקנית באזור (Bali & Rana, 2010: 217).

בנוסף לשלושת גורמים אלה שערערו את אמינותה של ארצות הברית, יש לציין גם שורת מקרים שבהם היא הפרה זכויות אדם – הפרות אשר פגעו קשות בתדמיתה הליברלית. דוגמה אחת לכך היא מתקן הכליאה שלה במפרץ גואנטנמו שבקובה, המהווה מוקד למחלוקות רבות העולות בהקשר להגנה על זכויות אדם בעת מאבק בטרור בכלל ובכל הנוגע לזכויות עצירים בפרט. דוגמה אחרת היא כלא אבו-גרייב שבעיראק שנחשפו בו שיטות חקירה שעורריות שבהן השתמשו חיילים אמריקנים בעצירים העיראקים. הסתירה העמוקה בין הרטוריקה האמריקנית המצהירה על דמוקרטיה לבין התנהלות כוחותיה המזוינים באבו-גרייב וגואנטנמו, טוען פרסמן (Pressman), "הפכו את הצהרותיה של ארצות הברית בדבר הצורך בכיבוד זכויות אדם ללא יותר מאשר דברי תעמולה" (Pressman, 2009: 163).

בהקשר זה אפשר לציין את דברי גאשן סאלמה (Ghassan Salameh), פרופ' באוניברסיטת סורבון ושר לשעבר בממשלת לבנון: "מי שדורש מאתנו לעשות מעבר מהיר לשלטון חוק, לחיים דמוקרטיים ולכיבוד זכויות אדם, חייב להיות מעל לכל גינוי. למעצמה הקוראת לכיבוד זכויות אדם אך בו בזמן מתירה לכוחותיה לפעול באופן שבו פעלו באבו-גרייב, אין כל סמכות מוסרית. למעצמה הקוראת לנו לשאוף רוחות משכרות של חופש אך מונעת יישום של פרוטוקולי זינבה על העצורים בגואנטנמו, אין כל סמכות מוסרית. למעצמה הדורשת כבוד למשפט הבינלאומי אך מרשה לעצמה לעקוף את חוות דעתם של רוב החברים במועצת הביטחון ואף מסרבת לחתום על אמנת בית הדין הפלילי הבינלאומי ועל הסכמי קיוטו, אין כל סמכות מוסרית. למעצמה המאמינה שלישראל יש את הזכות לחסל מנהיגים פלסטינים בזה אחר זה ולבנות גדר הפרדה החוצה כפרים ומטעים פלסטיניים, אין כל סמכות מוסרית" (Salameh, 2004: 25). עומר נשבה (Omar Nashabe) מסכם את ההשפעות שהיו לאירועי אבו-גרייב על האופן שבו נתפסה מדיניות הדמוקרטיזציה של ארצות הברית: "תמונות העינויים באבו-גרייב... הרסו את אמינותו של הממשל האמריקני... תמונות אלה הפכו את הטענות לדמוקרטיה, חופש וזכויות אדם שהאמריקנים מקדמים באמצעות מתקפה צבאית, תרבותית, פוליטית וחברתית על העולם הערבי, לטיעונים חלולים" (Nashabe, 2004: 19).

ארבעה גורמים עיקריים אלה - חוסר הקוהרנטיות שלה ביחסה למשטרים לא דמוקרטיים, חוסר נכונותה ללחוץ על מדינת ישראל לסיים את הכיבוש בשטחים, סירובה לקבל את תוצאות הבחירות ברשות הפלסטינית ושורת המקרים של הפרת זכויות אדם שסדקו את תדמיתה הליברלית - פגעו אפוא משמעותית באמינותה של ארצות הברית בעיני מדינות ערב. כמו כן ההאשמות שהפנו כלפיה על ניהול מדיניות של מוסר כפול ערערו על הלגיטימציה שלה להתערבות אידיאולוגית בענייניהן.

ד. שאלת ההתאמה בין אסלאם ודמוקרטיה

הסעיף הראשון של הפרק עסק בחשיבותה המכרעת של תרבות פוליטית דמוקרטית להצלחת תהליך הדמוקרטיזציה. אך מורכבותה של סוגיה זו מתעצמת נוכח הניסיון לשלב בין דת האסלאם, הנהוגה בכל מדינות המזרח התיכון הערבי, לבין דמוקרטיה.

היוזמה הכושלת של קידום דמוקרטיה במזרח התיכון חידשה את הדיון בהשקפה נושנה שלפיה קיימת אי-הלימה מהותית בין צורת המשטר המערבית לבין טבען של החברות הערביות. כפי שכבר נאמר, לפי השקפה זו שהציעו כמה מבכירי החוקרים המערביים (כדורי, 1993; Bernard, 2002; Huntington, 1993) להיעדרה של דמוקרטיה במזרח התיכון, הדמוקרטיה הליברלית לא תוכל להכות שורש בחברות הערביות, מאחר שחברות אלה הן חלק מציביליזציה בעלת מאפיינים דתיים ותרבותיים שונים מאלה של המערב. לטענת חוקרים אלה, גורלה של דוקטרינת הדמוקרטיזציה של הנשיא בוש נחרץ עוד בטרם יצאה לדרך. זאת כיוון שמורשת האסלאם והערכים השבטיים והמסורתיים המקופלים בה מהווים סתירה בלתי ניתנת לגישור לערכי הדמוקרטיה המערביים. לדבריהם, טעותו היסודית של בוש נעוצה בהתעלמותו מן הייחודיות של הערבים ובניסיונו לכפות עליהם צורת משטר שאינה מתיישבת עם דתם ותרבותם (שביט, 2006: 76).

ברנד לואיס (Lewis) למשל, סבור שדמוקרטיה ליברלית ואסלאם אינם בני ברית טבעיים. זאת מכיוון שעל-פי האסלאם העם אינו מקור הסמכות, שכן הישות הפוליטית נשלטת בידי האל, ומכאן שכפירה בסמכות השלטת היא בעצם כפירה באל. גישה זו שונה בתכלית מהמבנה ההיררכי בנצרות, שעליו מתבססת הגישה האירופית (Lewis, 1996).

נגד הסברים תרבותיים אלה ואחרים נטען שהם מכלילים, פגומים, מתנשאים ומסתמכים על מחקריהם של אלה שאינם ילידי האזור או תושביו ולכן נבחנים באמות מידה מערביות נוקשות. מומחים רבים כמו למשל ריצ'ארד בוליאט (Bulliet), ג'ון אספוזיטו (Esposito), עלי מזרוחי (Mazrui) וחאלד אבו אל פאדל (Abou el-Fadl) הציגו טיעונים נגדיים השוללים את הטענה שהאסלאם הוא גורם המעכב התפתחות דמוקרטית וביקשו להראות שאסלאם ודמוקרטיה הולכים יד ביד (Bulliet, 2004). כמו כן, מחקרים נורמטיביים ואמפיריים בנושא הצביעו על כך שהרוב המכריע של העולם המוסלמי (כמו טורקיה, אינדונזיה, פקיסטן, בנגלדש, סנגל ועוד) תומך בדמוקרטיה. מכאן, שהסיבה להיעדר דמוקרטיה במדינות אלה אינה נעוצה בדת האסלאם (Diamond, 2005: 17).

טסלר וגאו (Tesler and Gao) לדוגמה מפריכים במאמרם את ההסבר לפיו התרבות הפוליטית המוסלמית הנוטה לסמכותנות ולכן לאנטי-דמוקרטיות, היא זו המונעת את מעברן של מדינות ערב למשטר דמוקרטי. במחקר קלאסי על תרבות פוליטית שביצעו השניים בשנים 2003-2004 הם סקרו את עמדותיהם של אזרחים ממצרים, מעיראק, מאלג'יר, מירדן ומהרשות הפלסטינית. בסקר זה נשאלו האזרחים על עמדתם כלפי משטר דמוקרטי בכלל ועל עמדתם בנוגע להשתתות בארצם. תוצאות הסקר לימדו על תמיכה מוצקה וגורפת בדמוקרטיה בקרב הנשאלים מכל שכבות הגיל, ההשכלה ובקרב נשים וגברים כאחת. נוסף על כך שאלו החוקרים את המשיבים על יחסם לשילוב דת האסלאם במשטר. מתשובותיהם עלתה מסקנה כי התמיכה בדמוקרטיה בעולם הערבי היא רחבה, אם כי לא בדגם המערבי שלה, אלא בגרסה המביאה בחשבון את אופייה הדתי אסלאמי של החברה (Tessler & Gao, 2005).

שאלת האוניברסאליות של הדמוקרטיה המערבית ושאלת התאמתה לאסלאם מעולם לא הוכרעה והיא ממשיכה להוות סלע מחלוקת בין חוקרים. יש הסוברים ששלילת הדמוקרטיה במדינות האסלאם נובעת בעיקרה מתפיסת אזרחיהן את הדמוקרטיה המערבית כמוזרה עם מורשת המערב ועם מדיניותו האימפריאליסטית. לכן תפיסה כזו אינה אלא בבחינת התגוננות האסלאם מפני הישענות נוספת על המערב (שביט, 2006: 76). עם זאת, חשוב להדגיש כי הנחת היסוד הטבועה בתרבות הציבורית והפוליטית האמריקנית (הזחה להשקפת עולמו של נתניהו, כפי שראינו בנאומיו), לפיה כל החברות האנושיות וכל בני האדם רוצים ויכולים להיות דומים לאזרחיהם של מדינות המערב אם רק יעזרו להם להתגבר על משטרים עריצים, עוני ובערות, אומנם מעולם לא הוכחה כהנחה שגויה. עם זאת היא גם מעולם לא הוכחה כהנחה נכונה. לכן יש לבסס עליה מדיניות חלקית וזהירה בלבד, כזו הכוללת סייגים מותאמים. לאור זאת, יש לראות בהכרזתו של הנשיא בוש על 'דמוקרטיזציה' אסטרטגיה רבתי כלוקה במגבלות תרבותיות בהבנת המציאות בכלל ובזו המזרח תיכונית בפרט.

ה. שאלת מוסריותה של דמוקרטיזציה כעילה למלחמה

היבט אחר של הביקורת שהוטחה נגד דוקטרינת הדמוקרטיזציה של ממשל בוש עסק בסוגיות של אתיקה ומוסר בנושאי מלחמה. האם המטרה להפיץ דמוקרטיה היא עילה מוצדקת ומוסרית למלחמה? אם שאלה זו נבחנת ביחס לתיאוריה המסורתית של המלחמה הצודקת, הרי שהתשובה שתקבל היא שלילית, שכן תיאוריה זו רואה צדק רק במלחמה שכל תכליתה היא הגנה על קהילה

מפני תוקפנותה של קהילה אחרת. ואולם תיאורטיקנים שונים שפיתחו והרחיבו את התיאוריה במהלך השנים, מתירים שימוש במלחמה לא רק כזכות להגנה עצמית, אלא גם למטרת התערבות הומניטארית (Fiala, 2007: 28-29). האם הפצת דמוקרטיה עומדת בהלימה להרחבה זו של התיאוריה?

טסון (Teson) סבור שיש לראות בפלישה הצבאית לעיראק התערבות הומניטארית כיוון שהיא ביקשה להיטיב עם העם העיראקי על ידי הדחתו של רודן אכזרי מהשלטון וכינון משטר דמוקרטי (Teson, 2005). פיאלה (Fiala) מתווכח עם טסון. הוא מעמת את התפיסה הניאו-שמרנית הרואה במלחמה אמצעי מוסרי להפצת דמוקרטיה עם ההגדרה של טסון ל'התערבות הומניטארית' ומראה שדוקטרינת בוש חורגת ממנה. 'התערבות הומניטארית', לפי טסון, היא "שימוש מידתי של ממשלים ליברליים בכוח צבאי בינלאומי בענייניה של מדינה זרה, במטרה לבטל בה משטר של עריצות או מצב של אנרכיה. זאת, בתנאי שהתערבות זו מתקבלת בברכה על ידי הקורבנות ובתנאי שהדבר עולה בקנה אחד עם עקרון האפקט הכפול [עיקרון לפיו נזקים משניים מותרים, כל עוד הם אכן משניים]" (Fiala, 2007: 29). פיאלה טוען שהקריטריונים החדשים המתירים שימוש בכוח צבאי למטרות 'התערבות הומניטארית' כפופים בדרך כלל לעיקרון שקבע וולצר, לפיו מלחמה יכולה להיות מוצדקת רק כמענה למצבים שבהם "המצפון המוסרי של המין האנושי מזדעזע". על אף שדמוקרטיה היא ערך מוסרי חיובי, הוא פוסק, היעדרה בלבד (בהנחה שאין מדובר במצב של הפרה בוטה של זכויות אדם) אינו מצב שבו 'המוסר האנושי מזדעזע', ולכן אינו מצב המצדיק מלחמה (שם). בעניין זה אנטיקי מוסיף על פיאלה ומציין כי לא רק שבעת הפלישה לא התקיימה הפרה של זכויות אדם שהצדיקה התערבות זרה בענייניה הפנימיים של עיראק, אלא שבשנים קודמות, כשסדאם חוסין טבח בעמו, המשיכה ארצות הברית להעניק גיבוי לשלטונו, מאחר שגיבוי זה שירת את האינטרסים שלה (Antić, 2009: 90).

פיאלה מצביע על חריגה נוספת של דוקטרינת בוש מההגדרה של התערבות הומניטארית. אומנם מדוקטרינת בוש עולה הצהרה מפורשת בדבר החתירה להפלת משטרים עריצים, ומהבחינה הזו היא אכן מתאימה להגדרה של טסון. ברם, התפיסה העומדת בבסיס הדוקטרינה, לפיה מלחמה עשויה לשמש כלי לשינוי משטר, דורשת הרבה יותר מאשר את הפלתם של משטרים עריצים. היא דורשת שמלחמה תשמש גם מכשיר לבנייתם של משטרים דמוקרטיים במקומם. ואולם תכלית זו מחייבת כיבוש ארוך טווח שעלול מעצם טיבו לייצר (בקרב מי שאמורים ליהנות מהשינוי שהוא מבקש לחולל) חוסר יציבות, התנגדות ואף שנאה שיקשו מאוד על מימוש התכלית. פיאלה מעריך כי גם

לכונן דמוקרטיה, עם כל הקושי הנלווה לכך, גם להתמודד עם המכשולים העצומים שמלחמה מציבה וגם להקפיד על יישום עקרונות *jus in bello* - היא משימה קשה. קל וחומר כשמדובר בחברות שאין בהן מסורת פוליטית דמוקרטית ומוסדות עצמאיים של חברה אזרחית - כלומר חברות שכינון משטר דמוקרטי הוא עבורן בבחינת שינוי פוליטי וחברתי קיצוני. יישומה של דוקטרינת בוש בעיראק משמשת לנו תזכורת לכך (Fiala, 2007: 29-30).

אנטיק' מתעמת עם טסון גם לגבי האופן בו נתפסה הפלישה הצבאית בעיני הנכבשים עצמם. כאמור, אחד התנאים של טסון להתערבות הומניטארית היא שהקורבנות יקבלו בברכה את ההתערבות הזרה. האומנם תפס העם העיראקי את כוחות הקואליציה כמשחררים של ארצו? האומנם הייתה נוכחותם רצויה? התשובה היא חד-משמעית – לא, הוא פוסק ומציין סקר שעשו אוניברסיטאות בעיראק באוגוסט 2005 עבור משרד ההגנה הבריטי, לפיו 82% מהעם העיראקי מתנגדים לנוכחותם של כוחות הקואליציה. לכן לטענתו חוקרים המשוכנעים בנחיצות הפלישה וסבורים שבשם הדמוקרטיה שתוביל לשיפור בחייהם, על העיראקים לקבל את הכוחות הזרים על אדמתם בזרועות פתוחות – לוקים ביומרה פסולה. כדי להדגים את עומק היומרה, הוא מצטט אמירה של טסון לפיה ההתנגדות העיראקית לכוחות הקואליציה היא לא פחות מאשר אקט פלילי (Antić, 2009: 95-96).

גם מק'מהאן (McMahan) מתייחס לעמדת הנכבשים כלפי כוחות הקואליציה ובתוך כך מספק הסבר אפשרי להתנגדותם אליהם. לטענתו, אחת הסיבות לכך שהפלישה האמריקנית לעיראק אינה יכולה להיחשב 'התערבות הומניטרית' היא שלא נמצאו כל ראיות לכך שהעיראקים ביקשו להשתחרר מדיקטטורת הבעת' בעזרתה של ארצות הברית - מדינה שקצת למעלה מעשור קודם לכן, ותחת הנהגת אביו של הנשיא הנוכחי, הפציצה את בירתם, השמידה את התשתית האזרחית שלהם ומיסדה סנקציות אשר גרמו למותם של אלפים רבים של אזרחים (McMahan, 2005: 13).

ומה באשר לדוקטרינת האפקט הכפול שציין טסון בהגדרתו? דוקטרינה זו מוגבלת על ידי עיקרון בסיסי אחר בתיאוריית המלחמה הצודקת - עקרון המידתיות. עיקרון זה מדגיש את החובה להתאים את מידת הנזק שגורמת פעולה כוחנית לתועלת שתופק ממנה. דה'קוזה (DeCosse) טוען שהשלכותיה השליליות ונזקיה הרבים של המלחמה בעיראק, הן בזירה העיראקית הפנימית והן בזירה הבינלאומית, עולים לעין ערוך על התועלת, אם הייתה כזו, שהופקה מהמלחמה הזו (DeCosse, 2003). פיאלה מוסיף ואומר שהמלחמה בעיראק מוכיחה לנו מדוע עלינו לנקוט בעמדה ספקנית כלפי האמונה בכוח צבאי כאמצעי מתאים לקידום הדמוקרטיה. חסידי דוקטרינת בוש

עודדו את היציאה למלחמה וניבאו באופטימיות מוגזמת שהניצחון בה יושג בקלות. בפועל, היא גרמה לנזק רב שכלל חוסר יציבות, הסלמה בטרור ופגיעה חסרת אבחנה באזרחים (Fiala, 2007: 37). ג'רביס (Jervis) מתייחס להשלכות המלחמה בהיבט הבינלאומי וטוען שהעולם נעשה מסוכן יותר בעקבותיה, שכן היא יצרה טרוריסטים יותר מאשר חיסלה אותם, ובכך הגדילה את הסיכויים לפיגועים גדולים נגד המערב (Jervis, 2005: 353).

אנטיקי' מציג נתונים לגבי הנזק האדיר שגרמה הפלישה לעם העיראקי. הוא מצטט הערכות שנתנו חוקרים בשנת 2008 ולפיהם עד סוף שנת 2010 יעמוד מספר ההרוגים העיראקים על למעלה ממיליון, מספר הפצועים יעלה על שני מיליון ומספר האנשים שייוותרו ללא קורת גג יעמוד על 4.6 מיליון (אחד מתוך שבעה). עוד הוא מציין את הנזקים הכלכליים שהסבה המלחמה: לדוגמה בשנת 2008 היה התמ"ג בעיראק דומה לתמ"ג ערב המלחמה, וזאת אף-על-פי שבמהלך שנים אלה הכפילו עצמם מחירי הנפט פי ארבעה. גם האבטלה הגיעה באותה השנה לשיא חדש כשאחד מתוך ארבעה עיראקים מצוי ללא תעסוקה. הוא מסכם במידה של ציניות: "אכן, עיראק שילמה מחיר כבד בשם פרויקט הדמוקרטיזציה" (Antić, 2009: 98). אנטיקי' מצביע גם על קשר הדוק שקיים לתפיסתו בין חוסר מוסריותה של המלחמה לבין כישלונה. לטענתו, חוסר מוסריותה של המלחמה פגם בתמיכה הציבורית בה ובמוטיבציה בקרב חיילי כוחות הקואליציה לניהולה. מנגד, הוא עורר מוטיבציה גבוהה בקרב כוחות ההתנגדות להילחם נגד הכובשים שנתפסו בעיניהם כלא לגיטימיים. כל אלה תרמו לדעתו באופן מכריע לתוצאותיה העגומות של המלחמה (שם: 101).

אם כן לפי ביקורת זו, תפקידה של התערבות הומניטארית הוא לתת מענה למצב בו מתרחשים מעשי זוועה כנגד האנושות, וזאת, במובחן ממצב בו נשללות מעם מסוים חירויות הנגזרות מהדמוקרטיה המערבית. מכאן, שהדחת שליט רודן כמו סאדם חוסיין לא הייתה מטרה מספקת בכדי להצדיק התערבות זרה בענייניה הפנימיים של עיראק. אמנם, הפצת דמוקרטיה היא מטרה מוסרית ראויה לכשעצמה ויש אף להניח שיש בכוחה לתרום ליציבות ושלוש בעולם, אך ביקורת זו שוללת שימוש במלחמה לשם השגתה. כינונה של דמוקרטיה יציבה הוא פרויקט ארוך טווח הדורש מידה רבה של אמון, התמדה ורצון טוב בין כל הנוגעים בדבר, בו בזמן שמלחמה היא מכשיר קהה, אלים, בוטה ולא יעיל ליצירת שינוי פוליטי וחברתי מרחיק לכת, כפי שמדגימות לנו תוצאות הפלישה לעיראק.

שחיקה בתמיכת דעת הקהל האמריקנית והעולמית במדיניות הדמוקרטיזציה של ממשל בוש

הביקורת על מדיניותו של ממשל בוש שפורטה בהרחבה לעיל, לא הייתה נחלתם הבלעדית של חוגים ערביים ושל חוגי השמאל באירופה ובאמריקה. גם אינטלקטואלים, עיתונאים ואנשי ממשל בדימוס הנמנים עם האסכולה הריאליסטית התקיפו את הדוקטרינה הניאו-שמרנית. אלה פקפקו בהיגיון האסטרטגי של הנשיא, טענו שהוא אינו שיטתי והזהירו כי המאבק לדמוקרטיזציה של המזרח התיכון עלול לדרדר את האזור כולו לאי-יציבות ולכאוס. כך לדוגמה זביגניב בז'יז'נסקי (Brzezinski), מי שהיה יועצו של הנשיא ג'ימי קרטר לביטחון לאומי, הזהיר שדמוקרטיה כפויה עלולה להביא לתוצאות בלתי רצויות. הוא אף התריע כי בבחירות חופשיות בסעודיה עלול אוסאמה בן-לאדן לגבור על המלך עבדאללה (Brzezinski, 2004). גרגורי גאוס (Gause), ראש התכנית ללימודי המזרח התיכון באוניברסיטת ורמונט, קבע כי דמוקרטיזציה במזרח התיכון עלולה, בניגוד להשקפתו המוצהרת של הנשיא בוש, להגביר את הטרור באזור (Gause, 2005). אריק מרגוליס (Margolis), בעל טור בעיתון קנדי, תיאר את הממשל האמריקני כפיל בחנות חרסיה וכמי שאינו מעוניין לאמיתו של דבר בדמוקרטיזציה, אלא בעלייתם של משטרים אהודים יותר ורודניים פחות שישרתו את האינטרסים האמריקניים (Margolis, 2005).

אך ביקורת נוקבת ונרחבת זו לא נותרה בגבולות האקדמיה ולא הייתה נחלתם של חוקרים ואינטלקטואלים בלבד. היא הדהדה ופשתה גם בקרב הציבור האמריקני ובקרב ציבורים נרחבים בעולם כולו. כך ערערה משמעותית על התפיסה הניאו-שמרנית הרואה שימוש צודק בכוח וביישום מדיניות של כפייה במטרה להוביל את העולם לעידן של שלום הנובע מדמוקרטיה. מה שהחל כחזית אחידה יחסית נגד מבצעה של מתקפת ה-11 בספטמבר השתנה עם הזמן למסע שהפך בהדרגה את ההתנגדות למדיניות הדמוקרטיזציה הכפויה של ממשל בוש לקונצנוס, או לכמעט קונצנוס, זאת כפי שנראה להלן.

על ירידת התמיכה בדעת הקהל האמריקנית במדיניות ממשל בוש ועל שחיקתה של התמיכה הציבורית האמריקנית במלחמה בעיראק ניתן ללמוד בין היתר ממשאל גאלופ שנערך עבור רשת החדשות CNN והעיתון USA Today בחודש דצמבר של שנת 2005. משאל זה גילה נתון שנחשב אז נתון מדאיג ולפיו 63% מהאמריקנים הביעו הסתייגות ממדיניותו של הנשיא בוש בעיראק. בחודש שלאחר מכן גילה משאל דומה כי 58% האמינו שבידי בוש אין שום תוכנית ברורה לניצחון בעיראק ורק 38% האמינו כי יש בידיו תוכנית כזו (CNN, 2005).

ירידה בתמיכתה של האומה האמריקנית במדיניות הניאו-שמרנית עולה גם מסקר שנערך עבור העיתון 'ווישינגטון פוסט' ורשת הטלוויזיה ABC באפריל 2006. לפי סקר זה רמת התמיכה בנשיא בוש עמדה אז על 38% שהיא רמת התמיכה הירודה ביותר שזכה לה מאז כניסתו לבית הלבן בשנת 2001 (Washington Post, 2006). יצוין כי רמת התמיכה של אזרחי ארצות הברית בנשיא בוש הגיעה לכ- 80% לאחר פיגועי ה-11 בספטמבר ובמרוצת שנות כהונתו היא ירדה באופן עקבי ומתמשך (USA Today, 2005). 47% מהנשאלים הגדירו את עצמם כימתנגדים נמרצות' לממשל בוש ולמדיניותו, זאת לעומת 20% בלבד מהנשאלים אשר הגדירו את עצמם כ'תומכים נמרצות' בו ובכהונתו. כמו כן הצביע אז הסקר על כך שבשישה מתוך שבעה נושאים מהותיים במציאות האמריקנית, תמכו פחות ממחצית הנשאלים במדיניותו של בוש. החוסר בשביעות הרצון בקרב הנשאלים נבע בעיקרו ממדיניות ארצות הברית במלחמה בעירק, כאשר 62% הצביעו על כך כסיבה. נוסף על כך, מחצית מהנשאלים הביעו התנגדות לדרך שבה בחר הנשיא בוש להילחם בטרור (The Washington Post, 2006).

סקר אחר שערך מכון גאלופ ביולי 2007 גילה ש-62% מהאמריקנים סבורים שארצות הברית טעתה בכך ששלחה כוחות צבאיים לעיראק. מכון גאלופ מציין שהייתה זו הפעם הראשונה שההתנגדות למלחמה חצתה את רמת ה-60% (השיאים הקודמים להתנגדות נרשמו במרץ 2007 ובספטמבר 2005 ועמדו על 59%) (Gallup, 2007). מסקר אחר שערך מכון גאלופ עבור ה-CNN וה-USA Today עלה כי למעלה ממחצית הנשאלים רוצים שהצבא האמריקני ייסוג מעיראק תוך פחות מ-12 חודשים (תוצאה דומה נרשמה בסקר שנערך בשנת 1970 לגבי מלחמת וייטנאם, שבו השיבו 48% מהנשאלים כי יש להחזיר את החיילים הביתה תוך פחות משנה) (Ynet, 2005). כפי שעולה מסקר שערך בדצמבר 2009 מכון המחקר היוקרתי PEW, השפיעה הימשכות המלחמה בטרור על הציבור האמריקני באופן כזה שמחציתו תמך אז באימוץ חוזר של המדיניות הבדלנית שאפיינה את ארצות הברית עד מלחמת העולם השנייה. 49% מהאמריקנים הכריזו אז כי הם מעדיפים שארצם תעסוק בענייניה ותאמץ מדיניות בדלנית יותר בעולם (הסקר הוצג בהשוואה לסקר אחר שנערך בשנת 2002 ובו רק כ-30% מהציבור האמריקני הביעו תמיכה בבדלנות). לפי מכון PEW, שיעור תמיכה זה במדיניות-חוץ בדלנית היה הגבוה ביותר שידעה ארצות הברית בארבעת העשורים האחרונים (PEW, 2009).

כפי שצוין לעיל, התופעה של שחיקת התמיכה במדיניותו של ממשל בוש באה לידי ביטוי גם בחלקים נוספים בעולם. לפי מכון PEW העורך זה עשרות שנים סקרי עמדות מפורטים בעשרות מדינות, גרמה

דוקטרינת בוש לכרסום ניכר בתדמיתה המוסרית של ארצות הברית והעצימה באופן משמעותי רגשות אנטי-אמריקניים בעולם כולו (PEW, 2003). להלן ממצאים מתוך סקר השוואתי שנערך בשנת 2000 ובשנת 2006 (בהתאמה) הממחיש את ההידרדרות שחלה בתדמיתה של ארצות הברית בעולם: בבריטניה - בעלת בריתה האירופית המהימנה ביותר של המעצמה האמריקנית, ירד שיעור התמיכה מ-83% ל-56%; בגרמניה מ-78% ל-37%; בצרפת מ-62% ל-39%; ובספרד מ-50% ל-23%. ב-2002 וב-2003 (בהתאמה) ירד שיעור התמיכה בברזיל מ-52% ל-34% וברוסיה מ-61% ל-36% (שם).

תדמיתה של ארצות הברית בתקופת ממשל בוש נפגעה מטבע הדברים באופן משמעותי גם ברחבי העולם המוסלמי, כולל במדינות בהן נחשבה לפופולארית באופן יחסי. באינדונזיה למשל שיעור המחזיקים בגישה חיובית כלפי ארצות הברית ירד מ-61% בשנת 2002 ל-15% בשנת 2003, ובטורקיה מ-52% בסוף שנות ה-90 ל-15% בשנת 2003 (שם). סקר דומה משנת 2006 הראה כי מגמת צניחה זו בדעת הקהל העולמית נמצאה גם ביפן ובהודו, שתי מעצמות אסיאניות בעלות עמדה פרו-אמריקניות מתונה. עוד יצוין כי מדיניותו המתעמתת של ממשל בוש הביאה לכך שרוב המדינות המוסלמיות החלו לראות בארצות הברית איום על האסלאם. בסקר מכון PEW משנת 2005 נמצא כי בחמש המדינות המוסלמיות שהשתתפו בסקר – אינדונזיה, פקיסטן, טורקיה (המשמשת חברה בברית נאט"ו עוד משנת 1952), ירדן ולבנון - הביע הרוב המכריע חשש שארצות הברית תהפוך לאיום צבאי גם על ארצו (PEW, 2007).

סקרים בינלאומיים אחרים (למשל של ה-BBC ושל גאלופ) מאשרים אף הם את האופי הגלובלי המתמשך של בעיית הדימוי של אמריקה בעולם בתקופת הנשיא בוש (שם). סקר של האיחוד האירופי (Eurobarometer) שנערך באוקטובר 2003 בקרב המדינות החברות באיחוד מצא שמספר האנשים הרואים בארצות הברית איום על השלום העולמי דומה למספר האנשים הרואים כך את איראן. בבריטניה ראתה אותה באופן הזה יותר ממחצית האוכלוסייה בבריטניה (55%). לעומת זאת ביוון, בספרד, בפינלנד ובשוודיה היא נתפסה כאיום הגדול ביותר על השלום, אף יותר מאיראן או מצפון קוריאה (PEW, 2003). סקר PEW מ-2006 הראה תוצאות דומות (PEW, 2007). בתשובה לשאלה הנוגעת לגורמים להתפשטות האנטי-אמריקניזם – האם מקורו במדיניות הנשיא בוש או שמא בארצות הברית בכלל – הצביע הרוב המכריע על הנשיא עצמו (PEW, 2003). בהקדמה לדו"ח מטעמו מינואר 2005, מכון PEW מסכם את תופעת האנטי-אמריקניזם ומציין ש"הרגשות האנטי-אמריקניים נעשו עמוקים ורחבים יותר משהיו אי-פעם בעבר בהיסטוריה המודרנית. הדבר חריף

ביותר בעולם המוסלמי ואולם התופעה הפכה להיות חובקת עולם - מאירופה ועד אסיה, ומדרום אמריקה ועד אפריקה" (PEW, 2005).

ביטוי לשינוי בשיח האמריקני בסוגיית קידום כפוי של דמוקרטיה במזרח התיכון

תבוסתה של המפלגה הרפובליקנית וניצחונם של הנשיא ברק אובאמה ושל המפלגה הדמוקרטית בבחירות 2008 מהווים ביטוי פוליטי לשחיקה המתמשכת בתמיכה של דעת הקהל האמריקנית במדיניות ממשל בוש. אירועים אלה גם מבטאים את השינוי שחל בשיח האמריקני בכל הקשור לסוגיית הפצה כפויה של דמוקרטיה כאמצעי להשגת יציבות ושלוש בעולם. זאת לאור ההבדלים בהשקפת עולמן ודפוסי פעולתן של שתי המפלגות ביחס לסוגיה הנדונה, בעיקר בתקופה שבה השתלט השיח הניאו-שמרני על המפלגה הרפובליקנית וחיזק בה את האגף הימני. המפלגה הרפובליקנית מחזיקה בהשקפת עולם נצית התומכת בהתערבות אמריקנית אגרסיבית וחד-צדדית בענייני חוץ לצורך התנעת תהליכים ליברליים וקידום הדמוקרטיה בעולם. לעומת זאת, במרכזה של מדיניות-החוץ של המפלגה הדמוקרטית עומדת תפיסה רכה וליברלית, לפיה יש לקדם את יעדיה המדיניים של ארצות הברית באמצעים דיפלומטיים – כלומר במסגרת הידברות רב-צדדיות.

מדיניות-החוץ לא הייתה הסוגיה המרכזית במערכת הבחירות לנשיאות ארצות הברית בשנת 2008, זאת נוכח פרוץ המשבר הפיננסי העולמי בסתיו של אותה השנה. עם זאת, המחלוקות בנושא מדיניות-החוץ בין שתי המפלגות היו חריפות, וציבור הבוחרים האמריקני ראה אותן כרלוונטיות שכן באמצעותן ניתן היה לעמוד על הזהות התרבותית של כל אחד משני המועמדים לנשיאות (עודד & אלטרמן, 2012). המועמד הדמוקרטי ברק אובאמה ביסס את מועמדותו לנשיאות על התנגדותו הנחרצת למלחמה בעיראק, מלחמה שלדעתו נולדה בחטא. לפיכך סבר שיש לסיימה במהרה גם בהיעדר הכרעה צבאית. לתפיסתו, הייתה ארצות הברית צריכה להשקיע את עיקר מאמציה הצבאיים בפקיסטן, בהבסת ארגוני הטרור שעמדו מאחורי פיגועי ה-11 בספטמבר (Obama, 2007).

שאיפתו של אובאמה לבסס מדיניות-חוץ אמריקנית חדשה שתתמקד בתחום הדיפלומטיה נבעה מהאמונה שאת רוב הבעיות האמריקניות בענייני חוץ ניתן לפתור באמצעות הידברות. שאיפה זו באה לידי ביטוי בין היתר בביקורת שמתח לא פעם על הגישה הרפובליקנית שחילקה את העולם באופן דיכוטומי ל'אויבים' (מדינות שאינן דמוקרטיות) ול'אזרחים' (מדינות דמוקרטיות), וכך שללה כל אפשרות להידברות עם מי שהוגדרו כ'אויבים'. ב-20 במאי 2008 הוא אמר: "מדינות חזקות ונשיאים חזקים מדברים עם יריביהם. זה מה שעשה רייגן עם גורבצ'וב. איראן, קובה וונצואלה -

מדינות אלה הן קטנות בהשוואה לברית המועצות. הן לא מאיימות עלינו באופן בו איימה עלינו ברית המועצות. ולמרות זאת היינו מוכנים להתדיין עם הסובייטים, גם בתקופה שבה איימו כי ימחקו אותנו מעל פני האדמה" (Luo, 2008). נאמן לתפיסה הניאו-ליברלית, לא שלל אובאמה שימוש באמצעי לחץ כלכליים או צבאיים נגד מדינות יריבות במקרים מסוימים, אך גרס כי שימוש שכזה יכול להיעשות רק לאחר שמוצו כל הניסיונות הדיפלומטיים ובשיתוף פעולה עם בנות בריתה של ארצות הברית.

בניגוד לעמדה זו, סבר המועמד הרפובליקני ג'ון מק'קיינן, שהיה אהוד על החוגים הצבאיים, שכדי להכריע את הטרור, אין להציג לוח זמנים לנסיגה מעיראק, שבה ראה בסיס חיוני למלחמה בטרור, אלא לצאת ממנה רק לאחר שתושג הכרעה צבאית (McCain, 2007). באחת מהתבטאויותיו הדגים את אמונתו בעיקרון זה בלשון הגזמה וטען כי במידת הצורך תימשך הנוכחות הצבאית האמריקנית בעיראק גם בעוד מאה שנה. כשמצא עצמו תחת ביקורת על אמירה זו הבהיר כי התכוון שקיימת אפשרות לנוכחות אמריקנית על פי המודל הקיים בגרמניה, יפן ודרום קוריאה, שם מוצבות יחידות אמריקניות מאז מלחמת העולם השנייה (McCain, 2008). לשיטתו של מק'קיינן העולם מחולק למדינות דמוקרטיות שארצות הברית צריכה לקרב אליה ולמדינות שאינן דמוקרטיות הראויות ליחס חשדני ונוקשה. תפיסתו זו באה לידי ביטוי בין היתר בתמיכתו בכינון 'חבר מדינות דמוקרטיות', שייכנס לפעולה כל אימת שתיקלע מועצת הביטחון של האו"ם למבוי סתום (Sidoti, 2007). את התנגדותו של יריבו הדמוקרטי למלחמה בעיראק ואת דרישתו לסגת ממנה גם ללא הכרעה תקף מק'קיינן והציג אותה ככניעה המעידה על החולשה של אובאמה ועל הליברליזם התרבותי-פוליטי שלו (עודד & אלטרמן : 2012).

בהתאם לכך תרו בוחרים אמריקנים בעלי תפיסת עולם שמרנית אחרי מועמדים שנקטו קו פרו-צבאי ותפסו עמדה זו כממצבת אותם לא רק נגד עולם האסלאם, אלא גם נגד מה שלדידם נתפס כליברליזם פציפיסטי מנוון, המגולם בידי אובאמה (שם). על ההבדלים בהשקפת עולמן של שתי המפלגות אפשר ללמוד גם מסקרים שבדקו את גישותיהם של אזרחים אמריקניים כלפי מדינות-החוץ של ארצם בתקופת המלחמה בעיראק (2004). אלה הראו בבירור שהמפלגה שהאזרח האמריקני מזוהה איתה עשויה לשמש מנבא חזק לגבי עמדותיו ביחס למלחמה בעיראק. כך אזרחים שהחזיקו בהשקפת עולם דמוקרטית ליברלית תמכו בה משמעותית פחות מאשר אזרחים שהחזיקו בתפיסת עולם רפובליקנית שמרנית (Nau, 2012). גם לפי סקר שערך מכון גאלופ ביולי 2007,

בתשובה לשאלה האם המלחמה בעיראק היא טעות, ענה רוב של 84% מהדמוקרטים בחיוב, וזאת לעומת מיעוט של 28% מהרפובליקנים (Jones, 2007).

אובאמה נכנס אפוא לתפקידו כנשיא ארצות הברית כשהוא מביא עמו גישה שעמדה בניגוד למדיניות-החוץ של הנשיא בוש. בבסיס תפיסתו ניצבת האמונה כי כדי להשיג הישגים ולהימנע מעימותים עם יריבים או מבידודם, יש לטפח עמם יחסי גומלין חיוביים. בעוד שקודמו נקט בגישה מתעמתת כלפי מדינות שנחשבו בעייתיות במזרח התיכון, בחר אובאמה להשקיע מאמץ כדי לקיים עמן יחסי גומלין בונים. הוא האמין כי מחוות רטוריות ותמריצים חומריים שייווצרו במסגרת יחסים אלו יאפשרו לארצות הברית להשיג את יעדי מדיניות-החוץ שלה בלי אלימות (הלר, 2009: 7-8). איש שלום טוען שממשל אובאמה אימץ אסטרטגיה מדינית של 'עוצמה רכה'. מושג זה, אשר עלה לכותרות לראשונה בתחילת שנות ה-90 בעקבות ספרו של החוקר ג'וזף ניי (Nye), מתייחס ליכולתה של מדינה לעצב את העדפותיה של מדינה אחרת בדרכים שאינן כוחניות ולהשיג את יעדיה בעזרת גיוס מדינות תחת הנהגתה, לאור הערכים והתרבות שהיא מייצגת והדוגמה שהיא מספקת (Ish-Shalom, 2013: 147-154). זאת להבדיל מהמונח 'עוצמה קשה' המאפיין את ממשל בוש והמתייחס ליכולתה של מדינה לממש את יעדיה בעזרת שימוש באמצעי כפייה נגד מדינות אחרות הנגזרים מיכולותיה הכלכליות והצבאיות.

על קווי מדיניותו של אובאמה במזרח התיכון ועמדותיו בסוגיה של קידום החירות והדמוקרטיה ניתן ללמוד מתוך נאומים שנשא טרם תקופת כהונתו ובמהלכה. ב-4 ביוני 2009 נשא הנשיא אובאמה את נאומו ההיסטורי "התחלה חדשה" באוניברסיטת אל-אזהר שבקהיר, שמטרתו הייתה להפגין את שינוי המדיניות של הממשל האמריקני החדש כלפי העולם הערבי והמוסלמי. במסגרת הנאום ביקש אובאמה לפרוס את נושאי המחלוקת העיקריים בין העולם הערבי לעולם המערבי (ובהם דמוקרטיה והסכסוך הישראלי-פלסטיני) ולהראות כיצד אפשר להגיע לפשרות המבוססות על אינטרסים משותפים. הוא הדגיש את המשותף והמאחד בין העולמות הללו והקפיד להציג כל עמדה שבה הוא דן משני הצדדים שלה כדי להעביר מסר של פתיחות ושל קבלת האחר.

בנאום זה ביטא אובאמה את נכונו של הממשל החדש בראשותו לקבל את העובדה שעמים הם האחראים לגורלם והם האחראים לבחור לעצמם את סוג האמנה החברתית שהם מבקשים לכרות עם שליטיהם. "אני יודע שהיו חילוקי דעות בנושא קידום הדמוקרטיה בשנים האחרונות, וחלק גדול מחילוקי דעות אלה קשור למלחמה בעיראק. על כן, ברצוני להבהיר: אף שיטת ממשל לא יכולה או

צריכה להיכפות על מדינה כלשהי על ידי אחרת. מצד שני אין זה מפחית מהמחויבות שלי לממשלות המשקפות את רצון העם. כל מדינה מפיחה רוח חיים בעיקרון זה בדרכה, בהתבסס על המסורת של בני עמה. אמריקה אינה מתיימרת לדעת מה טוב ביותר עבור כל אחד, בדיוק כשם שלא נתיימר לבחור את תוצאותיהן של בחירות תקינות" (Obama, 2009A).

בהודעתו באו"ם ב-23 בספטמבר 2009 הצהיר אובאמה כי ארצות הברית לא תהיה מעורבת יותר בכפיית דמוקרטיה: "לא ניתן לכפות על אומה דמוקרטיה מבחוץ. כל חברה חייבת לחפש את הדרך שלה, ואין בנמצא דרך שהיא דרך מושלמת. כל מדינה צריכה לחתור לדמוקרטיה דרך השורשים, התרבות, העם והמסורת שלה... ארצות הברית של אמריקה לעולם לא תחסוך במאמצים לעמוד על זכותם של אנשים בכל מקום לקבוע את גורלם שלהם" (Obama, 2009B). כלומר קידום הדמוקרטיה בעולם לא יתנהל יותר בדרך הניאו-שמרנית הכוחנית, לפחות לא במשמרת של הנשיא אובאמה.

תפיסת הדמוקרטיה של אובאמה אינה רק תפיסה מבנית ואליטרית ובנאומו הוא אכן הקפיד להדגיש שדמוקרטיה היא הרבה יותר מאשר רק בחירות: "אנחנו צריכים להיאבק למען דמוקרטיה ואני אעשה זאת. אבל דמוקרטיה היא יותר מאשר קלפי" (Obama, 2007A). או כפי שאמר בנאום קהיר: "בחירות לבדן אינן מקיימות דמוקרטיה אמיתית" (Obama, 2009A). בהתאם לכך, הדמוקרטיה שתקדם ארצות הברית בעולם תכוון לעבר החברה הלא דמוקרטית בכללותה, ולא רק לעבר מנהיגיה. וזאת באמצעות "חיזוק הדמוקרטיה והחברה האזרחית, שיפור הכלכלה והתמודדות עם סוגיות בריאות בינלאומיות" (Obama, 2005).

מדיניות זו חלה גם על בת-בריתה המסורתית של ארצות הברית, פקיסטן: "אנחנו לא יכולים לבסס את המדיניות שלנו ביחס לפקיסטן על הנשיא מושארף. פקיסטן היא בת-ברית שלנו, אך אנחנו פוגעים בביטחוננו ובזה של בת-בריתנו על ידי תמיכה בנשיא שלה בזמן שאנו רואים שהוא מתעלם מהאינטרסים של העם... לכן אנו צריכים להגדיל משמעותית את תמיכתנו באזרחים הפקיסטניים ולהשקיע בחינוך, בפיתוח כלכלי ובמוסדות דמוקרטיים" (Obama, 2008A). ייתכן שתפיסה השתתפותית זו של אובאמה את הדמוקרטיה (להבדיל מתפיסתו האליטרית של בוש) היא שהובילה אותו לשאת את נאומו בישראל במרץ 2013 לפני אלפי סטודנטים ולא במשכן הכנסת (מעוז הריבונות של ישראל), כמקובל. הבחירה להעביר מסרים ישירים לציבור הישראלי בדגש על הזר הצעיר משקפת את אמונתו שהמקור לשינוי במדיניות ולשינוי במשטר טמון בעם עצמו ולא באליטה הפוליטית.

נראה שאובאמה מאמין כי חברה לא דמוקרטית תבקש להפוך לכזאת רק בְּבֹאָה במגע עם ערכים ותרבות דמוקרטיים: "ולכל אלה שתהו אם המגדלור של אמריקה עדיין בוער ומאיר הוכחנו שוב שהכוח האמיתי של האומה שלנו לא בא מכוח הנשק שלנו או מכוח העושר שלנו, אלא מהכוח המתמשך של האידיאלים שלנו: דמוקרטיה, חירות, הזדמנות ותקווה בלתי נדלית" (Obama, 2008B). להשקפתו של אובאמה מדיניות ארצות הברית צריכה להתאים עצמה ולדבוק תמיד בערכים גדולים אלה, "אבל חלק ממה ששומר על מעמדנו כמגדלור של העולם הוא שאנחנו מוכנים להמשיך להיות נאמנים לאידיאלים שלנו, גם כאשר זה קשה, לא רק כשזה קל" (Obama, 2009C).

לתפיסתו של אובאמה ארצות הברית צריכה להוות מודל לחיקוי ולדבוק בערכים שלה ולא לנהוג במוסר כפול המזוהה בדרך כלל עם ימי הנשיא בוש. לכן טען ש"הגיע הזמן לשחזר את המנהיגות המוסרית שלנו על ידי דחייה חד-משמעית של עניינים, סגירת גואנטנמו, שחזור הביאס קורפוס ועל ידי חזרתנו להיות שוב אור של צדק למתנגדי משטר במחנות שבויים ברחבי העולם" (Obama, 2008C). בכל הנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני, ראה אובאמה ביישוב הסכסוך והבעיה הפלסטינית את הזרז החיוני להשגתו של תהליך התקרבות בין ארצות הברית למחנה הערבי המתון (בן צבי, 2011: 274). כלומר, מבחינתו פתרון הסכסוך אינו רק בבחינת מטרה כשלעצמה, אלא גם אמצעי להשגת מטרה רחבה יותר: התקרבות אמריקנית מוסלמית על ידי שיקום אמינותה וסמכותה המוסרית של ארצות הברית בכל הקשור לקידום הדמוקרטיה בעולם. כיוון שהבין שארצות הברית נתפסה לאורך שנים כמתווך מוטא (לטובת ישראל) בסכסוך המזרח תיכוני, הקפיד אובאמה בנאום קהיר למצב את עצמו כמתווך ניטראלי. לצורך כך נמנע מלתת כל יחס מועדף לישראל והציג מחוות (הצהרתיות) לפלסטינים (Obama, 2009A).

גם העולם הערבי, או לפחות חלקו, זיהה את המגמה השונה בתכלית במדיניות-החוץ של אובאמה ביחס לקודמו. למחרת נאום קהיר נכתב במאמר המערכת של היומון הסעודי 'אל-מדינה' כי הנאום "משקף מגמה אמריקנית חדשה וכנה כלפי יצירת סדר עולמי חדש על יסודות חדשים, הנשענים על המשפט הבינלאומי ומבקשים צדק, שלום, ורווחה לאנושות כולה... אובאמה החזיר את ארצות הברית ליושרה" (אל מדינה, 2009). במאמר המערכת ביומון המצרי 'אל-אהראס' נכתב כי "נאום אובאמה צפוי להיכנס להיסטוריה כאחד המסמכים החשובים ביותר הממחישים את רצון המערב וארצות הברית ביחס שונה לאסלאם ולמוסלמים, לאחר מאות שנים של תוקפנות ואיבה" (אל אהראס, 2009). ביומון הסעודי 'אל-וטן' נכתב: "הנאום חרג מן המסגרת [הצרה] של הכרה בטעויות והתנצלות על מעשיהם של הממשלים האמריקנים הקודמים, והתרחב לעיסוק בפתיחות כלפי

האסלאם ופתיחת דף חדש עם המוסלמים – כל המוסלמים. עיון מהיר בעקרונות שנכללו בנאום מאשרים בבהירות את הסתלקות היהירות האמריקנית... ואת בואה של רוח נועזת, השואפת להכריז לכל הפחות על רצונה הגלוי בשותפות אמיתית...” (אל וטן, 2009). עיסאן שרבל, עורך היומון 'אל-חיאתי', כתב: "ההתנהלות מול ג'ורג' בוש הייתה קלה יותר. למחרת ההתקפות של ה-11 בספטמבר הוא חיקה את אוסמה בן לאדן וחילק את העולם לשניים... ברק אובאמה בא ממקום אחר.... [אובאמה] רצה לומר שהמעצמה היחידה [בעולם]... איננה חוששת מלהודות בטעויות, ש[ארצות הברית] החליטה להושיט לעולם יד במקום אגרוף קפוץ, שהיא מעוניינת לעודד את שותפיה ולא להכתיב להם וכי גם שותפיה נדרשים לבדיקה מחודשת שאין מנוס ממנה, וזאת על בסיס של כבוד הדדי, ערכים משותפים ואינטרסים שיוכלו לבסס שותפות עתידית...” (אל חיאתי, 2009).

סיכום

בחלק הראשון של פרק זה הוצגה מדיניות-החוץ האמריקנית ביחס להפצת הדמוקרטיה במזרח התיכון ובאירועים שבהם ניסתה ארצות הברית לכפות דמוקרטיה. כישלונה של דוקטרינת בוש – כפי שהוא התבטא בשקיעתו של חזון הדמוקרטיזציה של עיראק אל תוך מציאות אלימה ומתמשכת וניצחון ארגון החמאס הפונדמנטליסטי בהליך דמוקרטי של בחירות לרשות הפלסטינית - חשף את הקשר הרופף המתקיים בפועל בין רפורמות דמוקרטיות מבניות ובין שלום. כישלון זה אף הוכיח שהרצון להפיץ דמוקרטיה כתכתיב כפוי מבחוץ עלול להוביל לתוצאה הפוכה, כלומר לעלייתם של כוחות אנטי דמוקרטיים. על תוצאותיה של דוקטרינת הדמוקרטיזציה של הממשל האמריקני ניתן ללמוד בין היתר ממדד הדמוקרטיה 'פרידום האוס' (Freedom House) לפיו עיראק והרשות הפלסטינית נותרו, גם אחריה, 'לא חופשיות'.

בחלקו השני של הפרק הוצגה הביקורת העולמית הנוקבת שהתעוררה כתוצאה מהאירועים הללו על הרעיון של כפיית דמוקרטיה בעולם: ביקורת על כך שמסלול של דמוקרטיה כפויה מבחוץ הינו מסלול שנדון מראש לכישלון שכן הוא אינו מייחס את החשיבות הראויה לגורמי פנים במעבר לדמוקרטיה; ביקורת על כך שדמוקרטיה כפויה מעצם טבעה חותרת תחת ערכים דמוקרטיים ולכן אינה בת-יישום; ביקורת על אמינותה המפוקפקת של דוקטרינת בוש בעיני העולם הערבי; ביקורת על התעלמותה המוחלטת של דוקטרינת בוש משאלת התאמתה של הדמוקרטיה לאסלאם, שאלה שמעולם לא הוכרעה; ולבסוף, ביקורת על חוסר מוסריותה של דמוקרטיזציה כעילה למלחמה.

בחלק השלישי והאחרון של הפרק הוצג האופן שבו תורגמה ביקורת עולמית זו על מדיניות קידום כפוי של דמוקרטיה במזרח התיכון לשחיקה נרחבת בתמיכת דעת הקהל האמריקנית וכיצד היא פגמה בדימוייה של ארצות הברית ברחבי העולם כולו. **כל אלה מעידים בבירור על עייפות הציבור האמריקני ממדיניות-חוץ הדוגלת בהפצת דמוקרטיה באופן כפוי ועל רצונו בהתרחקות ממדיניות זו.** כך גם צוינו המשמעויות הפוליטיות של אירועים ותהליכים אלה, שהתבטאו בין היתר בעלייתו לשלטון של הנשיא ברק אובאמה בראשות המפלגה הדמוקרטית בארצות הברית בתחילת 2009. בפרק הבא אקשור בין אירועי הדמוקרטיזציה הכפויה והמשמעויות שנלוו להם לבין השינוי שחל ברטוריקה הפוליטית של נתניהו.

פרק חמישי

דיון, סיכום ומסקנות

דיון

בפרק זה אציע הסבר לשקיעתו של טיעון השלום הדמוקרטי ברטוריקה הפוליטית של נתניהו. הסבר זה עשוי למלא את החסר המחקרי העולה ממחקרה של קראופורד ביחס לחסמים אפשריים שקיומם ימנע מטיעון ביחסים הבינלאומיים להיות טיעון יעיל ומשכנע.

בהצביעה על חשיבותו של הטיעון בשיח הבינלאומי ובצינה כי טיעון יעיל הוא טיעון הפרץ חסמים, קראופורד מונה שורה של חסמים אפשריים שקיומם ימנע מטיעון להיות אפקטיבי וביניהם: רגשות שליליים השוררים בין הטוען לקהל מאזיניו, חוסר הלימה בין תוכן הטיעון לבין האמונות והזהויות התרבותיות הרווחות בין המשתתפים בוויכוח ופער בין תפיסות העולם של הדובר לבין תפיסות העולם של קהלו (Crawford, 2009: 118).

לאור דבריה אלו של קראופורד נשאלת השאלה מה אם כן הפך את טיעון השלום הדמוקרטי, שזכה במשך שנים למקום של כבוד בקרב קהל היעד (ובעיקר בקרב ההנהגה האמריקנית) לכזה שלא חפצים עוד ביקרו? מה הפך אותו מטיעון ששירת נאמנה את סדר יומו של נתניהו לטיעון שהוא נאלץ לזנחו? הרי מדבריה של קראופורד עולה שכל עוד הדובר, הטיעון, הקהל והיחסים ביניהם אינם משתנים - אין סיבה להימאסותו של הטיעון. פרק זה מבקש להתייחס לתהיות אלו כאל שאלות המצביעות על תופעה רטורית ייחודית שההסבר שלה טמון בזיקה שבין קהל היעד לאירועים בזירה הבינלאומית (כלומר הסבר הנמצא מחוץ למשולש דובר-טיעון-קהל ומחוץ ליחסים בין קדקודיו).

השימוש של נתניהו בטיעון השלום הדמוקרטי מתבסס על ההתייחסות לרטוריקה כאל פעילות לשונית המכוונת להבטיח את השכנוע של קהל השומעים באמצעות העלאת טיעונים (פרלמן, 1984). בין השנים 1993-2008 השתמש נתניהו בטיעון השלום הדמוקרטי כדי להצדיק את 'מדיניות הדחייה' שלו ביחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני וכדי לזכות בלגיטימציה למדיניות זו מצד הקהילה הבינלאומית בכלל והקהילה האמריקנית בפרט.

טיעון זה המגלם בתוכו את נכסיה הרטוריים השונים של תיאוריית השלום הדמוקרטי, סייע בידיו של נתניהו להימנע ממשא ומתן ישיר עם הפלסטינים, למשוך זמן ולהרחיב את מפעל ההתנחלויות במטרה להביא את ישראל למצב שבו תוכל להותיר בידיה את מרב השטחים האופציונאלי. אך לאחר כמעט שני עשורים שבהם רתם את תיאוריית השלום הדמוקרטי לקידום סדר יומו האידאולוגי והפוליטי - סדר יום הדוחה פתרון של שלום והרואה בכל שטחי הגדה ומזרח ירושלים

חלק בלתי נפרד מארץ ישראל - זנח נתניהו טיעון זה. **הסיבות לזניחת הטיעון שהם עניינה של עבודה זו, נעוצות באירועים שהתרחשו בזירה הבינלאומית באותה התקופה ובמשמעויות החברתיות והפוליטיות שלהם.** מאחר שבפרקים הקודמים התמקדתי בסקירת האירועים של דמוקרטיזציה כפויה ובבחירת משמעויותיהם, מתבקש עתה להראות את הקשר ביניהם לבין השינוי שחל ברטוריקה הפוליטית של נתניהו.

לא ניתן להתעלם מהסימטריה בין המנהיגים קלינטון ובוש ובין נתניהו בכל הנוגע לתפיסתם את סוגיית הפצת הדמוקרטיה בעולם. בתקופה שבה השתמש נתניהו בטיעון השלום הדמוקרטי (-2008 1993) היה הרעיון לפיו דמוקרטיות אינן נלחמות זו בזו לרעיון מרכזי בנקודת המבט האמריקנית על הפוליטיקה העולמית. כפי שטען איש שלום: "שונים ככל שהיו, הנשיאים ביל קלינטון (1993-2001) וג'ורג' בוש (2001-2008) גילו דבקות מוזרה, לעתים אף מבהילה, בתיאוריית השלום הדמוקרטי ועשו בה שימוש לעיצוב, ביצוע ומתן לגיטימציה למדיניות-החוץ שלהם" (Ish-Shalom, 2006: 565-566).

על עמדתו של הנשיא קלינטון בסוגיה של הפצת דמוקרטיה בעולם ניתן ללמוד בין היתר מדבריו אלו: "האינטרסים האסטרטגיים שלנו והערכים המוסריים שלנו מושרשים במטרה זו. כשאנו פועלים להפצת דמוקרטיה בעולם, אנו הופכים את העולם עבור בני בריתנו ועבורנו לעולם בטוח יותר. דמוקרטיות אינן נלחמות אחת בשנייה ואינן מייצאות טרור" (Clinton, 1996). בתקופה זו **הדהד אפוא טיעון השלום הדמוקרטי בקרב קהל היעד של נתניהו בכלל וההנהגה האמריקנית בפרט.** לכן השימוש בטיעון זה שהנחות היסוד שלו היו גלומות בתוך השקפותיו של הקהל, הניב הסכמה ושיתוף פעולה.

בתקופת כהונתו של הנשיא ג'ורג' בוש השתנתה המציאות הבינלאומית. פיגועי הטרור של ה-11 בספטמבר 2001 הוציאו אל הפועל את חזונו של המחנה הניאו-שמרני בארצות הברית – לצאת לעימות יזום וחזיתי נגד מדינות סוררות ולוחמניות במטרה לכונן בהן – בכוח הזרוע ולא באמצעות תמריצים – משטרים המושתתים על ערכי הדמוקרטיה (שפירו, 2007: 20). שאיפתו של ממשל בוש לשינוי מהפכני בסדרי עולם תוך כפיית ערכים דמוקרטיים על הזירה הבינלאומית באה לידי ביטוי בשני מישורים: במישור הצבאי בפלישה לעיראק, ובמישור הדיפלומטי מול הרשות הפלסטינית.

בבסיס הפלישה האמריקנית לעיראק והתכתיב האמריקני לבצע רפורמות דמוקרטיות פנימיות מרחיקות לכת ברשות הפלסטינית ניצבה **תפיסה פורמאלית ומבנית של הדמוקרטיה.** תפיסה זו נבעה מהתיאוריה המבנית מוסדית המשמשת נימוק לתופעת השלום הדמוקרטי. כפי שכבר צוין

בפרקים הקודמים, תפיסה זו רואה ביצירת שיטה פוליטית דמוקרטית ובהקמת מוסדות פוליטיים דמוקרטיים אמצעי יעיל לכינונה של דמוקרטיה, זאת תוך פרק זמן קצר יחסית ואף בעזרת סוכנים חיצוניים. האמונה הטמונה בבסיסה של תפיסה זו היא כי די בכך שבשתי מדינות הנתונות בסכסוך תתקיים דמוקרטיה מינימלית, פורמלית ומוסדית כדי להפוך את המלחמה ביניהם לבלתי סבירה. כאן המקום לחזור ולהזכיר כי גם נתניהו החזיק בתפיסה זו העומדת בניגוד לתפיסה הנורמטיבית של הדמוקרטיה שמעצם טבעה שוללת כפיית דמוקרטיה מבחוץ.

ואולם כישלונה של דוקטרינת בוש - המציאות האלימה שהשתררה בעיראק שלתוכה קרס רעיון הדמוקרטיזציה שארצות הברית ביקשה להשתית בה וההליך הדמוקרטי של בחירות לרשות הפלסטינית שהניב את ניצחונו של ארגון החמאס הפונדמנטליסטי - הצביעה באופן בולט וחד-משמעי על **הקשר הרופף המתקיים בפועל בין רפורמות דמוקרטיות מבניות ובין שלום**. כישלון זה אף הוכיח שהרצון להפיץ דמוקרטיה בכפייה עלול להוביל לתוצאה הפוכה: להגברת חוסר היציבות הפנימית והאזורית ולעליית כוחות אנטי-דמוקרטיים. למעשה הוכיחה דוקטרינת בוש שתהליך הדמוקרטיזציה אינו קל כלל ועיקר ובוודאי שאינו מערב רק מוסדות פוליטיים, אלא בהכרח מערב את החברה כולה ואת היחידים שבתוכה. נדמה כי אין בהיסטוריה דוגמאות לכינונה של דמוקרטיה אמיתית יש מאין בחברות שלא הייתה בהן מסורת של משטר דמוקרטי, של מוסדות דמוקרטיים ושל שלטון חוק וכבוד לזכויות הפרט. תוצאות הניסיון ליישם את דוקטרינת בוש הוכיחו שהניסיון של מדינה לכפות דמוקרטיה על מדינות אחרות אינו מעשי, שכן התנאים לכינונו של משטר כזה נובעים מבפנים ולא מבחוץ. כמובן שאפשר לתמוך בעיקרון אך בוודאי שלא ניתן לנסות לכפות אותו.

עוד התברר בעקבות כישלון הדוקטרינה שכדי שחברה שהייתה נתונה למשטר רודני במשך שנים רבות תוכל להסתגל לתרבות הפוליטית המאפיינת דמוקרטיה מודרנית, נדרשת תקופת מעבר העשויה להיות מלווה בזעזועים ולהימשך שנים ואולי אף דורות. בהקשר זה מן ראוי להדגיש את המילה 'תהליך'. דמוקרטיזציה אינה אקט, אלא התפתחות מתמשכת. צרפת לדוגמה נזקקה ל-150 שנה של תהפוכות ושפיכות דמים, מן המהפכה הצרפתית ועד לקץ משטר וישי, עד שהתייצב בה משטר דמוקרטי. כך גם ספרד הגיעה למלוכה חוקתית רק אחרי מלחמת אזרחים עקובה מדם ו-35 שנות רודנות פרנקיסטית. לכן הכרחי להבחין בין 'דמוקרטיה' ל'דמוקרטיזציה'. מאחר שהמעבר מדיקטטורה לדמוקרטיה אינו קורה בהינף יד, הרי שדמוקרטיזציה תבוא לידי ביטוי במצב ביניים מתמשך, כזה שכבר אינו אוטוקרטי אבל גם עוד לא דמוקרטי. סניידר ומנספילד (Mansfield & Snyder) מדגישים שמדינות המצויות בתהליכי דמוקרטיזציה הן לעתים קרובות תוקפניות יותר

מהדיקטטורות שקדמו להן. מדינות אלה עשויות לנהל מלחמות נגד דמוקרטיה ולכן במובן זה הקורלציה בין 'דמוקרטיזציה' ל'שלום' אינה עומדת במבחן אמפירי (Mansfield & Snyder, 2002).

ואכן כישלון מדיניות הדמוקרטיזציה של ממשל בוש גרר אחריו **ביקורת נוקבת ומגוונת ברחבי העולם**. נטען נגדה שלא הייתה מסונכרנת כלל עם המציאות והתוכן האזוריים, שהיא התעלמה מכוחות פנימיים ואזוריים הפועלים בעולם הערבי ושמאמציה לקדם דמוקרטיה במזרח התיכון לא זו בלבד שהיו מאמצים עקרים, אלא שהאופי הכפוי שהם נשאו החריפו את חוסר היציבות באזור. נאמר על מדינות זו שהיא מעידה על הבנה לקויה ושטחית של הדמוקרטיה ושהיא אוזנת בתפיסה מופשטת וצרה מדי שלה. כמו כן היא הואשמה בחוסר מוסריות וביחס ארוגנטי ופטרנליסטי כלפי מדינות ערב וביומרה מכעיסה לדעת מהו המשטר הנכון עבורן.

למעלה מזה, חוסר הקוהרנטיות של ארצות הברית ביחסה למשטרים לא דמוקרטים אחרים פגע אנושות באמינותה ועצם הניגוד בין קידום ערכים דמוקרטיים וליברליים לבין השימוש בכוח כופה כדי לקדם, ייצר תחושות חזקות של צביעות אמריקנית, של מדיניות המנוסחת במונחים מוסריים אך כזו שמאחוריה מסתתרים אינטרסים אמריקניים קרים. כך תוארה דוקטרינת בוש לא פעם כמסע אימפריאליסטי חסר שיקול דעת שנועד לשרת את האינטרסים של תעשיית הנפט בארצות הברית. ביקורות אלה עולות בקנה אחד עם טענתם המרכזית של מחברי הספר 'למה אנשים שונאים את אמריקה'. לפי טענה זו אמריקה, המאמינה ביכולת השיטור העולמית שלה, חושבת כי היא יודעת טוב מכולם מה טבעם, אופיים ומשמעותם של עמים אחרים, אך לאמיתו של דבר אין היא צוברת אלא שיפוט חלקי בלבד, המבוסס על אינטרסים אישיים וניתוח משוחד לטובתה המייצר סטנדרטים כפולים (Sardar & Wyn Davies, 2003).

מדיניותו המתעמתת והכופה של ממשל בוש הובילה **לגידול משמעותי בעמדות השליליות כלפי ארצות הברית ברחבי העולם** כפי שעולה מתוצאות הסקרים שהוצגו לעיל. סקרים אלה שנעשו לאורך שנות כהונתו של ממשל בוש, מראים בבירור שמדיניות הדמוקרטיזציה שלו הביאה לירידה באמון של מדינות העולם במנהיגות ארצות הברית. מדיניות זו הרחיבה את הקרע בין האמריקנים לבין מדינות מערב אירופה, הגבירה את התסיסה בעולם המוסלמי, יצרה אנטי אמריקניזם נפיץ במזרח התיכון, גם בקרב בעלי ברית מסורתיים של ארצות הברית במקומות אחרים, ומעל לכל - שחקה את תמיכתו של הציבור האמריקני במלחמה בטרור באמצעות הפצה פעילה וכפויה של דמוקרטיה במזרח התיכון.

חוסר שביעות רצונו של הציבור האמריקני ממדיניות-חוץ זו ומתוצאותיה הוביל לבחירה במועמד המציג **סדר יום בינלאומי שונה בתכלית**. סדר יום זה ביטא התרחקות ממדיניות הרואה הכרח בהפצת הדמוקרטיה בכל דרך אפשרית, נטישה של המיליטנטיות שאפיינה את הבית הלבן בשמונה השנים שקדמו לו והעדפה של דרך ההידברות. ואכן, נראה כי מדיניות-החוץ של הנשיא ברק אובאמה עומדת בניגוד קוטבי לעקרונות הדוקטרינה הניאו-שמרנית של דמוקרטיזציה בכוח הזרוע של ממשל בוש, עד שלעתים נראה שהיא מבטאת יישום של לקחיה. זאת, יש להדגיש, בלי לשפוט את מידת יעילותה של מדיניות זו (שיש הרואים בה הפגנה של אוזלת-יד, חולשה וחוסר הבנה של המציאות הבינלאומית), אלא רק כדי לסמן את אחרותה.

אובאמה הביא עמו לבית הלבן מדיניות המבטאת **שיח אמריקני חדש בסוגיית הפצת הדמוקרטיה**. בניגוד לתפיסה הפורמלית מוסדית של קודמו עמדה בבסיס מדיניות חדשה זו תפיסה ערכית ומהותית של הדמוקרטיה. לפי אובאמה, מכניקה של דמוקרטיה בלא תרבות דמוקרטית ובלא מוסדות אזרחיים איתנים אינה מבטיחה את התבססות הדמוקרטיה, אלא עלולה להסתיים בניצול ציני של המכניקה הדמוקרטית בידי גורמים לא דמוקרטיים. כלומר מבחינתו דמוקרטיזציה מתחילה קודם כל בערכים ואילו בחירות הן רק השלב הסופי שלה. גישה כזו בהכרח שוללת קידום דמוקרטיה בדרך של כפייה.

אמונתו של אובאמה בכוחם של ההמונים לכפות שינוי על מנהיגיהם היא שהובילה אותו להציג דוקטרינה של שינוי פוליטי שביסודה מאבק אזרחי לא אלים על זכויות אזרח והגדרה עצמית. לפי אובאמה תפקיד אמריקה לשמש דוגמה, לעודד את אזרחיהם של מדינות לא דמוקרטיות לתמוך בביסוס הדמוקרטיה שתחליף את הרודנויות העריצות, אבל לזכור שהאחריות לשינוי מוטלת על העמים עצמם: "תפיסתו ההיסטורית של אובאמה מקדשת את מאבק היחידים שהעזו להתריס נגד העריצות. בנרטיב שלו כך הוקמה ארצות הברית, במרד מסים נגד המלך הבריטי. כך הציתה רוזה פארקס את המאבק לשוויון אזרחי באמריקה כשסירבה לפנות את מקומה באוטובוס לנוסע לבן. אלה הגיבורים של אובאמה. לפעמים מעשים של אזרחים רגילים מציתים תנועות שינוי, כי הם מבטאים כמיהה לחירות שנבנתה במשך שנים'. עכשיו הוא מקווה שהדוגמה האמריקנית של אומה שהוקמה במרד נגד אימפריה, שעברה מלחמת אזרחים כדי להעניק חירות וכבוד לעבדים, ושחוללה את תנועת זכויות האזרח 'שבלעדיה לא הייתי כאן', תועתק גם למזרח התיכון" (בן, 2011). כמו כן אובאמה מגלה כבוד לבחירת ההנהגה של העמים. נראה כי אין מדובר בעניין טכני גרידא אצלו אלא

נוגע לתפיסת עולם עמוקה: להשקפתו ארצות הברית צריכה לכבד את הבחירה של עמים לטוב ולרע – לגבות משטרים נבחרים ולפעול כנגד אותם משטרים שאינם לגיטימיים בעיני העמים.

ניצחון המפלגה הדמוקרטית והנשיא אובאמה בבחירות 2008 מעיד אפוא במידה רבה על **התפכחות ציבורית מרעיון יישומה של דמוקרטיה כפויה**: גורמי פנים הם בעיקר אלה המעצבים את דמותו הפוליטית של המזרח התיכון, על כן יש לייחס לגורמי חוץ מידת השפעה מוגבלת בלבד במעבר לדמוקרטיה. האירועים של דמוקרטיזציה כפויה בעיראק וברשות הפלסטינית הוכיחו שגם מעצמת העל היחידה בזירה הבינלאומית אינה יכולה לעצב את המזרח התיכון כטוב בעיניה. שטייגליץ (Stiglitz) היטיב לנסח את מגבלות הכוח של ארצות הברית כשהתייחס לפלישה לעיראק: "אפילו מעצמת-על כמו ארצות הברית, מעצמה המשקיעה בנושאי ביטחון והגנה כמעט כמו כל המדינות האחרות בעולם גם יחד, אינה יכולה לכפות את רצונה על מדינה עם 10% מאוכלוסייתה ו-1% בלבד מהתמ"ג שלה" (Stiglitz, 2008: 162). כל אלה מבטאים לטענתי שינוי בשיח האמריקני ביחס למושג 'דמוקרטיזציה' וביחס לקשר שבינו לבין 'שלום'.

מעניין לגלות שישנה הלימה כרונולוגית בין השינוי שהלך והתהווה בשיח האמריקני בסוגיית הפצת דמוקרטיה בעולם במהלך שנות כהונתו של הנשיא בוש לבין השינוי שחל בשיח של נתניהו, המתבטא בשקיעתו של טיעון השלום הדמוקרטי. האירועים בזירה הבינלאומית - כישלונם, הביקורת הנוקבת שבאה בעקבותיהם והכרסום בתמיכת הציבור האמריקני במדיניות הדמוקרטיזציה של ממשל בוש – **דלדלו את ההון הרטורי של תיאוריית השלום הדמוקרטי** שאותו הציג איש שלום במחקריו. כך דוקטרינת הדמוקרטיזציה של ממשל בוש שחשפה את הקשר הרופף שבין רפורמות דמוקרטיות מבניות לבין שלום, פגעה ביכולתם של פוליטיקאים בעלי עניין לעשות שימוש רטורי ומניפולטיבי בתיאוריה המבנית של השלום הדמוקרטי וליצור מצג שווה באוזני שומעיהם לפיו דמוקרטיזציה הוא תהליך שניתן לכפותו בקלות יחסית על מדינות אחרות.

כישלון דוקטרינת בוש חידד גם את מגבלות יישומה של תיאוריית השלום הדמוקרטי ואת התניותיה וסייגיה אשר נעלמו במהלך התפשטותה מהתחום האקדמי לזה הציבורי. נפילת הדוקטרינה פגעה ביכולתם של פוליטיקאים לפרש אותה באופן פשטני ולהציג אותה בפני הקהל כטענה גורפת ומוחלטת שדמוקרטיזציה היא-היא המפתח לשלום. בין התניות אלה של התיאוריה ניתן להזכיר למשל את זו לפיה התיאוריה תקפה רק בין דמוקרטיות יציבות, ואת זו לפיה תהליך דמוקרטיזציה נוטה באופן מסוכם לאלימות ולחוסר יציבות.

לכאורה ניתן היה להסתפק בהסבר לפיו דלדול הונו הרטורי של טיעון זה כתוצאה מהאירועים בזירה הבינלאומית הוא שגרם לנתניהו לזנוח אותו. אבל הסבר זה הוא חלקי בלבד שכן הוא עוסק ביחסים שבין **הטיעון לאירועים**. אך כשמפנים את העדשה במעין תקריב לעבר נמעני הטיעון – כלומר **הקהל** המגולם באופן עקיף במושג 'הון רטורי', זה שבידיו מופקד 'גורלו' של הטיעון – מתקבלת תמונה רחבה יותר. תמונה זו כוללת בתוכה כאמור תקריב של נמעני הטיעון אך גם את התנאים לעלייתו ולשקיעתו של טיעון.

קהל היעד שממנו ביקש נתניהו לקבל לגיטימציה למדיניות-החוץ שלו באמצעות טיעון השלום הדמוקרטי הוא בראש ובראשונה ההנהגה האמריקנית. בשורות הבאות אבקש להראות את הקשר בין השינוי שחל בתפיסותיה של ההנהגה האמריקנית לבין הוצאת הרוח ממפרשי הלגיטימציה של מדיניות-החוץ של נתניהו שהתבססה על טיעון זה. ישראל שהיא מדינה קטנה בלב מזרח תיכון עוין, רואה בארצות הברית משענת מדינית, כלכלית וצבאית מן המעלה הראשונה. היחסים עמה סייעו לישראל במשך שנים ארוכות לקדם את מטרותיה המדיניות והביטחוניות במזרח התיכון בפרט ובזירה הבינלאומית בכלל. זאת הסיבה לכך שיש לישראל אינטרס חיוני לא רק לשמר יחסים אלה אלא גם לקדםם ככל שניתן.

ישראל וארצות הברית מקיימות ביניהן מערכת יחסים מיוחדת במינה, השונה בתכלית מהיחסים שיש להן עם מדינות אחרות בעולם. לשני הצדדים יש אינטרסים פוליטיים, אידיאולוגיים, ביטחוניים ואסטרטגיים משותפים, לצד ערכים, אידיאלים ונורמות משותפים. הברית המיוחדת בין ישראל וארצות הברית מבוססת על הדדיות המועילה לשני הצדדים: בעוד ארצות הברית מספקת לישראל, בת-בריתה החשובה ביותר במזרח התיכון, סיוע פוליטי, כלכלי וצבאי מתמיד ורחב היקף, ישראל מייחסת חשיבות גדולה מאוד לאינטרסים האמריקניים בעיצוב מדיניות-החוץ שלה, מגלה נאמנות רבה לארצות הברית, נוטה להיענות לבקשותיה ופועלת גם לקידום האינטרסים שלה.

עם זאת, התמיכה האמריקנית במדינת ישראל, אין משמעה תמיכה אוטומטית במדיניותה. היא תלויה גם במדיניות השלום הישראלית, בעיקר בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובמדיניות ההתנחלויות השנויה במחלוקת. ארצות הברית, ישראל ומדינות ערב רואים ביחסים המיוחדים שבין מעצמת העל לבין ישראל את המנוף העיקרי שיאפשר את קידומו של תהליך מדיני באזור. ארצות הברית נתפסת כמדינה יחידה בעולם המסוגלת להשפיע על ישראל לקבל את הנוסחה של שטחים תמורת שלום וכמי שנושאת תפקיד מוביל בעניין. **כך שמבחינתה של ארצות הברית, חשיבותה של ישראל כנכס אסטרטגי תלויה במידה רבה במידת נכונותה לקבל את אסטרטגיית**

השלום האמריקני. נקודה זו רלבנטית לטענת המחקר שלי כיוון שהיא מבהירה את חשיבותו של השיח האמריקני בעיני ההנהגה הישראלית. כמו כן היא מסבירה מדוע חשוב להנהגה הישראלית להשתמש ברטוריקה פוליטית שתתאים נורמטיבית ורעיונית לשיח הזה.

ענה אני מבקשת למקד את העדשה ביחסים שבין **הקהל לאירועים**. הפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית רואה במציאות החברתית תוצר של הבנייה חברתית, יצירה משותפת של בני-אדם המתרחשת באמצעות האינטראקציות שהם מקיימים ביניהם. אינטראקציות אלה מאפשרות לבני האדם החיים בסביבה אחת להגיע להבנות משותפות וייחוס משמעויות משותפות לתופעות המוכרות להם. לפי הקונסטרוקטיביזם המציאות נתפסת באופן סובייקטיבי ואינטר-סובייקטיבי, על-פי עולם המושגים, הערכים והתרבות של בני-האדם המעורבים והיא מעוצבת במידה רבה על-פי האופן שבו הם **תופסים אותה, מכירים אותה, מפרשים אותה ומגיבים עליה**. בהתאם לגישה זו, חשיפת הסכנה הגלומה בתפיסתה המבנית של הדמוקרטיה (כתוצאה מהכישלון הצורב של אירועי כפייתה של הדמוקרטיזציה) הובילה לתובנה חדשה בקרב קהל היעד. תובנה זו האירה את **הכרחיות הקשר בין המטען המהותי והנורמטיבי של הדמוקרטיה לבין הצלחת יישומה ומכאן שתובנה זו אף חידדה את המגבלות שיש לכוח בהפצת דמוקרטיה**.

ובאשר ליחסים שבין **הקהל לטיעון**: כפי שצוין בפרק העוסק בסיבות לעלייתם ושקיעתם של טיעונים, הטיעון ומידת הטמעתו ויעילותו הם תולדה של יחסי גומלין בין הטוען לבין קהל היעד שלו. הטיעון נובט בתוך הקהל ומתפתח בהתאם לדרישותיו. היענות הדובר לדרישות הקהל צריכה להתבטא בהימנעות מעימות אתו ובכלל זה **הימנעות משימוש בטיעון שאינו עולה בקנה אחד עם תפיסותיו**, זאת כיוון שהטיעון יכול לשמש אמצעי שכנוע רק אם הנחות היסוד שלו מוסכמות על הקהל. הדבר עומד בהלימה ליצירת מכנה משותף בין הדובר לקהלי - אמצעי אריסטוטלי חשוב בתהליך השכנוע המדגיש את ההכרח שהנואם יכיר את הדעות המקובלות על הקהל שלו וישתמש בהן כנקודת מוצא לטיעונו. עוד צוין שהתקשורת המתקיימת בין הדובר לבין קהל שומעיו מאופיינת גם בהבנת הקהל את טיעונו הדובר גם על **רקע דברים אחרים שאותם הקהל כבר יודע ושבהם הוא מאמין, המשמשים לאישוש טיעונו של הדובר או להפרכתם**.

בהתאם לדברים אלה, טענת המחקר שלי היא שהיחשפותו של קהל היעד למופרכותו של טיעון השלום הדמוקרטי בעקבות תוצאות האירועים שהתחוללו בזירה הבינלאומית (עליית החמאס בבחירות הפלסטיניות הכלליות והכישלון הצורב בעיראק) הובילו את נתניהו לזנוח אותו. כמו העולם כולו נוכח גם קהל היעד של נתניהו לדעת כי דמוקרטיזציה כתכתיב מדיני היא אסטרטגיה

כושלת להשגת שלום יציב, ושמימושה מחייב הרבה יותר מאשר רפורמות מבניות ומוסדיות. השתלשלות האירועים הוכיחה אם כן שהכתבת סדרי שלטון לרשות הפלסטינית שיהיו לרוחה של מדינת ישראל, אינה מעשית כלל. התעקשות להמשיך ולהחזיק בטיעון השלום הדמוקרטי במצב עניינים כזה תגרום בהכרח לדחיית המשא ומתן עם הפלסטינים על סוגיות הליבה של הסכסוך לזמן בלתי ידוע. **הפער שנפער בין טיעונו של נתניהו לבין התובנות שרכש קהל היעד שלו כתוצאה מהאירועים חייב אותו להשתמש בצעדים שימנעו ממנו להצטייר כסרבן תהליך מדיני.** זאת, מכיוון ששימוש נמשך שלו בטיעון שאחזתו במציאות כבר אינה עולה בקנה אחד עם תפיסותיהם של נמעני הטיעון על אודות מהותה של דמוקרטיה (ומכאן גם על דרך הפצתה) עלולה הייתה לגרום לכך שהוא ייתפס כפוליטיקאי הטוען טיעון עקר במקום כמי שמנהל מדיניות-חוץ רצינית.

תורת הרטוריקה מתייחסת, כפי שצוין בפרק הראשון, להקשרים שבהם טיעון מצליח להדהד או נכשל בכך. כנואם וכרטוריקן מוכשר המכיר את התנאים להדהוד אפקטיבי של טיעונים וכפוליטיקאי מנוסה האמון על תמרונים פוליטיים ומבקש לשמר את הקשב הבינלאומי ואת הלגיטימיות של מדיניותו בזירה הבינלאומית - **שינה נתניהו את טיעונו בהתאם לנורמות החדשות שהתהוו בקרב הקהל** (או לכל הפחות בהתאם לאכזבתו של הקהל מהנורמות הקודמות שרווחו בתקופה שקדמה לאירועים). באמצעות שינוי זה קיווה להתחבר להקשר שבו יהדהד טיעונו ויזכה לתמיכת נמעניו.

נדמה שנתניהו הטמיע היטב את התייחסותה של הגישה הקונסטרוקטיביסטית למושג 'הקשר' כמורכב מאירועים ממשיים, מגורמים מטריאליים, מגורמים אידיאיים ומהמשמעויות החברתיות הניתנות להם. זאת לאור העובדה שתוצאות האירועים שתוארו למעלה בשילוב המשמעויות הפוליטיות והחברתיות שלהם וביטוייהן, בין היתר בעליית הנשיא אובאמה והמפלגה הדמוקרטית בארצות הברית - הן ההקשר הבינלאומי שאליו כיוון את טיעונו החדש. כלומר, **בזנחו את טיעון השלום הדמוקרטי שחדל להדהד היטב לאור האופן שבו קהל מבין ומפרש את המציאות הבינלאומית החדשה ובאמצעו טיעון חדש שלתפיסתו יהדהד טוב יותר - התכוונן נתניהו רטורית להקשר חדש זה.** יש לשער שנתניהו קיווה שההקשר החדש שעליו 'ינחת' טיעונו החדש יספק צידוק לגיטימי אחר לדחיית המשא ומתן עם הרשות הפלסטינית.

טענת המחקר שאותה הצגתי לעיל מציעה הסבר לזניחתו של טיעון השלום הדמוקרטי בלב המערכת הבינלאומית, **במפגש בין האירועים שהתרחשו בעיראק וברשות הפלסטינית לבין נמעני הטיעון.** ממאפייניו של מפגש זה עולה ההבנה שכאשר אירועים חדשים בזירת המערכת הבינלאומית

'פוגשים' קהל שזהותו הדמוקרטית מערבית נותרה כשהייתה וכאשר הנואם (נתניהו) נשאר אותו הנואם המחזיק באותו הטיעון (טיעון השלום הדמוקרטי) – נוצר **חסם מערכתי לטיעון**. חסם זה מונע מהטיעון להמשיך לשמש צידוק מקובל ולגיטימי למדיניות-חוץ. הבנה זו ממחישה את האופן שבו **גורמים מערכתיים בינלאומיים יוצרים שינוי במעמדו של רעיון או טיעון בקרב נמעניו ומתורגמים לשינויים רטוריים ברמה המדינית**, ואת האופן שבו רטוריקה פוליטית של שחקן מדיני המבקש למנף לגיטימציה למדיניות-החוץ שלו מושפעת מסביבת השיח הבינלאומי ומסגלת את עצמה אליו.

אפשר ש**חסם מערכתי** (בעל תוכן שונה) נוצר גם ביחס לטיעון השלום הכלכלי והוא שהוביל לשקיעתו המהירה ברטוריקה הפוליטית של נתניהו כטיעון המספק צידוק לגיטימי למדיניות-החוץ שלו (2008-2009). על אף שבמשך שנים רבות הייתה לארצות הברית השפעה כמעט בלעדית בנושא המשא ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית, בשנים האחרונות הפך גם האיחוד האירופי להיות שחקן מדיני מעורב ומשפיע. כשחקן בזירה הבינלאומית, לאירופה יש תפקיד חשוב כ'בית משפט בינלאומי לדעות' הקובע סטנדרטים פורמאליים ומוסריים עבור שאר העולם. תפקיד ייחודי זה נשמר על ידי מתן דוגמה אישית שבאה לידי ביטוי בפעולה עקבית של האיחוד בהתאם לחוק הבינלאומי ובהתאם לתקנות שהכתיב לעצמו, ועל ידי תפקודו של האיחוד כיעורך הדין העולמי, בדומה לתפקיד 'השוטר העולמי' שלקחה על עצמה ארצות הברית.

האיחוד האירופי וישראל משתפים פעולה לאורך שנים רבות והתלות ההדדית ביניהם הולכת וגוברת. על אף ששני הצדדים חולקים ערכים משותפים (דמוקרטיה, כבוד לחופש ולשלטון החוק) ופועלים לאורה של אותה מחויבות למערכת כלכלית בינלאומית פתוחה המבוססת על עקרונות שוק, לא אחת נפערים סדקים בשיתוף הפעולה ביניהם. ממסמכי היסוד של מדינות האיחוד האירופי עולה כי הן מעניקות יחס מועדף למדינות השכנות להן (ENP) על בסיס של "מחויבות הדדית לערכים משותפים" (Kelley, 2006) - כלומר, לזכויות אדם ולדמוקרטיה. מאחר שמחויבותה של ישראל לערכים אלה היא הבסיס ליחסיה עם האיחוד, הרי ששאלת עמידתה בסטנדרטים דמוקרטיים נבחנת היטב ונמצאת לא אחת במוקד המחלוקות בין האיחוד להנהגה הישראלית. חלק ממדיניות אירופה למשל אינן תומכות בהגדרתה של ישראל כמדינה יהודית כיוון שלתפיסתן הגדרה זו פוגעת במעמדה הדמוקרטי של ישראל (קוץ, ברנשטיין, 2011).

בנובמבר 2007 ביקשה מדינת ישראל מהאיחוד האירופי לשרג את יחסיו עמה באופן שיאפשר לה אינטגרציה מלאה במנגנוני הכלכליים והביטחוניים של האיחוד, ברגולציות, בניהול, בכלכלת

הפנים ועוד.¹⁰ לאחר תהליך שנמשך כשנה וחצי הסכימו מדינות האיחוד לקדם את השדרוג. אולם בשנת 2009, במהלך מבצע 'עופרת יצוקה', הוקפא השדרוג. אף-על-פי שתהליך השדרוג הוקפא בעקבות המבצע, הוא נשאר בקיפאון בגלל המשך המדיניות הישראלית בשטחים. בניטה פרו בלנדר, נציבת יחסי החוץ של האיחוד, ביטאה את הקשר ההדוק שעושה האיחוד בין יחסיו עם ישראל לבין ההתקדמות בתהליך המדיני בין ישראל ושכנותיה: "העסקה עדיין על השולחן... אנו צריכים **ראיות ברורות** שהממשלה החדשה רצינית באשר לקידום תהליך השלום. החתירה תחת האפשרות להגעה להסכם, במיוחד על ידי בניית התנחלויות לא חוקיות, לא עוזרת" (Ferrero, 2009). גם שרי החוץ של האיחוד האירופי ביטאו קשר זה באומרים: "האיחוד האירופי משוכנע כי סוף המשבר הנוכחי חייב להיות מלווה במאמצים מחודשים ודחופים של הצדדים, הישראלי והפלסטיני, ושל הקהילה הבינלאומית להקמת מדינה פלסטינית עצמאית, דמוקרטית ובת קיימא בגדה המערבית ובעזה" (ערן, 2009: 55).

הצהרות אלו שיקפו הלך רוח בינלאומי תכליתי חדש וביטאו אמירה ברורה: אירופה (והקהילה הבינלאומית בכלל) לא תשתף עוד פעולה עם מדיניות הנוגדת את הערכים, האינטרסים והחוקים שלה. מדינות האיחוד הרואות בקיומן של ההתנחלויות הפרה של החוק הבינלאומי והשוללות את הלגיטימיות של השליטה הישראלית בשטחים, אינן סומכות יותר על הצהרותיה הריקות של ממשלת ישראל שלפיהן היא מקדמת את פתרון שתי המדינות. **הן דורשות מההנהגה הישראלית לעבור מרטוריקה המצדיקה מדיניות של דחיית המשא ומתן עם הפלסטינים** (בין היתר באמצעות טיעונים תלויי תיאוריה), **לצעדים תכליתיים שיקדמו את פתרון הסכסוך.**

תביעות נחרצות ברוח דומה נשמעו גם מפיו של נשיא צרפת דאז, ניקולא סרקוזי (Sarközy), אשר דרש כבר באותה שנה (2009) את הקפאתה המוחלטת של הבנייה בהתנחלויות (סוכנויות הידיעות, 2009ב). שליח הרביעייה הבינלאומית למזרח התיכון, טוני בלייר (Blair), התייחס במישרין לטיעון השלום הכלכלי של נתניהו ואמר: "אני תומך ברעיון של שלום כלכלי אבל לצדו צריך להיות שלום פוליטי". בלייר המשיך והסביר: "לא נצליח לפתח את הכלכלה ללא בניית מדינה פלסטינית יציבה" (אילני, 2009). גם חוויאר סולאנה (Solana), האחראי על קשרי החוץ באיחוד האירופי, לא התרשם מ'השלום הכלכלי' של נתניהו ודרש מענה לשאלת שתי המדינות לשני עמים: "האיחוד יכריע לגבי

¹⁰ הרחבה על אודות פרטי השדרוג מצויים בהודעת משרד החוץ מה-16.8.2008. ראו: "The European Union upgrades its relations with Israel," Israel Ministry of Foreign Affairs, June, 16 2008: <http://tinyurl.com/pg5fo6t>

שדרוג היחסים עם ישראל ברגע שירושלים תחשוף את מדיניותה בעניין הפלסטינים" (ליבוויץ, 2009). לחצים על ההנהגה הישראלית מקרב הקהילה הבינלאומית לעבור מהצהרות למעשים נשמעו גם מהממשל האמריקני, שהוא כאמור הכוח המניע העיקרי מאחורי התהליך המדיני. כך ג'ורג' מיטשל (Mitchel), השליח המיוחד של ארצות הברית למזרח התיכון, טען שהשלום הכלכלי שנתניהו דיבר עליו רבות אינו מספיק שכן "אי אפשר לדבר על פיתוח כלכלי בלבד ללא פיתוח דיפלומטי... זה כמו לבנות בית: אתה אומנם עובר שלבים שונים בבניית הבית, אבל אתה תמיד צריך לזכור את התוכנית הכללית" (מוזגוביה, 2009).

האקטיביזם האירופאי בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני ודרישתן של מדינות האיחוד לאכוף את החוק והנורמות האירופיות היו רק חלק מהסיבות למציאות האסטרטגית החדשה שעמדה בפני ישראל. לכך יש להוסיף את נכונותו של ממשל אובאמה (לפחות בתחילת דרכו) לפעול באופן נחרץ למציאת פתרון לסכסוך ואת מדיניותו החדשה שבבסיסה תפיסה דמוקרטית מהותית המדגישה את זכויות פוליטיות ואת זכותם של עמים להגדרה עצמית. המציאות החדשה הזו, שאותה הכתיבה הקהילה הבינלאומית, דרשה מישראל לתרגם את הנורמות שהתהוו בשיח הבינלאומי לצעדים תכליתיים ולחדול ממדיניות של 'גרירת רגליים מדינית'.

במציאות זו שבה הוגבר הלחץ הבינלאומי לפתור את הסכסוך ושבה הפסיקה הקהילה הבינלאומית לסמוך על הצהרותיו של נתניהו, הצטמצם מרחב התמרון הרטורי שלו. במצב עניינים זה לא יכול היה גם טיעון בעל גיבוי תיאורטי חזק כמו טיעון השלום הכלכלי להמשיך ולשמש טיעון יעיל המצדיק מדיניות של דחייה. לכן זנח נתניהו את הטיעון הזה ואימץ במקומו רטוריקה הכוללת תביעות המכשילות למעשה כל תהליך מדיני החותר להסכם קבע עם הפלסטינים, כמו הדרישה להכרתו הרשמית של העם הפלסטיני במדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי.

העיתונאי והפובליציסט יואל מרקוס היטיב לנסח את מטרתה של דרישה זו: "נתניהו הפך את הסיסמה 'הכרה במדינה יהודית' למוקש בדרך לשלום. הוא ידע מראש שתנאי זה לא יתקבל על ידי הפלסטינים ורצה להשתמש בו כדי לסכל ויתורים גדולים מדי בנושא ההתנחלויות ולהוריד מעליו את הלחץ הבינלאומי. זהו תרגיל יצירתי שמציב לפלסטינים רף בלתי עביר, אידיאולוגי ומנטלית. נתניהו שהבטיח שיקדם את רעיון שתי המדינות העלה דרישה שידע שלא תתקבל. ואז, ואז מה? אז יכול נתניהו לקדם את הבנייה בהתנחלויות כתשובה יהודית הולמת לסירוב המחוצף להכיר בנו כמדינת העם היהודי" (מרקוס, 2014). שר החוץ האמריקני, ג'ון קרי התייחס גם הוא לדרישתו של נתניהו ואמר: "אני חושב שזו טעות מצד אנשים מסוימים להעלות את הנושא הזה שוב ושוב

כמרכיב המכריע בגישתם לאפשרות של הקמת מדינה והשכנת שלום". בדבריו רמז קרי, כי דרישתו של נתניהו אינה חלק מהבטחת האינטרסים של ישראל, אלא מכשול שנועד לסכל סיכוי להסדר מדיני. קרי יודע - כמו נתניהו והפלסטינים - שהתנאי להשגת ההסכם נעוץ בהסכמות על נושאי הליבה האמיתיים של הסכסוך: הפליטים, מעמדה של ירושלים, גבולות והסדרי ביטחון. כל הימנעות מעיסוק בהם והשקעת אנרגיה בסוגיות אחרות, כמוהן כהיעדר משא ומתן (מאמר מערכת הארץ, 2014).

לסיכום העבודה, ברצוני לציין שההתחקות אחר הסיבות לזניחתו של נתניהו את טיעון השלום הדמוקרטי אפשרה לי התבוננות חדשה על מאפייניו של מרחב השיח הבינלאומי. מרחב שיח זה הוא בעל גבולות ברורים, אך מעבודת החקר שלי מתחדדת ההבנה כי גבולותיו אינם קשיחים וקבועים אלא גמישים ודינאמיים. הגמישות והדינמיות נובעות מאירועים אמפיריים מכוננים המובילים לתובנות ציבוריות חדשות וגם מסדר יום אידיאולוגי ופוליטי שונה של מנהיגי מעצמות מעורבות בזירה הבינלאומית. מכאן נובע **שטבעם הדינאמי והמשתנה של גבולות מרחב השיח הבינלאומי עשוי ליצור חסם מערכתי לטיעון-תלוי-תיאוריה**. טיעון יעיל ומשכנע ביחסים הבינלאומיים שנועד למנף לגיטימציה למדיניות-חוץ של שחקן מדיני, **חייב להימצא אפוא תמיד במסגרת גבולותיו העדכניים של מרחב שיח משתנה זה**. בחינת האופן שבו הרטוריקה של המנהיג מושפעת ומשפיעה כאחד מ/ועל דעת הקהל המקומית, היא עניין למחקר המשך עתידי.

ביבליוגרפיה

AbuKhalil, As'ad. 1992. "A New Arab Ideology?: Rejuvenation of Arab Nationalism" In: **Middle East Journal**. Vol. 46 no. 1. pp.22-36.

Adler, Emanuel. 2002. "Constructivism and International Relations", In: C. Walter, T. Risse and B. A. Simmons (eds.), **Handbook of International Relations**, Sage Publications, London, pp. 95-118.

Almond G. Verba S. 1963. "The Civil Culture and Democratic stability". In: **The Civil Culture**. chapter 8 Princeton University Press.

Antić, Miljenko. 2009. "Iraq War (2003-): Was It Morally Justified?" In: **Politicka Misao: Croatian Political Science Review**. Vol. 46 Issue 1. p.88-113.

Anti-War."Casualties in Iraq". Retrieved in 18.02.2015.

Anti-War <https://antiwar.com/casualties/>

Bacevich, Andrew. 2002. **American Empire: The Realities and Consequences of U.S. Diplomacy**. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bali, A. Rana, A. 2010. "American Overreach: Strategic Interests and Millennial Ambitions in the Middle East". In: **Geopolitics**. Routledge Journals, Taylor & Francis LTD. 15 2, pp.210-238.

Beethman, David. 2009. "The Contradiction s of democratization by force: the case of Iraq". In: **Democratization**. Vol. 16. No. 3. Pp. 443-454.

Bernard, Lewis. 1996. "Islam and Liberal Democracy: A Historical Overview". In: **Journal of Democracy** 7.2. 52-63

Bizzell, Patricia. Herzberg, Bruce. 2000. "General Introduction", **The Rhetorical Tradition: Readings from Classical Times to the Present**. (2nd ed.). Bedford/St. Martin's

Boggs, Carl. 2005. **Imperial Delusions: American Militarism and Endless War**. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

Booth, W.C. 2003. **The rhetoric of rhetoric: The quest for effective communication**. Malden, MA: Blackwell.

Booth, W. C. 2004. **The Rhetoric of Rhetoric: The quest for effective communication**. Oxford, UK: Blackwell Publishing.

Brzezinski, Zbigniew. March 8, 2004. "The Wrong Way to Sell Democracy to the Arab World". In: **New York Times**.

Bryant, D.C. 1953. "Rhetoric: Its functions and its scope". **Quarterly Journal of Speech**, 39(4), 401-424.

Bulliet, Richard. 2004. **The Case for Islamo-Christian Civilization**. New York City, NY: Columbia University Press.

Burke, K. 1969. **Rhetoric of Motives**. Berkley, CA: University of California Press.

Burkholder, Richard. 2003. "Baghdadis Gauge US Intent". In: **Subscriber Report: The 2003 Gallup Poll of Baghdad**. P.33. Retrieved in 18.02.2015.

<http://www.gallup.com/poll/9595/gallup-poll-baghdad-gauging-us-intent.aspx>

Bush, George W. 2002A. **The National Security Strategy of the United States of America**.

White House. Retrieved in 18.02.2015.

<http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>

Bush, George W. 2002B. "Address to the United Nations General Assembly in New York City".
September 12. In: **Public Papers of the President of the United States: George W. Bush, 2002**.
Vol. 2, pp. 1572–1576.

Bush, George W. February 26, 2003A. **American Enterprise Institute (The Future of Iraq)**.
Washington, DC. Retrieved in 18.02.2015
<http://presidentialrhetoric.com/speeches/02.26.03.html>

Bush, George W. November 6, 2003B. **Freedom in Iraq and Middle East: Address at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy**. Washington, D.C.
<http://www.presidentialrhetoric.com/speeches/11.06.03.html>

Bush, George W. 2006. **The National Security Strategy of the United States of America**. White
House. Retrieved in 18.02.2015
<http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf>

Checkel, Jeffrey. 1998. "The Constructivist Turn in International Relations Theory", **World
Politics** 50 (2), pp. 324-348.

Checkel, Jeffrey. 2001. " **Why Comply? Social Learning and European Identity Change**",
International Organization. Vol. 55. Issue 03. pp 553-588

Cheney, Dick. August 2002. **Speech to the Veterans of Foreign Wars (VFW) national
convention in Nashville, Tennessee**. Retrieved in 18.02.2015
<http://www.theguardian.com/world/2002/aug/27/usa.iraq>

Chomsky, Noam. 2004. **Hegemony of Survival: America's Quest for Global Dominance**. New
York: Henry Holt.

Christopher W. Tindale. 2006. "Constrained Maneuvering: Rhetoric as a Rational Enterprise".
Argumentation. Volume 20, Issue 4, pp 447-466

Christopher W. Tindale. 2011. "Character and Knowledge: Learning from the Speech of Experts". **Argumentation**. Volume 25, Issue 3, pp 341-353

Clinton, Bill. 1996. **Preface to the Presidency: Selected Speeches of Bill Clinton, 1974–1992**.

Compiled and edited by Stephen A. Smith. Fayetteville, AR: The University of Arkansas Press.

CNN. 2005. "Poll: Most say Bush has no Iraq victory plan". Retrieved in 18.02.2015. **CNN**.

<http://edition.cnn.com/2005/POLITICS/12/12/bush.iraq.poll>

Conley, Thomas. 1990. **Rhetoric in the European Tradition**. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Cook, Steve. 2005. "The Right Way to Promote Arab Reform" In: **Foreign Affairs**. 84 (2): 91-102.

Copeland, Dale. 2000. "The Constructivist Challenge to Structural Realism: A Review Essay", **International Security** 25(2), pp. 187-212.

Cost of War. "Cost of National Security". Retrieved in 18.02.2015. **Cost of War**

<http://nationalpriorities.org/cost-of/?redirect=cow>

Crawford, Neta. 2009. "Homo Politicus and Argument (Nearly) All the Way Down: Persuasion in Politics". In: **Perspectives on Politics**. Vol: 7. Issue: 01. pp 103-124.

Dahl. Robert. 1997. "Development and Democratic Culture". In: **Consolidating The Third Wave Democracies**. Eds. Larry Diamond. et. al. The Johns Hopkins University Press. Pp. 34-39

DeCosse, David. May 16, 2003. "Totaling Up: It Was an Unjust War". **San Jose Mercury News**.

De Mesquita, Bueno. Morrow, Bruce. Silverson, James D. Randolph M. Smith Alastair. 1999. "An Institutional Explanation of the Democratic Peace", **American Political Science Review** 93 (4), pp. 791-807.

Deitelhoff, Nicole. 2009. "The Discursive Process of Legalization: Charting Islands of Persuasion in the ICC Case", **International Organization** Volume 63 / Issue 01/, pp 33-65

De Montesquieu, B. [1750] 1900. **The Spirit of Laws**. New York: Collier Press.

De Mesquita, Bruce. Downs, George W. 2006. "Intervention and Democracy". **International Organization**. Vol. 60. Pp. 627-49.

Dewey, John. 1981. "Democratic Ends Require Democratic Methods for Their Realization". In: **John Dewey: Later Works**. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press. pp. 367-368.

De-Shalit, Avner .1997. On Behalf of "the Participation of the People": A Radical Theory of Democracy. *Res Publica* 3: 61-80. P. 74.

Diamond, Larry. 2005. "The State of Democratization at the Beginning of the 21st Century". In: **The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations**. 6(1): 17.

Diamond, Larry. 2008. **The Spirit of Democracy: The Struggle to Build Free Societies Throughout the World**. Holt Paperbacks, New York.

Dixon, William J. 1994. "Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict," **American Political Science Review** 88 (1), pp. 14-32.

Doyle, Michael. 1983. "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", in **Philosophy & Public Affairs**. vol 12, pp.205-235.

Doyle, Michael. 1986. "Liberalism and World Order", **American Political Science Review** 80 (4), pp. 1151-69.

Drummond Steven K. Nelson. Lynn H. 1994. **The Western Frontiers of Imperial Rome**, Armonk. NY.

Dryzek, John S. 2009. "Democratization as Deliberative Capacity Building". In: **Comparative Political Studies**. Vol. 42. No. 11. pp. 1379-1402.

Eco, U. 2006. **Turning Back the Clock: Hot Wars and Media Populism**. London: Vintage.

Eemeren, F.H van, P. Houtlosser .1999. "Strategic Manoeuvring in Argumentative Discourse". **Discourse Studies** Vol I (4), p. 479-497

Ehninger, D. 1972. "Contemporary Rhetoric: A Reader's Coursebook ", **Glenview, IL: Scolt, Foresman and Co.**

Eldar, Akiva. 2008. " Hamas is waiting for Netanyahu." Haaretz, November 17.
<http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/hamas-is-waiting-for-netanyahu-1.257336>

Enterline, Andrew J. Michael Greig, J. 2008. "Against All Odds? The History of Imposed Democracy and the Future of Iraq and Afghanistan". In: **Foreign Policy Analysis**. Vol. 4 Issue 4, pp. 321-347.

Fearon, James D. 1994. "Domestic Political Audiences and the Escalation of International Disputes," **American Political Science Review** 88 (3), pp. 577-92.

Ferrero Waldner, Benita. 17. 4.2009. "The offer on the table". Retrieved in 18.02.2015.
Haaretz.

<http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/the-offer-on-the-table-1.274284>

Fiala, Andrew. 2007. "The Bush Doctrine, Democratization, and Humanitarian Intervention: A Just War Critique". In: **Theoria: A Journal of Social and Political Theory**. Berghahn Journals. Issue 114, p. 28-47.

Flibbert, Andrew. 2013. "The Consequences of Forced State Failure in Iraq". In: **Political Science Quarterly**. Vol. 128. Issue 1. Pp. 67-95.

Finlayson, Alan. 2006. "What's the Problem?": Political Theory, Rhetoric and Problem-Setting." In: **Critical Review of International Social and Political Philosophy** 9 (4): 541– 57.

Finlayson, Alan. 2007. "From Beliefs to Arguments: Interpretive Methodology and Rhetorical Political Analysis." In: **British Journal of Politics and International Relations** 9 (4): 545– 63.

Fosnot, C. T. 1996. "Constructivism: A psychological theory of learning". In: C. T. Fosnot (Ed.), **Constructivism: Theory, perspectives, and practice**. pp. 8-33.

Foss, Sonja K. 2004. **Rhetorical Criticism**, 3rd edition. Long Grove, Illinois: Waveland Press.

Fukuyama, Francis. 1992. **The End of History and the Last Man**. New York: The Free Press.

Fuller, Graham E. 1991. "Respecting Regional Realities". In: **Foreign Policy**. no. 83. P. 39-46.

Freedom House: Retrieved in 18.02.2015

<http://www.freedomhouse.org>

Garsten, B. 2006. **Saving Persuasion: A Defense of Rhetoric and Judgment**. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Gause, F. Gregory III. September-October 2005. "Can Democracy Stop Terrorism?" **Foreign Affairs**. pp. 62-86.

Gleditsch, Nils Peter. et al. 2007. "Democratic Jihad? Military, Intervention and Democracy". In: **World Bank Policy Research**. Paper 4242.

Gallup, 2007. ABC News Poll (for July 11, 2007). Retrieved 18.2.15 from Gallup:

<http://www.gallup.com/poll/28099/Latest-Poll-Shows-High-Point-Opposition-Iraq-War.aspx>

Hauser, G.A. 2002. **Introduction to rhetorical theory** (2nd ed.). Prospect Heights, IL: Waveland.

Hirschman, Albert O. 1977. **The Passions and the Interests: Political Arguments For Capitalism Before Its Triumph**. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hopf, Ted. 1998. "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", **International Security** 23 (1), pp. 171–200

Huntington, Samuel P. 1993. 'The Clash of Civilizations?' **Foreign Affairs** 72(3): 22–49.

Ish-Shalom, Piki. 2006. "Theory as a Hermeneutical Mechanism: The Democratic Peace Thesis and the Politics of Democratization" in: **European Journal of International Relations**. pp. 566-598.

Ish-Shalom, Piki. 2008. "The Rhetorical Capital of Theories: The Democratic Peace and the Road to the Roadmap" in: **International Political Science Review**. vol. 29. no. 3. pp. 281-301.

Ish-Shalom, Piki. 2008. "Theorization, Harm, and the Democratic Imperative: Lessons from the Politicization of the Democratic-Peace Thesis" in: **International Studies Review**. Vol. 10, Issue 4, pp.680-692.

Ish-Shalom, Piki. 2013. **Democratic Peace: A Political Biography**. Michigan University Press

Israel Government. 2003. "Israel's Road Map Reservations". Retrieved in 18.02.2015.

<http://www.haaretz.com/print-edition/news/israel-s-road-map-reservations-1.8935>

Israel Ministry of Foreign Affairs. April 14, 2004. Retrieved in 18.02.2015.

"Exchange of Letters between PM Sharon and President Bush".

<http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/mfadocuments/pages/exchange%20of%20letters%20sharon-bush%2014-apr-2004.aspx>

Jackson, Patrick T., and Ronald R. Krebs. 2007. "Twisting Tongues and Twisting Arms: The Power of Political Rhetoric." **European Journal of International Relations** 13 (1): 35– 66.

Jervis, Robert. 2005. "Why the Bush Doctrine Cannot Be Sustained". **Political Science Quarterly**. Vol. 120, Issue 3, p. 351-377. Academy of Political Science.

J.M. Jones. July 11, 2007. "Latest Poll Shows High Point in Opposition to Iraq War: Sixty-two percent say U.S. made a mistake in sending troops to Iraq. **Gallup**.

Jones, Jeffrey M. July 11, 2007. "Latest Poll Shows High Point in Opposition to Iraq War: Sixty-two percent say U.S. made a mistake in sending troops to Iraq". Retrieved in 18.02.2015.

Gallup. <http://www.gallup.com/poll/28099/Latest-Poll-Shows-High-Point-Opposition-Iraq-War.aspx>

Kant, I. [1795] 1990. **Eternal Peace and Other International Essays**. Boston: The World Peace Foundation.

Kelley, Judith. 2006. "New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighborhood Policy", **JCMS: Journal of Common Market Studies**.

Volume 44, Issue 1, pages 29–55

Kochin, Michael . 2009. **Five Chapters on Rhetoric: Character, Action, Things, Nothing, and Art**. The Pennsylvania State University Press.

Kramer, Martin. 1993. "Islam vs. Democracy", **Commentary**, pp. 35-42.

Levy, Jack S. 1988. "Domestic Politics and War" In: **The Journal of Interdisciplinary History**. Vol 18, no. 4. MIT Press. p. 662.

Lewis. Bernard. 2002. **What Went Wrong, Western Impact and Middle Eastern Response**. New York City, NY: Oxford University Press

Lieven, Anatol. July 15, 2002. "The Wilsonian Veneer of US Foreign Policy". **Financial Times**.

Linz, J. J. Stepan, A. 1996. **Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe.** Baltimore/London.

Linz, Juan J. Stepan, Alfred. 1997. "Toward Consolidated Democracies". In: **Consolidating the Third Wave Democracies**, eds. Larry Diamond et. al., The Johns Hopkins University Press. pp.14-33.

Lipset, Seymour Martin. Seong, Kyoung-Ryung. Torres, John Charles. 1993. "A Comparative Analysis Of the Social Requisites Of Democracy". In: **International Social Science Journal.** 136. Pp. 155-175.

Livni, Tzipi. December 18, 2008. **Address by F. M. Livni to INSS Conference: Security Challenges of the 21st Century.** Retrieved in 18.02.2015.

http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2008/Pages/Address_FM%20Livni_INSS_Conference_18-Dec-2008.aspx

Lowenthal, Abraham. 1991. "The United States and Latin American Democracy: Learning from History." In: A. Lowenthal. **Exporting Democracy: Themes and Issues.** Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press. pp. 243-65.

Luo, Michael. May, 20, 2008. **Obama Talk on Iranians Draws Fire From McCain.** New York Times.

http://www.nytimes.com/2008/05/20/us/politics/20campaign.html?partner=rssnyt&emc=rss&&_r=1

Mansfield, Edward. Pollins, Brian. 2001. "The Study of Interdependence and Conflict: Recent Advances, Open Questions, and Directions for Future Research". **The Journal of Conflict Resolution.** 45 (6), pp. 834-859.

Mansfield, Edward D. Snyder, Jack. 2002. "Incomplete Democratization and the Outbreak of Military Disputes", in: **International Studies Quarterly** 46, pp. 529-540.

Maoz, Zeev. Russett, Bruce. 1993. "Normative and Structural Causes of the Democratic Peace" in: **American Political Science Review** 87, pp.624-638.

Margolis, Eric. March 13, 2005. "Arab Democracy Just an Illusion?" **Toronto Sun**

McCain, John. 2007. "An Enduring Peace Built on Freedom: Securing America's Future". **Foreign Affairs**, Nov/Dec. Retrieved in 18.02.2015.

<http://www.foreignaffairs.com/articles/63007/john-mccain/an-enduring-peace-built-on-freedom>

McCain, John. February 15, 2008. **McCain defends '100 years in Iraq' statement**. Retrieved in 18.02.2015.

<http://edition.cnn.com/2008/POLITICS/02/14/mccain.king>

McMahan, Jeff. 2005. Just Cause for War. **Ethics & International Affairs**, (Fall): 1-21.

Merry, Robert W. 2005. **Sands of Empire: Missionary Zeal, American Foreign Policy, and the Hazards of Global Ambition**. New York: Simon and Schuster.

Mousa, Amal. July 3, 2004 "Amerika Tajir al-Dimuqratiyya" ["America: The Peddler of Democracy"]. In: **Al-Sharq al-Awsat**. Retrieved in 18.02.2015.

<http://www.asharqalawsat.com/print/default.asp?did=id242513>

Nashabe, Omar. May 19, 2004. "Izdiwajiyya al-Ma'ayir al-Amrikiyya wa al-'Arabiyya" ["American and Arab Double Standards"]. In: **Al-Nahar**.

Nau, Henry R. and Baum, Matthew. 2012 "Foreign Policy Worldviews and US Standing in the World" **APSA 2012 Annual Meeting Paper**. Retrieved in 18.02.2015.

Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2107054>

Netanyahu, Benjamin. . July 7, 1996. "Address by his Excellency, Binyamin Netanyahu, Prime Minister of Israel". Retrieved in 18.02.2015.

<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CREC-1996-07-10/pdf/CREC-1996-07-10-pt1-PgH7160.pdf>

Netanyahu, Benjamin. 2002a. "Speech before the US Senate". April 10. Retrieved in 18.02.2015.

<http://www.khouse.org/articles/2002/411/>

Netanyahu, Benjamin. 2002b. "Fighting Terrorism: Eighteenth Annual John M. Ashbrook Memorial Dinner". Retrieved in 18.02.2015. May 3.

<http://groups.yahoo.com/neo/groups/Sitaram/conversations/topics/1535>

NRG. 24.06.09 "סרקווי לנתניהו: הקפא את הבנייה בשטחים". Retrieved in 18.02.2015. **NRG**.

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/908/110.html>

Obama, Barack. 2002. **Speech Against the Iraq War**. Retrieved in 18.02.2015.

<http://usliberals.about.com/od/extraordinaryspeeches/a/Obama2002War.htm>

Obama, Barack. 2005. **America's Nuclear Non- Proliferation Policy**. May 26. Retrieved in 18.02.2015.

<http://obamaspeeches.com/017-America-Nuclear-Non-Proliferation-Policy-Remarks-Obama-Speech.htm>

Obama, Barack. 2007. **The War We Need to Win**. August 1. Retrieved in 18.02.2015.

<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=77040>

Obama, Barack. 2008A. **The World Beyond Iraq**. March 19. Retrieved in 18.02.2015.

<https://my.barackobama.com/page/content/fiveyearslaterspeech>

Obama, Barack. 2008B. **Election Night Victory Speech**. November 4. Retrieved in 18.02.2015.
<http://obamaspeeches.com/E11-Barack-Obama-Election-Night-Victory-Speech-Grant-Park-Illinois-November-4-2008.htm>

Obama, Barack. 2008C. **The Past Versus the Future**. January 30. Retrieved in 18.02.2015.
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=77031>

Obama, Barack. 2009A. **New beginning**. June 4. Retrieved in 18.02.2015.
<http://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04obama.text.html?pagewanted=all&r=0>

Obama, Barack. 2009B. **Remarks by the President to the United Nations General Assembly**.
September 23. Retrieved in 18.02.2015.
http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-to-the-United-Nations-General-Assembly

Obama, Barack. 2009C. **First 100 Days**. April 29. Retrieved in 18.02.2015.
<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/news-conference-president-4292009>

O'Donnel, Guillermo. Schmitter, Phillippe C. 1986. "Opening Authoritarian Regimes" In:
Transitions From Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies
(Baltimore: John Hopkins press. pp 15-36.

Pew Research Center. December 10, 2003. "Anti-Americanism: Causes and Characteristics".
Pew Research Center. Retrieved in 18.02.2015.
[/http://www.people-press.org/2003/12/10/anti-americanism-causes-and-characteristics](http://www.people-press.org/2003/12/10/anti-americanism-causes-and-characteristics)

Pew Research Center. January 24, 2005. "Global Opinion: The Spread of Anti-Americanism".
Pew Research Center. Retrieved in 18.02.2015.
[/http://www.people-press.org/2005/01/24/global-opinion-the-spread-of-anti-americanism](http://www.people-press.org/2005/01/24/global-opinion-the-spread-of-anti-americanism)

Pew Research Center. March 14, 2007. "America's Image in the World: Findings from the Pew Global Attitudes Project". **Pew Research Center**. Retrieved in 18.02.2015.

<http://www.pewglobal.org/2007/03/14/americas-image-in-the-world-findings-from-the-pew-global-attitudes-project>

Pew Research Center. December 3, 2009. "State of the World and America's Global Role". **Pew Research Center**. Retrieved in 18.02.2015.

<http://www.people-press.org/2009/12/03/section-1-state-of-the-world-and-americas-global-role-2>

Pressman, Jeremy. 2009. "Power without Influence: The Bush Administration's Foreign Policy Failure in the Middle East". In: **International Security**, Volume 33, Number 4, pp. 149-179. The MIT Press.

Reiter, Dan. Stem, Allan C. 2002. **Democracies at War**. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Reiter, Dan. Stem, Allan C. 2003. "Identifying the Culprit: Democracy, Dictatorship, and Dispute Initiation", **American Political Science Review** 97 (2), pp. 333-337.

Rhetoric. 2010. **The Oxford English dictionary**. Retrieved (2013, July 25) from: <http://dictionary.oed.com>

Richards, I.A. 1936. **The philosophy of Rhetoric**. London, England: Oxford University Press.

Richards, Allen. 2005. "Democracy in the Arab Region: Getting There From Here". In: **Middle East Policy**, 12 (2): 28-35.

Risse, Thomas. 2000. "Let's Argue!': Communicative Action in World Politics', **International Organization**. vol. 54, no. 1, 1-39.

Rockmore, Tom. 2004. "Can War Transform Iraq into a Democracy?" In: **Theoria: A Journal of Social & Political Theory**. pp.15-27. 13p.

Rummel, Rudolph J. 1983. "Libertianism and Interstate Violence", **Journal of Conflict Resolution** 27 (1), pp. 27-71.

Russett, Bruce. 2005. "Bushwhacking the Democratic Peace". In: **International Studies Perspectives**. Volume 6, Issue 4, pages 395–408.

Rustow, Dankwart A. 1970. "Transition to Democracy". In: **Comparative Politics**. Vol. 1 no. pp. 337-363.

Sardar, Ziauddin. Wyn, Meryll Davies. 2003. **Why Do People Hate America?** New York: The Disinformation Company

Schmitter, Philippe C. 1997."Civil Society East and West". In: **Consolidating the Third Wave Democracies**, eds. Larry Diamond et. al., The Johns Hopkins University Press. pp.239-262.

Selfridge, H. Gordon .1918. **The Romance of Commerce**. London: Bodley Head.

Salameh, Ghassan. May 19, 2004. "Nahw 'Aqd Jadid Bayn al-Dawla wa al-Mujtama'" ["Towards a New Contract Between the State and Society"]. In: **Al-Nahar**.

Sharp, Jeremy M. June 15, 2006. **U.S Democracy Promotion Policy in the Middle East: The Islamist Dilemma**. CRS Report for Congress, Washington, DC, Congressional Research Service, The Library of Congress.

Sidoti, Liz. 2007. "McCain Favors a League of Democracies". **The Washington Post**. April 30.

<http://www.washingtonpost.com/wp->

[dyn/content/article/2007/04/30/AR2007043001402.html](http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/04/30/AR2007043001402.html)

Slavin, Barbara. 12 April 2004. "U.S. Softens Stance on Mideast Democratic Reforms". In: **USA Today**. Retrieved in 18.02.2015.

http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2004-04-11-arabdemocracy_x.htm

Stuart Mill, John. 1963. "A Few Words on Non-Intervention", In: **Essays on Politics and Culture**, ed. Gertrude Himmelfarb. New York Anchor Books. pp. 381-382.

Stiglitz. Joseph. 2008. **The Three Trillion Dollar War**. Penguin Groups, London. P. 162.

Sullivan, Michael J. 2004. **American Adventurism Abroad: Invasions, Interventions, and Regime Changes since World War II**. Westport, CT: Praeger.

Starr, Harvey. 1992. "Democracy and War: Choice, Learning and Security Communities" in: **Journal of Peace Research**, Vol. 29 No 2. pp. 207-213.

Teson, Fernando R. 2005: "Ending Tyranny in Iraq". In: **Ethics & International Affairs** (19)2: 1-20.

Tessler, Mark A. Gao, Eleanor. July 2005 "Gauging Arab Support for Democracy". **Journal of Democracy**. Vol. 16, Number 3. pp. 83-97.

The Washington Post, 2006. ABC News Poll (for April 10, 2006). Retrieved 18.2.15 from Washington Post:

http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/polls/postpoll_immigration_041006.htm

Torgovnik, E. 2000. "Strategies under a new electoral system: The Labor Party in the 1996 Israeli elections". **Party Politics**, 6, 95-106.

USA Today, 2005. CNN/USA TODAY/GALLUP Poll (for May 20, 2005). Retrieved 18.2.15 from USA Today:

<http://usatoday30.usatoday.com/news/polls/tables/live/01132003.htm>

Viner, J. 1937. **Studies in the Theory of International Trade, 1st ed.** New York, London: Harper & Brothers.

Walker Scott. 2011. "Does Forced Democratization Work?" In: **Taiwan Journal of Democracy**, Volume 7, No. 1: 73-94.

Walzer, Michael. 1992. **Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations**, BasicBooks, USA.

Weisman, Steven. 12 March 2004. "U.S. Muffles Sweeping Call to Democracy In Mideast". In: **New York Times**. Retrieved in 18.02.2015.

<http://www.nytimes.com/2004/03/12/world/us-muffles-sweeping-call-to-democracy-in-mideast.html>

Weisman, S. R. January 30, 2006. "Rice Admits U.S. Underestimated Hamas Strength". In: **New York Times**. Retrieved in 18.02.2015.

http://www.nytimes.com/2006/01/30/international/middleeast/30diplo.html?pagewanted=print&_r=0

Ynet. 17.11.05 "סקר בארה"ב: המלחמה בעיראק - וייטנאם השנייה". Retrieved in 18.02.2015. **YNET**.

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3170619,00.html>

אילאיל, שחר. 2009. "נתניהו מבהיר כי תומך בהקמת מדינה פלסטינית". אוחזר ב-18.2.15 מתוך:

גל"צ

<http://glz.co.il/1064-20079-he/Galatz.aspx>

אילני, עפרי. 17.05.2009. "שליח הקוורטט, טוני בלייר בת"א: תומך בשלום כלכלי לצד שלום

פוליטי". אוחזר ב-18.2.15 מתוך: **הארץ**.

<http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.1261124>

אינדיק, מרטין. 2009. **שלום אמריקני**. תל אביב: עם עובד.

אלדר, עקיבא. 7 בדצמבר 2009. "געגעיי לאולמרט". אוחזר ב-18.2.15. מתוך: **הארץ**.

<http://news.walla.co.il/?w=//1619499>

אלוף, בן. 25 במאי, 2011. "מסמך פוליטי מכונן". אוחזר ב-18.2.15. מתוך: **וואלה**.

<http://news.walla.co.il/item/1826535>

אל-חליגי (מאע"מ), 4.2.2005. "ביקורת בתקשורת הערבית על נאום 'מצב האומה' של ג'ורג' בוש".

אוחזר ב-18.2.15. מתוך: **ממרי**.

<http://www.memri.org.il/cgi->

[webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=855#_ftnref9](http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=855#_ftnref9)

אל-ח'ליגי (איחוד האמירויות), 5.8.2007. "ביקורת חריפה בסוריה כלפי ארצות-הברית". אוחזר ב-

18.2.15. מתוך: **ממרי**

<http://www.memri.org.il/cgi->

[webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=619](http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=619)

אל-מדינה. (סעודיה). 5.6.2009. "תגובות בעולם הערבי לנאום אובמה בקהיר". אוחזר ב-18.2.15.

מתוך: <http://www.memri.org.il/cgi-> **ממרי**.

[webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=2035#_ftn8](http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=2035#_ftn8)

אל-וטן (סעודיה). 5.6.2009. "תגובות בעולם הערבי לנאום אובמה בקהיר". אוחזר ב-18.2.15.

מתוך: <http://www.memri.org.il/cgi-> **ממרי**.

[webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=2035#_ftn8](http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=2035#_ftn8)

אל-ח'יאת (לונדון) 5.6.2009. "תגובות בעולם הערבי לנאום אובמה בקהיר". אוחזר ב-18.2.15.

מתוך: **ממרי**.

<http://www.memri.org.il/cgi->

[webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=2035#_ftn8](http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=2035#_ftn8)

אל-אהראם (מצרים). 5.6.2009. "תגובות בעולם הערבי לנאום אובמה בקהיר". אוחזר ב-18.2.15.

מתוך: ממרי"י. <http://www.memri.org.il/cgi->

[webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=2035#_ftn8](http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=2035#_ftn8)

אריסטו. 2002. (תרגום: גבריאל צורן) **רטוריקה**. תל אביב: ספריית פועלים.

בנגל, מיה. "נתניהו למתנחלים: הקפאה - ההחלטה המיטבית". מתוך: מעריב. 3.12.2009.

<http://www.tbk.co.il/article/436709>

בן צבי, אברהם. 2006. **ארצות הברית בזירה הבין-לאומית מאז 1945**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

בן צבי, אברהם. 2011. **מטרומן ועד אובמה: עלייתם וראשית שקיעתם של יחסי ארצות הברית-ישראל**. תל אביב: למשכל.

גורנברג, גרשום. 03.12.2008. "כלכלה חופשית במקום חירות". אוחזר ב-18.2.15. מתוך: הארץ.

<http://www.haaretz.co.il/opinions/1.1364633>

גתי, יהושוע. 2009. **מילה בסלע**. מכללת עמק יזרעאל: מכללת עמק יזרעאל.

דה טוקוויל, אלכסיס. 1970 [1835], **הדמוקרטיה באמריקה** (תרגמו יוחנן טברסקי וישראל מרגלית), ירושלים.

דוד, מירב. 2009. "נתניהו מתנגד למדינה פלסטינית – לבני באופוזיציה". אוחזר ב-18.2.15. מתוך:

NRG

www.nrg.co.il/online/1/ART1/859/568.html

דנזין, ק' נורמן. לינקולן, איבונה. 2003. "מבוא: הדיסציפלינה והפרקטיקה של המחקר האיכותני" (מתורגם לעברית), בתוך: **שיטות מחקר איכותניות**, מקראה, ליבס, רגב, לוי (עורכים), 2010, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

הארץ. 16.3.2014. "קרי צודק". אוחזר ב-18.2.15. מתוך: הארץ.

<http://www.haaretz.co.il/opinions/editorial-articles/1.2270535>

הארץ. 28 באוקטובר, 2002. "מפת בוש – לא מפת הדרכים". אוחזר ב-18.2.15. מתוך: **הארץ**.

<http://www.haaretz.co.il/misc/1.835429>

הלר, מרק. 2009. **סיכויים וסיכונים במדיניות המעורבות**. עדכן אסטרטגי, כרך 12, גיליון 2. ע"ע 7-15.

וואלה. 24 ביוני 2002. "שר התקשורת: נאום בוש - כאילו נכתב על ידי בכירי הליכוד". אוחזר ב-18.2.15. מתוך: **וואלה**.

<http://news.walla.co.il/?w=9/244936>

וולף, פנחס. 2009. "נתניהו הכריז: הבנייה בהתנחלויות תוקפא ל-10 חודשים", אוחזר ב-18.2.15. מתוך: **וואלה**

<http://news.walla.co.il/item/1613989>

וולפספלד, גי, ווימן, גי. 1999. "המאבק על סדר היום במערכת הבחירות 1996" **פוליטיקה**, 4, 26-9. ויטגנשטיין, לודוויג. 1995. **חקירות פילוסופיות** (תרגום: עדנה אולמן מרגלית). ירושלים: מאגנס.

זייד, יניב. 2004. **לדבר בפני קהל: על תורת הנאום ואומנות השכנוע**. הוצאת כתר

זלדין, תיאודור. 2000. **לגעת במילים: על השיחה ועל היכולת שלה לשנות חיים**. רמת השרון: מודן. טירה, רון. אפריל 2011. האידיאליסט וחבורת המקיאבליסטים: כיצד ארצות הברית מביסה את עצמה במזרח התיכון. עדכן אסטרטגי, כרך 14, גיליון 1, עמ' 41.

כדורי, אלי. 1993. **דמוקרטיה והתרבות הפוליטית הערבית**. ירושלים: כרמל.

כהן, שמעון. 2013. "נתניהו מתנער מהצהרת שתי מדינות". אוחזר ב-18.2.15. מתוך: **ערוץ 7**

<http://www.inn.co.il/News/News.aspx/257398>

ליאקפולוס, מילטוס. 2011. "ניתוח טיעונים" בתוך, **מחקר איכותני, שיטות לניתוח טקסט, תמונה וצליל**. באואר, מרטין וי, גאסקל, ג'ורג' (עורכים). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה. ע"ע 175-198.

ליבוביץ, רונן. 06.05.2009. "רה"מ יעמוד בראש ועדה לשיפור איכות החיים של הפלסטינים".

אוחזר ב-18.2.15. <http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=634841>. Nana.

ליץ, גיואן. 2011. "ניתוח רטוריקה". בתוך, **מחקר איכותני, שיטות לניתוח טקסט, תמונה וצליל**.

באואר, מרטין ו', גאסקל, ג'ורג'. (עורכים). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה. ע"ע 237-256.

לנדאו, רחל. 1988. **הרטוריקה של משלב הנאום הפוליטי בישראל**. תל אביב: עקד.

מוזגוביה, נטשה. 19.02.2009. "ג'ורג' מיטשל: שלום כלכלי לא מספיק ללא מגעים דיפלומטים".

אוחזר ב-18.2.15. מתוך: **הארץ**.

<http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.1246605>

מרקוס, יואל. "הוא לא רק נראה טיפש". אוחזר ב-18.2.15. **הארץ**.

<http://www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.2275208>

נתניהו, בנימין. 1995. **מקום תחת השמש – מאבקו של עם ישראל לעצמאות, לביטחון ולשלום**,

ידיעות אחרונות.

נתניהו, בנימין. 2003. **כנס הרצליה הרביעי**. אוחזר ב-18.2.15.

<http://www.herzliyaconference.org/?ArticleID=1103&CategoryID=170>

נתניהו, בנימין. 2004. **כנס הרצליה החמישי**. אוחזר ב-18.2.15.

<http://www.herzliyaconference.org/?CategoryID=230&ArticleID=1636>

נתניהו, בנימין. 16 בנובמבר 2008. **הארץ**. "השלום הכלכלי יקדם את השלום המדיני". **עצרת**

הסוכנות היהודית בירושלים.

נתניהו, בנימין. 2008. **כנס הרצליה השמיני**. אוחזר ב-18.2.15.

<http://www.herzliyaconference.org/?ArticleID=2693&CategoryID=325>

נתניהו, בנימין. 2009. **נאום השבעה**. אוחזר ב-18.2.15.

<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/pmspeakes310309.aspx>

נתניהו, בנימין. 5 במאי 2009ב'. **נאום בוועידת איפא"ק**. אוחזר ב-18.2.15.

<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechAIPAC050509.aspx>

נתניהו, בנימין. 2009ג'. **נאום בר אילן**. אוחזר ב-18.2.15.

<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechbarilan140609.aspx>

נתניהו, בנימין. 23 במאי, 2011א'. **נאום בוועידת איפא"ק**. אוחזר ב-18.2.15.

<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechaipec230511.aspx>

נתניהו, בנימין. 24 במאי, 2011ב'. **נאום בפני שני בתי הקונגרס האמריקני**. אוחזר ב-18.2.15.

<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechcongress240511.aspx>

עכאט' (סעודיה). 4.2.2005. "ביקורת בתקשורת הערבית על נאום "מצב האומה" של ג'ורג' בוש".

אוחזר ב-18.2.15. מתוך: **ממר"י**.

<http://www.memri.org.il/cgi->

[webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=855#_ftn4](http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=855#_ftn4)

ערן, עודד. אלטרמן, אוואן. 2012. "הבחירות המקדימות לנשיאות ארצות-הברית במפלגה

הרפובליקנית: לקחים עבור מדינת ישראל". **עדכן אסטרטגי**. מבט על, גיליון 325.

<http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=1159>

פלדמן, ניצן. 2009. "שלום כלכלי: תיאוריה מול מציאות". **עדכן אסטרטגי** 12 (3). ע"ע 19-23.

פרלמן, חיים. 1984. **ממלכת הרטוריקה**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

צור, נדיר. 2004. **רטוריקה פוליטית**. תל אביב: חדקל

קאנט, עמנואל. תשל"ו [1795]. **שלום הנצחי** (תרגמו שמואל הוגו ברגמן / נתן רוטנשטרייך),

ירושלים.

קימרלינג, ברוך. 1995. **בין מדינה לחברה: סוציולוגיה של הפוליטיקה**. כרך א. תל אביב.

האוניברסיטה הפתוחה.

קגלי, צ'רלס. ויטקופף, יוג'ין. 2002. **הפוליטיקה העולמית – מגמות ותמורות**. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

קוץ, גדעון. ברנשטיין, אלי. 19.7.2011. "הגדרת ישראל כמדינה יהודית – בעייתית". אוחזר ב-18.2.15. <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/261/527.html> .NRG

ראות. "אמנת החמאס". אוחזר ב-18.2.15. מתוך: **מכון ראות**.

<http://reut-institute.org/Publication.aspx?PublicationId=761>

רוזלינד, גיל. 2011. "ניתוח שיח". בתוך: **מחקר איכותני**, בעריכת דוד לויך ומוטי רגב. הוצאת האוניברסיטה הפתוחה. עמ' 199-281

רויטרס. 2009. "נתניהו מתנגד למדינה פלסטינית". אוחזר ב-18.2.15. מתוך: **וואלה**

<http://news.walla.co.il/item/1444183>

שביט, אוריה. 2008. **מלחמות הדמוקרטיה: המערב והערבים מנפילת הקומוניזם ועד המלחמה בעיראק**. תל אביב, מרכז משה דיין ללימודי המזרח-התיכון ואפריקה.

שביט, אוריה. 2006. "דמוקרטיה במזרח התיכון: הוראות הפעלה". בתוך: **תכלת**. 24 ע"ע 75-102.

שטרנגר, קרלו. 20 במרץ 2009. מבט לא נעים במראה. אוחזר ב-18.2.15. מתוך: **הארץ**.

<http://www.haaretz.co.il/opinions/1.1251496>

שי, יעל. 2003. **בין גיוס לפיוס: החברה האזרחית בישראל**. הוצאת כרמל

שלסקי, שמחה. אלפרט, ברכה. 2007. **דרכים בכתיבת מחקר איכותני – מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט**. הוצאת כליל.

שפירו, איאן. 2007. **אשליה האמריקנית: בוש ומלחמתו בטרור העולמי**. ירושלים: כרמל.